

Правова позиція

(правонаступник наукового журналу
“Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)

№ 1 (50)

*Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
з юридичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України
від 17.03.2020 р. № 409, додаток 1)*

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Правова позиція
(правонаступник наукового журналу “Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)
Науковий журнал

Видається чотири рази на рік

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Університету митної справи та фінансів (протокол № 9 від 23.02.2026).
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**«Правова позиція» включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

Редакційна колегія:

Приймаченко Д. В. – д.ю.н., проф.
(головний редактор);
Мінка Т. П. – д.ю.н., доц.
(заступник головного редактора);
Гармаш Є. В. – к.ю.н., доц.;
Гелерт Лотар – д.ю.н., проф., Німецький урядовий
університет державного управління
(Федеративна Республіка Німеччина);
Гречанюк С. К. – д.ю.н., проф.;
Кашубський Михайл – д.ю.н., доц.,
Університет Чарльза Стерта, голова Секретаріату
Міжнародної мережі митних університетів (Австралія);
Книш С. В. – д.ю.н., проф.;
Легеза Є. О. – д.ю.н., проф.;
Ліпинський В. В. – д.ю.н., проф.;

Лютіков П. С. – д.ю.н., проф.;
Макаренко А. В. – к.ю.н.;
Миронюк Р. В. – д.ю.н., проф.;
Перепьолкін С. М. – д.ю.н., проф.;
Раковський Мачей – доктор габ., доц.,
Лодзький університет (Республіка Польща);
Сабо Андреа – доктор наук, проф.,
Університет публічної служби (Угорська Республіка);
Сироїд Т. Л. – д.ю.н., проф.;
Тертишник В. М. – д.ю.н., проф.;
Тильчик В. В. – д.ю.н., проф.;
Титаренко О. О. – д. ю. н., доц.;
Чижович Вслав – доктор наук у галузі митної політики
та митного права, проф., Головна торгова школа у Варшаві
(Республіка Польща);
Щербина В. І. – д.ю.н., проф.

ISSN 2521-6473 (Print)

ISSN 2664-634X (Online)

Ресстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-03966.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4,
м. Дніпро, 49000, e-mail: university.msf@gmail.com, academy@umsf.dp.ua, Tel.: (056) 745-55-96).

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Адреса: м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4, 49000
Тел.: +38 (099) 729 63 79
E-mail: editor@legalposition.umsf.in.ua

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПРАВА

І. В. Міма. Ціннісні виклики штучного інтелекту: правова система та релігійні традиції.....	5
--	---

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА МИТНЕ ПРАВО

А. І. Берлач, І. А. Мацелюх, Н. А. Литвин. Політичні права публічних службовців в умовах воєнного стану: адаптація та новелізація законодавства.....	12
Т. О. Губанова, О. О. Губанов. Правові засади доступу до інформації про вакцинальний статус дитини: баланс між медичною таємницею та забезпеченням епідемічної безпеки в освітніх закладах.....	17
О. В. Красногор. Інформаційно-аналітична діяльність міністерства юстиції України – ключовий механізми інституційного зміцнення гарантій прав людини.....	22
С. І. Маркін. Формальні та змістовні вимоги до адміністративного позову як гарантія ефективного судового захисту.....	28
А. В. Олійник. Джерела міжнародного права в системі джерел адміністративного права.....	32
Є. М. Попович, І. М. Попович, Г. В. Россіхіна. До питання визначення сутності «компетенції публічного службовця».....	36
М. М. Руденко. Методологія аналізу адміністративно-правового забезпечення МВС України.....	41
О. Д. Скапоуценко. Міжнародний досвід електронного адміністрування податків і можливості його використання в Україні.....	46
М. В. Шевченко. Саморегулювання господарської діяльності в Україні: поточний стан та проблематика.....	52

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

М. К. Гаялтич. Припинення житлових відносин у випадку реквізиції житла в умовах воєнного стану.....	57
О. І. Харитонова, А. В. Кирилюк, Л. І. Галупова, І. В. Мартинюк. Професійна етика медіатора як невід’ємна складова ефективної медіації.....	62

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Л. І. Аркуша, О. В. Чернов, О. В. Дикий. Ідентифікація суб’єктів кіберзлочинів шляхом інтелектуального аналізу поведінкових цифрових слідів.....	68
Т. С. Батраченко, О. Г. Розгон, Н. В. Павлова. Кримінальний аналіз як методологічна основа превентивного планування оперативно-розшукової діяльності у сфері протидії контрабанді.....	75
С. М. Тарасюк. Засада розумності строків у кримінальному провадженні як гарантія обмеження процесуального примусу.....	80
В. М. Тертишник. Гармонізація функцій слідчого і прокурора в кримінальному провадженні та забезпечення їх незалежності.....	87

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

В. М. Галунько. Європейська практика прийняття рішень у кримінальних провадженнях щодо конфіскації майна.....	92
В. Г. Гриценко, А. А. Мельник. Закріплення принципу рівності жінок та чоловіків у конституціях країн з найвищим індексом гендерної рівності.....	95
М. Б. Стиранка. Штучний інтелект у цифрових правовідносинах.....	100
Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, В. В. Грисюк. Правова регламентація цифрової трансформації методів документування воєнних злочинів.....	106

CONTENTS

HISTORY AND THEORY OF LAW

- I. V. Mima.** Value challenges of artificial intelligence: The legal system and religious traditions.....5

ADMINISTRATIVE AND CUSTOMS LAW

- A. I. Berlach, I. A. Matseliukh, N. A. Lytvyn.** Political rights of public servants under martial state: adaptation and amendment of legislation.....12
- T. O. Hubanova, O. O Hubanov.** Legal Framework for Access to Information on a Child's Vaccination Status: Balancing Medical Confidentiality and Ensuring Epidemic Safety in Educational Institutions.....17
- O. V. Krasnohor.** Information and analytical activity of the Ministry of Justice of Ukraine as a key mechanism for institutional strengthening of human rights guarantees.....22
- S. I. Markin.** Formal and substantive requirements for an administrative claim as a guarantee of effective judicial protection..... 28
- A. V. Oliinyk.** Sources of International Law in the System of Sources of Administrative Law.....32
- E. M. Popovich, I. M. Popovich, G. V. Rossikhina.** On the question of determining the essence of "public servant's competences".....36
- M. M. Rudenko.** Methodology of analysis of administrative and legal support of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.....41
- O. D. Skapouschenko.** International experience of electronic tax administration and possibilities of its use in Ukraine.....46
- M. V. Shevchenko.** Self-regulation of economic activity in Ukraine: current state and problematic aspects.....52

CIVIL LAW. COMMERCIAL LAW

- M. K. Halyantych.** Termination of Housing Relations in Cases of Requisition of Housing under Martial Law.....57
- O. I. Kharytonova, A. V. Kyrlyuk, L. I. Halupova, I. V. Martyniuk.** Professional ethics of the mediator as an integral component of effective mediation.....62

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

- L. I. Arkusha, O. V. Chernov, O. V. Dykyi.** Identification of cybercriminals through intellectual analysis of behavioural digital trails.....68
- T. S. Batrachenko, O. G. Rozgon, N. V. Pavlova.** Criminal analysis as a methodological foundation for preventive planning in operational and investigative activities in countering smuggling.....75
- S. M. Tarasiuk.** The principle of reasonableness of time limits in criminal proceedings as a guarantee of limiting procedural coercion80
- V. M. Tertyshnyk.** Harmonization of the functions of the investigator and the prosecutor in criminal proceedings and ensuring their independence.....87

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE JURISPRUDENCE

- V. M. Halunko** European practice of decision-making in criminal proceedings confiscation of property.....92
- V. H. Hrytsenko, A. A. Melnyk.** The consolidation of the principle of equality of women and men in the constitutions of countries with the highest gender equality index: a comparative legal analysis.....95
- M. B. Styranka** Artificial Intelligence in Digital Legal Relations.....100
- Yu. V. Tsurkan-Saifulina, V. V. Hrysyuk.** Legal regulation of digital transformation of war crimes documentation methods.....106

I. V. Mima, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права Навчально-наукового юридичного інституту,
Державного університету економіки і технологій
ORCID: 0000-0002-0062-3932

ЦІННІСНІ ВИКЛИКИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ПРАВОВА СИСТЕМА ТА РЕЛІГІЙНІ ТРАДИЦІЇ

Статтю присвячено комплексному аналізу ціннісних викликів, які постають у зв'язку зі стрімким розвитком штучного інтелекту, зосереджено увагу на впливі ШІ на правову систему та релігійні традиції. Розглянуто трансформацію класичних уявлень про суб'єктність, відповідальність і справедливість у контексті використання алгоритмічних рішень у юридичній практиці, а також визначено проблеми прозорості, упередженості та ризику формалізації правосуддя. Переосмислено основні соціальні ризики для прав людини, що виникають на тлі цифрової модернізації суспільства; розглянуто правові режими даних та аналіз нових підходів їх регулювання, закріплених у Регламенті ЄС про гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (Artificial Intelligence Act); розглянуто Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, ЕCHR, Рамкову конвенцію Ради Європи про ШІ, права людини, демократію та верховенство права; проаналізовано глобальні етичні стандарти щодо штучного інтелекту, Європейську етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах та їхньому середовищі, а також Конвенцію 108+ Ради Європи. Дослідження здійснено шляхом порівняння положень національного законодавства з нормами ключових міжнародних договорів у сфері прав людини з метою визначення повноти їх правового регулювання, із залученням системного, формально-догматичного, структурно-функціонального, системного, аксіологічного методів.

За результатами дослідження визначено, що удосконалення правової системи в умовах цифровізації має враховувати як національну культурну специфіку, так і міжнародні стандарти прав людини, гармонізовані з принципами етичного застосування технологій ШІ. Доведено, що ціннісні виклики штучного інтелекту для правової системи та релігійних традицій полягають не стільки в самій технології, скільки в необхідності переосмислення фундаментальних уявлень про людину, відповідальність і мораль. Також, наголошено на взаємозв'язку правових і релігійних цінностей у формуванні нормативно-правових меж застосування штучного інтелекту та підкреслено важливість міждисциплінарного підходу для гармонійного поєднання технологічного прогресу з принципами людської гідності, справедливості та моральної відповідальності.

Ключові слова: штучний інтелект, права людини, релігійно-правові традиції, правова система, цінності, справедливість, відповідальність.

I. V. Mima. Value challenges of artificial intelligence: The legal system and religious traditions

The article is devoted to a comprehensive analysis of the value challenges that arise in connection with the rapid development of artificial intelligence, focusing on the impact of AI on the legal system and religious traditions. The transformation of classical notions of subjectivity, responsibility and justice in the context of the use of algorithmic solutions in legal practice is considered, and the problems of transparency, bias and the risk of formalization of justice are also identified. The main social risks to human rights that arise against the background of the digital modernization of society are reconsidered; the legal regimes of data and the analysis of new approaches to their regulation, enshrined in the EU Regulation on harmonized rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act), are considered; the UN Guiding Principles on Business and Human Rights, the ECHR, the Council of Europe Framework Convention on AI, Human Rights, Democracy and the Rule of Law are considered; analyzed global ethical standards for artificial intelligence, the European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and Their Environment, as well as Convention 108+ of the Council of Europe. The study was carried out by comparing the provisions of national legislation with the norms of key international treaties in the field of human rights in order to determine the completeness of their legal regulation, with the involvement of systemic, formal-dogmatic, structural-functional, systemic, axiological methods.

According to the results of the study, it was determined that the improvement of the legal system in the context of digitalization should take into account both national cultural specifics and international human rights standards, harmonized with the principles of ethical application of AI technologies. It is proven that the value challenges of artificial intelligence for the legal system and religious traditions lie not so much in the technology itself, but in the need to rethink fundamental ideas about man,

© I. V. Mima, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

responsibility and morality. Also, the interrelation of legal and religious values in the formation of regulatory and legal boundaries for the application of artificial intelligence is emphasized and the importance of an interdisciplinary approach for the harmonious combination of technological progress with the principles of human dignity, justice and moral responsibility is emphasized.

Key words: *artificial intelligence, human rights, religious and legal traditions, legal system, values, justice, responsibility.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку штучного інтелекту (ШІ) характеризується не лише його технологічною складністю, а й глибоким впливом на соціальні, правові та світоглядні основи суспільства. ШІ дедалі активніше залучається до процесів ухвалення рішень у сферах, де традиційно домінувала людина як носій розуму, моральної оцінки та відповідальності. У зв'язку з цим виникає принципова проблема невідповідності між швидким темпом технологічного прогресу та здатністю правової системи й релігійних традицій адекватно реагувати на нові форми соціальної реальності.

З одного боку, правова система стикається з труднощами визначення статусу штучного інтелекту, меж його використання та суб'єкта відповідальності за наслідки алгоритмічних рішень. Чинні правові механізми, орієнтовані на людину як єдиного носія волі та правосуб'єктності, виявляються недостатніми для регулювання ситуацій, у яких вирішальну роль відіграють автономні або напівавтономні алгоритми. Це створює ризик формалізації правосуддя, зниження рівня правових гарантій і порушення принципу справедливості, особливо у випадках непрозорості та упередженості алгоритмічних систем.

З іншого боку, релігійні традиції опиняються перед викликом переосмислення власних антропологічних та етичних засад. Здатність ШІ імітувати інтелектуальну діяльність і морально значущу поведінку ставить питання про унікальність людини, свободу волі та духовну природу морального вибору. Відсутність у ШІ внутрішнього морального наміру та духовного досвіду водночас не перешкоджає його практичному впливу на формування рішень, що мають етичні наслідки, що породжує напруження між технологічною ефективністю та релігійно обґрунтованими цінностями.

Таким чином, ключова проблема дослідження полягає у відсутності цілісного ціннісного підходу до осмислення штучного інтелекту, який би поєднував правові механізми регулювання з релігійно-етичним баченням людини та суспільства. Недостатня інтеграція цих підходів загрожує фрагментарністю нормативних рішень і послабленням моральних орієнтирів у процесі цифрової трансформації. Саме тому постає необхідність комплексного аналізу взаємодії штучного інтелекту, права та релігійних традицій з метою вироблення таких принципів його використання, які б забезпечували збереження людської гідності, справедливості та духовних засад суспільного розвитку.

Актуальність дослідження зумовлена стрімким упровадженням штучного інтелекту в ключові сфери суспільного життя, зокрема в правову систему та соціальні практики, що традиційно ґрунтувалися на людському судженні та моральній відповідальності. Суспільство у своєму розвитку проходить циклічні етапи трансформацій, у межах яких відбувається зміна соціальних укладів, моделей управління та технологічних парадигм. Сучасний етап цивілізаційного розвитку відкриває можливості для мінімізації ризиків негативного впливу ШІ через широке застосування цифрових технологій, що здатні підвищувати раціональність і системність правового регулювання суспільних відносин. Використання алгоритмічних рішень у судочинстві, управлінні та аналізі соціальної поведінки породжує нові ціннісні ризики, пов'язані з прозорістю, справедливістю, відповідальністю та захистом прав людини. Водночас розвиток ШІ ставить під сумнів установлені антропологічні та етичні уявлення, сформовані релігійними традиціями, які впродовж століть визначали моральні орієнтири суспільства. За цих умов виникає потреба в осмисленні взаємодії технологічного прогресу з правовими та релігійними цінностями з метою запобігання їх девальвації та забезпечення гуманістичного спрямування цифрової трансформації.

Концептуальна правова дискусія щодо регулювання прав людини в контексті розвитку штучного інтелекту (ШІ) формується вже не перший рік, проте все ще бракує всебічного аналізу правових і правозахисних викликів, що постають у новій цифровій реальності. З огляду на це особливої актуальності набуває комплексне осмислення впливу ШІ на людину та суспільство крізь призму філософських, релігійних, ідеологічних та соціонормативних підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифрової трансформації суспільно-державного розвитку за останні роки перебувають у фокусі як українських, так і зарубіжних дослідників. Значний внесок у формування теоретичних і прикладних підходів зробили: Л. Ампаро, Т. Ал-Біллек, Атіф Азіз, О. Баранов, М. Боден, О. Головка, Дж. Давес, Г. Дімітрополіс, М. Дубняк, А. Ефе, А. Коен, К. Майнен, І. Онишук, Н. Оніщенко, О. Петришин, О. Радутний, Р. Родрігес, А. Темперман, Т. Тропініна, Р. Ямпольський та інші. Водночас розширення спектра цифрових технологій і стрімке впровадження систем штучного інтелекту актуалізують потребу в уніфікації глобальних стандартів захисту прав людини та виробленні нових регуляторних підходів. У цьому контексті важливо враховувати, що правові системи різних держав значною мірою спираються на власні культурні й духовні традиції. Зокрема, для України вагому роль відіграють християнсько-правові засади, які історично формували уявлення про гідність, свободу, справедливість і моральну відповідальність. Вони залишаються актуальними й у сучасних умовах, є ціннісною основою

для оцінки етичності алгоритмів, прийнятності прийняття автоматизованих рішень та меж технологічного впливу на людську особистість. Національні особливості правової культури та правосвідомості також визначають специфіку адаптації міжнародних стандартів у сфері ШІ.

Метою дослідження є комплексний аналіз ціннісних викликів, спричинених розвитком штучного інтелекту, у контексті правової системи та релігійних традицій, а також виявлення ключових проблем і суперечностей, що виникають у процесі впровадження алгоритмічних технологій у сфери правового регулювання та морально-етичного осмислення людської діяльності. Предметом дослідження є ціннісні, правові та релігійно-етичні аспекти функціонування й застосування штучного інтелекту, зокрема проблеми відповідальності, справедливості, суб'єктності, свободи волі та людської гідності в умовах алгоритмізації соціальних і правових процесів.

Враховуючи недосконалість нормативно-правового регулювання суспільних відносин у процесі використання ШІ та вагомість наукових напрацювань і потребу у розробці єдиних підходів до правового забезпечення цифрових процесів, у статті здійснюється спроба переосмислення основних соціальних ризиків для прав людини, що виникають на тлі цифрової модернізації суспільства. З огляду на це, методологічною основою дослідження стали: 1) системний підхід, який дозволяє глибше розкрити природу соціонормативного регулювання, оцінити виклики для прав людини та сформулювати бачення напрямів удосконалення національної правової системи в умовах розвитку штучного інтелекту; 2) формально-догматичний метод; 3) структурно-функціональний метод дозволив розкрити розвиток прав людини через аналіз того, як соціальні інститути, правові механізми та технологічні системи взаємодіють і виконують свої функції в умовах цифровізації; 4) порівняльний аналіз; 5) аксіологічний метод у дослідженні впливу штучного інтелекту на права людини сприяв зосередитися на ціннісних орієнтирах, які лежать в основі правозахисної системи.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток штучного інтелекту (ШІ) став однією з найвизначальніших рис сучасної цивілізації. Алгоритми машинного навчання дедалі глибше проникають у сфери, які раніше вважалися виключно людськими: ухвалення рішень, інтерпретація соціальних процесів, оцінка ризиків, а подекуди навіть моральний вибір. У зв'язку з цим ШІ перестає бути лише технологічним інструментом і постає як явище, що формує нові ціннісні виклики для суспільства. Особливо гостро ці виклики проявляються у двох фундаментальних сферах – правовій системі та релігійних традиціях, які історично виконували роль регуляторів людської поведінки, моралі та уявлень про справедливість. Аналіз трансформації прав людини під впливом використання штучного інтелекту, наявних прогалин і викликів, а також принципів прав людини, на які впливає ШІ, доречно проводити шляхом порівняння положень національного законодавства з нормами ключових міжнародних договорів у сфері прав людини з метою визначення повноти їх правового регулювання. Так, до системи міжнародно-правової регламентації суспільних відносин у цій сфері є: керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини [15]; Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [3]; Рамкова конвенція Ради Європи про ШІ, права людини, демократію та верховенство права від 17 травня 2024 року [11]; глобальні етичні стандарти щодо штучного інтелекту, прийняті на генеральній конференції ЮНЕСКО 21 листопада 2021 року та рекомендації ЮНЕСКО щодо підвищення етики ШІ [12]; Європейська етична хартія про використання штучного інтелекту в судових системах та їхньому середовищі [5]; Загальний регламент про захист даних [13]; Конвенція 108+ Ради Європи – перший міжнародний договір, що встановлює стандарти для захисту персональних даних у міжнародному вимірі [2].

Наразі правове регулювання штучного інтелекту в Україні перебуває на рівні урядових концепцій, тоді як в Європейському Союзі вже ухвалено Регламент щодо встановлення гармонізованих правил у сфері ШІ [14]. Дослідження цього Регламенту вимагає врахування багаторічних напрацювань у сфері етичних кодексів для розробників штучного інтелекту, які еволюціонували від регулювання робіт як технічних об'єктів до регулювання алгоритмів, нейромереж і процесів обробки даних. Частина положень таких етичних кодексів не відображена в AI Act, однак має бути врахована під час імплементації цього акта в національне законодавство, що сприятиме створенню більш комплексної, морально вивіреної та ефективної правової рамки.

Національна правова система ґрунтується на уявленні про людину як суб'єкта права, наділеного свідомістю, волею та відповідальністю. Саме ці характеристики дозволяють говорити про вину, намір, недбалість або справедливе покарання. Проте впровадження ШІ у юридичну практику поступово розмиває ці традиційні уявлення. Алгоритми вже використовуються для прогнозування рецидивів, автоматизованого розподілу справ, аналізу доказів і навіть для формування судових рекомендацій. Судова практика окремих держав підтверджує, що використання ШІ у сферах, пов'язаних із кримінальним правосуддям або адміністративними рішеннями, може призводити до порушення фундаментальних прав – таких як презумпція невинуватості, рівність сторін перед законом чи право на справедливий судовий розгляд. У зв'язку з цим суди наголошують на необхідності запровадження механізмів саморегулювання та внутрішнього контролю з боку розробників ШІ, а також дотримання принципів пропорційності, законності та етичності під час збору, обробки та використання даних [17, с. 187-190]. Зростання ролі алгоритмів і систем штучного інтелекту (ШІ) у прийнятті рішень створює ризики для права на пояснення (right to explanation), яке закріплене

в статті 22 GDPR. Це право гарантує людині можливість отримати інформацію про логіку прийняття автоматизованих рішень, що впливають на її права чи свободи. Наприклад, у Нідерландах суд визнав незаконним використання автоматизованої системи SyRI для виявлення соціального шахрайства, оскільки вона порушувала принципи пропорційності та прозорості [16, с. 327].

Впровадження етичних кодексів для ШІ в різних країнах є важливим кроком для забезпечення справедливості, рівності та запобігання зловживанням. Наприклад, такі кодекси визначають принципи недискримінації, прозорості та забезпечення людської відповідальності за автоматизовані рішення. Етичні настанови ЮНЕСКО щодо ШІ [12] стали важливою міжнародною ініціативою, що встановлює фундаментальні принципи етичного застосування ШІ. Це допомагає не лише уникнути технологічних зловживань, але й забезпечити баланс між інноваціями та правами людини. Україна також активно працює над цими питаннями, зокрема в рамках Стратегії цифрової трансформації сектору юстиції [20], яка включає аспекти етики використання ШІ в правосудді, надання доступу до правових послуг та автоматизованого прийняття рішень. Однією з перших формалізованих спроб установити етичні й практичні орієнтири щодо допустимого використання ШІ суддями став документ “Artificial Intelligence (AI): Guidance for Judicial Office Holders”, розроблений судовою канцелярією Англії та Уельсу [1]. Ключовим положенням цих Настанов є акцентування уваги на повній відповідальності судді за використання будь-якого ШІ-продукту під час здійснення правосуддя, навіть якщо відповідні матеріали були підготовлені автоматизованими системами. Використання ШІ допускається винятково як допоміжного інструменту – здебільшого для організаційних завдань, підготовки навчальних матеріалів або узагальнення інформації, але не для правового аналізу або дослідження прецедентів.

Технологічний прогрес розвивається стрімко, зокрема завдяки поєднанню інтелектуальних машин, робототехніки та Інтернету, що відкриває розширені перспективи, але водночас породжує унікальні дилеми для правової системи та суспільних цінностей. Виходячи з вищезазначеного використання технологій штучного інтелекту потребує прийняття законодавства, щоб забезпечити ефективне та етичне використання ШІ та уникнути ризиків, які виникають під час використання цифрових технологій. З одного боку, ШІ розглядається як інструмент, відповідальність за який покладається на розробника, власника або користувача. З іншого боку, складність сучасних алгоритмів, зокрема нейронних мереж, робить їхню логіку непрозорою навіть для фахівців. Це ставить під сумнів один із фундаментальних принципів права, а саме непрозорість алгоритмічних рішень унеможливує належне обґрунтування та зрозуміле пояснення судових рішень. Якщо неможливо зрозуміти, чому алгоритм дійшов певного висновку, виникає загроза формалізації справедливості, коли закон дотримується процедурно, але втрачає свій гуманістичний зміст. Крім того, традиційно кримінальна відповідальність може бути покладена на фізичних або юридичних осіб – розробників, виробників, кінцевих користувачів чи власників систем ШІ. Однак постає питання, чи може така відповідальність поширюватися на самі автономні системи [7, с. 3–5], тобто систем, здатних завдати шкоду без прямого людського втручання, наприклад, при вчиненні правопорушень у сфері інтелектуальної власності, щодо можливості притягнути таких суб'єктів до кримінальної відповідальності та навіть визначити форму «покарання» для ШІ. Експертна група Європейської комісії з питань відповідальності та нових технологій [5, с. 46–47] дійшла висновку, що наявні режими відповідальності у державах-членах ЄС забезпечують лише базовий рівень захисту потерпілих. Особливості ШІ – складність, здатність до самонавчання, модифікація через оновлення, обмежена передбачуваність та вразливість до кіберзагроз – створюють труднощі у притягненні до відповідальності та розподілі ризиків.

Правове регулювання відповідальності у сфері штучного інтелекту перебуває у стадії формування. Наявні механізми кримінальної, цивільної та адміністративної відповідальності лише частково охоплюють специфіку автономних технологій, що здатні приймати рішення без прямого контролю людини. Необхідним є комплексний підхід, який поєднує норми цивільного, кримінального та споживчого права, а також впровадження спеціальних режимів відповідальності для автономних систем, заснованих на принципах прозорості, підзвітності та належної обережності [9, с. 20–30]. До того ж, алгоритми ШІ неминуче відображають цінності та упередження тих соціальних контекстів, у яких вони створюються. Навіть за відсутності зловмисного наміру вони можуть відтворювати дискримінаційні практики щодо раси, статі, релігії чи соціального статусу. Таким чином, правова система стикається з новим типом виклику: формально нейтральна технологія може посилювати структурну несправедливість. Це змушує юристів і законодавців переосмислювати саму ідею рівності перед законом у добу алгоритмічного управління.

Питання підзвітності (accountability) є ключовим для правового регулювання штучного інтелекту; це принцип, за яким суб'єкти суспільних відносин, що створюють і застосовують штучний інтелект, зобов'язані забезпечувати контроль, прозорість, аудитуваність та відповідальність за його рішення і наслідки. Згідно з Оціночним списком для надійного ШІ [6, с. 21], підзвітність вимагає створення механізмів управління ризиками, виявлення та пом'якшення негативних наслідків, що мають бути прозорими, пояснюваними та підконтрольними третім сторонам [8, с. 8–10]. Підзвітність передбачає як керівну функцію (формування переконань і прийняття рішень), так і пояснювальну функцію (розміщення рішень у морально-ціннісному контексті). «Розрив у підзвітності» створює проблеми в аспектах причинно-наслідкового зв'язку, справедливості та компенсації [10, с. 323–325].

Дослідники у сфері ШІ С. Вахтер, Б. Міттельштадт та І. Флоріді [18] відзначають, що підходи США та ЄС щодо усунення прогалин у підзвітності розходяться. Одним із можливих рішень є запровадження «права на пояснення» [4, с. 21–25], яке могло б посилити гарантії прозорості, забезпечити аудит і покращити механізми контролю за прийняттям рішень системами ШІ. Право на пояснення треба розглядати як право особи отримати зрозуміле, доступне й обґрунтоване пояснення щодо логіки, критеріїв та підстав рішення, ухваленого системою штучного інтелекту, яке суттєво впливає на її права, інтереси або обов'язки. Це право виникає саме як похідна вимога від принципу підзвітності (accountability), адже забезпечити підзвітність неможливо без спроможності: з'ясувати, як і чому система прийняла певне рішення; встановити відповідального суб'єкта; перевірити відповідність рішення законам, стандартам і правам людини; оскаржити або виправити некоректний результат. При цьому наголошується, що реалізація цього права стикається з низкою проблем, зокрема, технічно складно пояснити рішення алгоритмів.

Системи ШІ часто функціонують, приймаючи рішення без належної прозорості, підзвітності чи можливості зовнішнього аудиту. Це створює загрози для реалізації прав на справедливу процедуру та доступ до ефективного засобу правового захисту, особливо у випадках відмови у працевлаштуванні, видачі кредиту або прийняття інших соціально значущих рішень на підставі автоматизованого аналізу. Алгоритми ШІ можуть видавати упереджені або дискримінаційні результати, якщо вихідні дані або архітектура системи містять вбудовані упередження. Це створює ризики порушення прав вразливих або незахищених груп населення, наприклад, жінок, людей з інвалідністю, осіб з етнічних або расових меншин.

На відміну від положень Регламенту (ЄС) 2016/679 (GDPR) [13], який гарантує суб'єктам даних право на втручання людини в процес прийняття автоматизованого рішення, дійсні протоколи впровадження ШІ не містять механізмів ефективного оскарження або перегляду таких рішень. Це порушує право особи на справедливий розгляд справи та ефективний засіб правового захисту. Штучний інтелект, незважаючи на свій потенціал для сприяння соціальному прогресу, створює значні ризики порушення прав людини, особливо для вразливих груп. Відповідно до міжнародного права, держави несуть обов'язки забезпечення розробки, впровадження та використання технологій ШІ відповідно принципам недискримінації, приватності, рівності та людської гідності.

Поруч з проблемністю у підзвітності штучного інтелекту, правова система, стикається з ризиками у забезпеченні захисту персональних даних у цифровому середовищі. В умовах глобалізації та швидкого розвитку технологій дані стали важливим ресурсом, і порушення конфіденційності може мати серйозні наслідки для особистих прав та свобод. Штучний інтелект та автоматизація стають дедалі потужнішими інструментами для прийняття рішень у різних сферах, від юстиції до медицини, фінансів і безпеки. Однак, незважаючи на всі переваги, використання ШІ також несе потенційні ризики, включаючи дискримінацію, порушення прав людини та відсутність прозорості

Паралельно з правовими проблемами постають не менш глибокі виклики для релігійних традицій. Релігії впродовж століть формували моральні орієнтири, відповіді на питання про сенс життя, свободу волі та унікальність людської особи. ШІ, здатний імітувати мислення, творчість і комунікацію, ставить під сумнів антропоцентричні уявлення, характерні для більшості релігійних світоглядів. Якщо машина може виконувати завдання, які раніше вважалися проявом божественного дару розуму, то постає питання про межу між створеним і творцем.

У християнській традиції, наприклад, людина розглядається як образ і подоба Бога, наділена свободою волі та моральною відповідальністю. ШІ, попри свою складність, не має духовного виміру, не здатен до покаяння чи морального самоперевершення. Однак практичне використання алгоритмів у сфері пастирської опіки, релігійної освіти чи навіть «віртуального духовного наставництва» змушує богословів замислюватися над тим, чи не відбувається підміна живих міжособистісних стосунків технологічною симуляцією.

Подібні питання виникають і в інших релігійних традиціях [19, с. 30]. В ісламі важливе значення має намір (ніят) як основа моральної оцінки вчинку, тоді як ШІ діє без наміру, керуючись алгоритмічною оптимізацією. У буддизмі ж наголос робиться на усвідомленості та звільненні від страждання, що знову ж таки важко поєднати з машинною обробкою даних, позбавленою досвіду переживання. Таким чином, ШІ стає своєрідним дзеркалом, у якому релігії по-новому бачать власні антропологічні та етичні засади.

Особливої уваги заслуговує перетин правової та релігійної перспектив у питанні цінностей. І право, і релігія прагнуть встановити межі допустимого, захистити гідність людини та запобігти злу. Однак у випадку ШІ виникає ризик, що технологічна ефективність почне домінувати над моральними міркуваннями. Якщо рішення ухвалюються швидше за допомогою алгоритмів, суспільство може погодитися на поступове знецінення людського судження, співчуття та відповідальності.

У цьому контексті особливо важливим є міждисциплінарний підхід у формуванні нормативних орієнтирів використання штучного інтелекту. ШІ не може розглядатися ані як самостійне джерело загрози, ані як ціннісно нейтральний інструмент, оскільки його функціонування завжди відображає закладені людиною правові та етичні установки. У зв'язку з цим визначальним для правового регулювання стає не лише встановлення технічних можливостей штучного інтелекту, а передусім окреслення юридично допустимих меж його застосування з урахуванням принципів людської гідності, справедливості та захисту основоположних прав.

Висновки. Спираючись на результати проведеного аналізу, зазначимо, що національні особливості правової системи України – зокрема поєднання європейської континентальної правової традиції, слов'янських звичаєвих норм та орієнтація на християнську гуманістичну спадщину – створюють додаткові виклики у процесі адаптації до глобальних технологічних змін. Українське праворозуміння традиційно поєднує ціннісний підхід із прагматичними механізмами вирішення суспільних проблем. Тому удосконалення правової системи в умовах цифровізації має враховувати як національну культурну специфіку, так і міжнародні стандарти прав людини, гармонізовані з принципами етичного застосування технологій ШІ. Ціннісні виклики штучного інтелекту для правової системи та релігійних традицій полягають не стільки в самій технології, скільки в необхідності переосмислення фундаментальних уявлень про людину, відповідальність і мораль. Уміння поєднати технічний прогрес із правовими гарантіями та духовними орієнтирами стане одним із ключових завдань XXI століття. Саме від цього залежить, чи стане штучний інтелект засобом гуманізації суспільства, чи, навпаки, чинником його ціннісної деградації. Оптимальна стратегія – не відмова від ШІ, а його інтеграція із збереженням гуманістичного та духовного ядра права, забезпеченням персональної відповідальності суб'єкта правозастосування, а також розробкою етичних і правових запобіжників. Лише за таких умов штучний інтелект може стати інструментом зміцнення правової системи, а не загрозою її культурно-історичним основам.

Список використаних джерел:

1. Artificial Intelligence (AI): Guidance for judicial office holders. Courts and Tribunals Judiciary. 12 December 2023. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2023/12/AI-Judicial-Guidance.pdf>
2. Convention 108+: Convention for the protection of individuals with regard to the processing of personal data. Council of Europe. 2018. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/LIBE/DV/2018/09-10/Convention_108_EN.pdf
3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: As amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15 supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12, 13 and 16. 1950. European Court of Human Rights, Council of Europe. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
4. Edwards L. & Veale M. Slave to the Algorithm? Why a “right to an explanation” is probably not the remedy you are looking for. *Duke Law & Technology Review*. 2017. № 16 (1). P. 18–84. DOI: <https://doi.org/10.31228/osf.io/97upg>.
5. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their Environment: Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ. EUROPEAN COMMISSION FOR THE EFFICIENCY OF JUSTICE (CEPEJ). Strasbourg, 3–4 December 2018. 77 p. URL: [https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c\(2018b](https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c(2018b)
6. INDEPENDENT HIGH-LEVEL EXPERT GROUP ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE SET UP BY THE EUROPEAN COMMISSION. AI HLEG & Stix C. Assessment List for Trustworthy AI (ALTAI). In *Assessment List for Trustworthy AI (ALTAI)*. European Commission. 2020. 34 p. URL: <https://www.aiactblog.nl/AP-documenten/altai-betrouwbare-ai-ethische-richtlijnen-eu.pdf>
7. Kmail M. The suitability of criminal liability rules for artificial intelligence. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2024. № 28 (S2). P. 1–9. URL: <https://www.abacademies.org/articles/the-suitability-of-criminal-liability-rules-for-artificial-intelligence-17505.html>
8. Koene A., Clifton C., Hatada Y., Webb H. & Richardson R. A governance framework for algorithmic accountability and transparency: STUDY. *Panel for the Future of Science and Technology*. EPRS. European Parliamentary. Brussels, 2021. 124 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/624262/EPRS_STU\(2019\)624262_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/624262/EPRS_STU(2019)624262_EN.pdf)
9. Liability for artificial intelligence and other emerging digital technologies: Report from the Expert Group on Liability and New Technologies – New Technologies Formation. European Commission. European Union. 2019. 70 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/JURI/DV/2020/01-09/AI-report_EN.pdf
10. McGregor L., Murray D. & Ng V. INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW AS a FRAMEWORK FOR ALGORITHMIC ACCOUNTABILITY. *International and Comparative Law Quarterly*, 2019. № 68 (2). P. 309–343. <https://doi.org/10.1017/s0020589319000046>.
11. On the signing, on behalf of the European Union, of the Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law : COUNCIL DECISION (EU) 2024/2218 of 28 August 2024. THE COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202402218
12. Recommendation on the ethics of artificial intelligence: UNESCO's input in reply to the OHCHR report on the Human Rights Council Resolution 47/23 entitled “New and Emerging Digital Technologies and Human Rights” 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>
13. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council, of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data,

and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). 2016. *Official Journal of the European Union*, L 119/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>

14. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>

15. UN Human Rights. Business and Human Rights in Technology Project (B-Tech): Applying the UN Guiding Principles on Business and Human Rights to digital technologies. 2019. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Business/B-Tech/B_Tech_Project_revised_scoping_final.pdf

16. Van Bekkum M. & Borgesius F. Z. Digital welfare fraud detection and the Dutch SyRI judgment. *European Journal of Social Security*. 2021. № 23 (4). P. 323–340. DOI: <https://doi.org/10.1177/13882627211031257>.

17. Verheij B. Artificial intelligence as law. *Artificial Intelligence and Law*. 2020. 28 (2). P. 181–206. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10506-020-09266-0>.

18. Wachter S., Mittelstadt B. & Floridi L. Transparent, explainable, and accountable AI for robotics. *Science Robotics*. 2017. № 2 (6). DOI: <https://doi.org/10.1126/scirobotics.aan6080>.

19. Міма І. В. Вплив процесів глобалізації на трансформацію релігійних та правових традицій у правовій системі. *Право та суспільство*. 2015. № 2. С. 27–32. (30) URL: <https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/61e63306-2f98-4171-952a-2c0325d79fc8/download>

20. Пріоритетні напрямки та завдання (проекти) цифрової трансформації на 2024–2026 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2024 р. № 735-р. Дата оновлення 15.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/735-2024-p#Text> (дата звернення: 24.01.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 25.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА МИТНЕ ПРАВО

УДК 342.98(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2026-1.2>

А. І. Берlach, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0986-4764

І. А. Мацелюх, докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-3706-6428

Н. А. Литвин, докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4199-1413

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АДАПТАЦІЯ ТА НОВЕЛІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Статтю присвячено аналізу процесу адаптації нормативно-правового забезпечення здійснення політичних прав публічними службовцями протягом дії правового режиму воєнного стану. Автором зосереджено увагу на дослідженні правової регламентації права на доступ до державної служби, пасивного виборчого права (щодо політичних посад публічної служби) та права на свободу слова.

На підставі аналізу положень Законів України, законопроектів та супровідних документів до них з'ясовано відповідність новел законодавства та законодавчих ініціатив міжнародним стандартам та рекомендаціям міжнародних інституцій. Зроблено висновок, що чинному законодавству, прийнятому у період дії правового режиму воєнного стану, а також законодавчим ініціативам притаманні недоліки. Наголошено, що чинна нормативна регламентація права на доступ до державної служби без проведення конкурсного відбору на основі заслуг не відповідає європейським стандартам, у зв'язку з чим має бути переглянута – на виконання рекомендації Європейської Комісії має бути ухвалене законодавство, спрямоване на відновлення конкурсних процедур. З'ясовано, що недосконалим залишається правове регулювання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність шляхом позбавленням винних осіб права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк щонайменше 10 років. На підставі аналізу судової практики встановлено, що нечіткість формулювання статті 111-1 КК України призводить до різного тлумачення її норм та різних підходів до кваліфікації протиправних діянь.

Розглянуто законодавчі пропозиції щодо обмеження пасивного виборчого права (зокрема, і для політичних посад публічної служби) за колабораційну діяльність. Підкреслено, що законопроект № 9081 містить низку недоліків (неузгодженість з нормами Конституції та ризики неврахування міжнародних стандартів), у зв'язку з чим не може бути ухваленим в чинній редакції.

Констатовано, що протягом дії воєнного стану не було ухвалено актів, які б окреслювали обґрунтовані межі допустимого звуження обсягу реалізації права на свободу слова публічними службовцями, що зумовлює необхідність додаткового нормативного регулювання цієї сфери.

Ключові слова: публічна служба, державна служба, державний службовець, політичні права, права і свободи, воєнний стан, національна безпека, доступ до державної служби, обмеження, правовий статус.

© А. І. Берlach, І. А. Мацелюх, Н. А. Литвин, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

A. I. Berlach, I. A. Matseliukh, N. A. Lytvyn. Political rights of public servants under martial state: adaptation and amendment of legislation

The article is devoted to the analysis of the process of adapting the regulatory and legal support for the exercise of political rights by public servants during the martial law legal regime. The author focuses on researching the legal regulation of the right to access civil service, passive suffrage (regarding political positions in public service), and the right to freedom of speech.

Based on the analysis of the provisions of the Laws of Ukraine, draft laws and accompanying documents, the compliance of the new legislation and legislative initiatives with international standards and recommendations of international institutions was clarified. It has been concluded that the current legislation adopted during the period of martial law, as well as legislative initiatives, have shortcomings. Based on an analysis of the provisions of Ukrainian laws, draft laws, and accompanying documents, the compliance of new legislation and legislative initiatives with international standards and recommendations of international institutions has been determined. It has been concluded that the current legislation adopted during the period of martial law, as well as legislative initiatives, have shortcomings. It was emphasized that the current regulatory framework governing the right to access civil service without competitive selection based on merit does not comply with European standards and therefore needs to be revised. In accordance with the recommendations of the European Commission, legislation aimed at restoring competitive procedures should be adopted. It has been established that the legal regulation of criminal liability for collaboration by depriving a person of the right to hold certain positions or engage in certain activities for a period of at least 10 years remains imperfect. Based on an analysis of judicial practice, it has been established that the vagueness of the wording of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine leads to different interpretations of its provisions and different approaches to the qualification of illegal acts.

Legislative proposals to restrict passive suffrage (in particular, for political positions in public service) for collaboration activities were considered. It was emphasized that draft law No. 9081 contains a number of shortcomings (inconsistency with the Constitution and risks of non-compliance with international standards), and therefore cannot be adopted in its current version.

It was noted that during the period of martial law, no acts were adopted that would define reasonable limits on the permissible restriction of the right to freedom of speech by public servants, which necessitates additional regulatory measures in this area.

Key words: public service, civil service, civil servant, political rights, rights and freedoms, martial law, national security, access to civil service, restrictions, legal status.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації та, як наслідок, запровадження в Україні воєнного стану зумовили необхідність вжиття заходів для адаптації українського законодавства до викликів воєнних реалій. З 2022 року у парламенті почали реєструватися законопроекти, спрямовані на оптимізацію чинного правового регулювання. Сфера регламентації політичних прав публічних службовців також не стала винятком. Оскільки публічні службовці діють як представники публічно-владних інституцій, постала необхідність додаткового обмеження обсягу реалізації їх політичних прав з метою забезпечення національної безпеки. Однак, незважаючи на необхідність швидкої адаптації нормативно-правової бази в умовах воєнного стану, законотворча діяльність у цьому напрямі не завжди здійснюється достатньо оперативно. В окремих випадках Верховна Рада України не може ухвалити законопроекти протягом кількох років, що суперечить рекомендаціям міжнародних інституцій. У зв'язку з цим постає необхідність дослідити чинне українське законодавство на предмет вичерпності його адаптації до викликів воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження особливостей нормативно-правового регулювання та здійснення політичних прав публічними службовцями в Україні в умовах воєнного стану практично не знайшла висвітлення у вітчизняній доктрині. Окремі аспекти цієї тематики розкривали у своїх публікаціях О. О. Губанов, В. І. Дьордай, Л. М. Корнута, Я. В. Фенич, І. Ю. Хомишин, Ю. І. Шовкун та інші. Водночас дослідники переважно акцентують увагу на характеристиці окремих політичних прав, не даючи комплексної оцінки сучасному стану нормативно-правового забезпечення у цій сфері. У зв'язку з цим аналіз законодавчих ініціатив та положень чинного законодавства часто залишається поза увагою вчених, що зумовлює потребу у проведенні комплексного теоретико-правового дослідження окресленої проблематики.

Мета дослідження – на підставі аналізу положень законопроектів та норм чинного українського законодавства у сфері регулювання політичних прав публічних службовців надати оцінку вичерпності такого регулювання та оцінити відповідність положень законодавства європейським стандартам і рекомендаціям міжнародних інституцій.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабного вторгнення Президент України видав Указ «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 [1]. Цим актом передбачається можливість обмеження, серед іншого, політичних прав і свобод. У контексті аналізу статусу публічних службовців важливого значення набуває обмеження прав, передбачених статтями 38 Конституції України (право на доступ до державної служби, право на доступ до служби в органах місцевого самоврядування, пасивне виборче право) та 34 Конституції України (право на свободу слова) [2].

Особливо відчутною для публічних службовців стала новелізація правового регулювання права на доступ до публічної служби. Початок повномасштабного вторгнення став причиною припинення проведення конкурсів на посади державної служби. Відповідна норма була впроваджена на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого

самоврядування у період дії воєнного стану» від 12.05.2022 № 2259-IX [3]. З метою виконання положень статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII [4] щодо неприпустимості припинення повноважень органів державної влади, інших державних органів в умовах воєнного стану Закон № 2259-IX передбачав запровадження таких змін:

– у період дії воєнного стану особи призначаються на посади державної служби, посади в органах місцевого самоврядування без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом, на підставі поданої заяви, заповненої особової картки встановленого зразка та документів, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідних посад, а також за наявності у Єдиному державному реєстрі декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік;

– державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, призначені за такою процедурою, не можуть бути переведені на інші посади державної служби або посади в органах місцевого самоврядування;

– особа, яка претендує на зайняття політичної посади, посади державної служби, посади в органах місцевого самоврядування у період дії воєнного стану не подає документ про підтвердження рівня володіння державною мовою відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»;

– після припинення чи скасування воєнного стану, але не пізніше 6 місяців з дня його припинення чи скасування, на посади державної служби, посади в органах місцевого самоврядування, на які особи призначені без конкурсного відбору, оголошується конкурс. Граничний строк перебування особи на посаді, на яку її призначено без конкурсного відбору, становить 12 місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану [3].

Впровадження цих змін було обумовлене необхідністю утримати штат публічних службовців та не допустити зупинення роботи органів публічної влади у кризовий період. Така ініціатива була повністю обґрунтованою протягом перших місяців дії правового режиму воєнного стану, однак з часом, коли ситуація в державі почала стабілізуватися, актуальність скасування конкурсів на посади державної служби та посади в органах місцевого самоврядування почала ставитися під сумнів. Наприклад, критику тривалого застосування такого заходу та рекомендації по відновленню конкурсів висловила Європейська Комісія. Так, у Звіті щодо прогресу України в межах Пакета розширення 2025 було відзначено, що воєнний стан продовжує суттєво впливати на нормативно-правову базу державної служби, оскільки конкурсний відбір на державну службу на основі заслуг та рівних можливостей все ще призупинено. З огляду на це Європейська Комісія наголосила, що процедури відбору слід вдосконалити, особливо на керівні посади вищої ланки, та привести їх у відповідність до передового європейського досвіду [5].

На виконання таких рекомендацій у липні 2025 року було зареєстровано законопроекти № 13478 [6] та № 13478-1 [7], спрямовані на відновлення проведення конкурсів та удосконалення порядку вступу, проходження, припинення державної служби. Однак через відставку Кабінету Міністрів України урядовий законопроект № 13478 було знято з розгляду. Розгляд депутатського законопроекту № 13478-1 не було здійснено вчасно. Відповідно до Плану для України на 2024–2027 роки, законопроект про відновлення конкурсів на державну службу під час дії воєнного стану спочатку мало бути ухвалено до III кварталу 2025 року [8]. Згодом цей термін було перенесено на IV квартал 2025 року [9]. Станом на початок 2026 року законопроект № 13478-1 так і не було розглянуто, що свідчить про недотримання Україною міжнародних зобов'язань.

Потреба внесення змін до чинного правового регулювання обумовлюється низкою причин. По-перше, важливо привести українську практику реалізації права на доступ до державної служби на основі принципу меритократизму у відповідність до кращих європейських практик. Необхідність дотримання цього принципу під час здійснення добору на посади державної служби закріплена у Принципах державного управління Програми SIGMA (принцип 9) [10, с. 23]. По-друге, за підсумками Моніторингового звіту Програми SIGMA, внаслідок припинення конкурсного відбору на державній службі спостерігається висока плінність кадрів (у 2022–2023 роках показник плінності кадрів становив від 17 % до 20 %) [11, с. 12, 83]. Наведене свідчить про те, що для забезпечення ефективного функціонування державної служби, зокрема й в умовах воєнного стану, законодавство про відновлення конкурсів на посади державної служби має бути ухвалене якнайшвидше.

Також новели у сфері реалізації права на доступ до посад публічної служби було запроваджено на підставі ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 № 2108-IX [12]. Цим актом було запроваджено кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність шляхом доповнення Кримінального кодексу України статтею 111-1. Санкція статті 111-1 КК України передбачає, що за вчинення колабораційної діяльності особа карається позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк щонайменше 10 років [13]. Наведена стаття легально закріпила ще одну підставу для обмеження права на доступ до посад публічної служби, яка може реалізовуватися під час дії воєнного стану. Важливо, що застосування такого обмеження є застосовним не лише до осіб, які на момент вчинення

правопорушення обіймають посади публічної служби, але й осіб, які не мають статусу публічного службовця, але потенційно могли б бути кандидатами на такі посади.

Впровадження норми такого змісту, з одного боку, відповідає інтересам національної безпеки. Однак, з іншого боку, формулювання статті 111-1 КК України є недосконалими, оскільки позбавлені правової визначеності, що створює проблеми у процесі їх тлумачення (зокрема, щодо розмежування правопорушень, передбачених статтями 111 КК України («Державна зрада»), 111-1 КК України («Колабораційна діяльність»), 111-2 КК України («Пособництво державі-агресору») та 436-2 КК України («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»). Підтвердженням цього є практика проведення досудових розслідувань та судової практики [14, с. 8–14]. Крім того, у судовій практиці відомі випадки, коли недосконале формулювання статті 111-1 КК України не давало можливості однозначно встановити, що варто розуміти під поняттям «обіймання посади в незаконних органах влади», що використовується у нормі частин 2 та 5 статті 111-1 КК України. Наприклад, суди першої інстанції віднесли до «посад в органах влади» посади інженера лісового господарства (вирок Машівського районного суду Полтавської області від 21.03.2023 у справі № 948/627/23 [15]), бухгалтера комунального підприємства (вирок Снігурівського районного суду Миколаївської області від 10.12.2024 у справі № 485/1116/24 [16]), директора районного центру зайнятості (вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 05.12.2024 у справі № 199/6225/23 [17]). Водночас у постанові від 20.06.2024 у справі № 953/7182/23 Верховний Суд відзначив, що «підприємства, установи і організації» не охоплюються поняттям «посади в незаконних органах влади», а тому діяльність «на підприємствах, в установах і організаціях» не утворює складів кримінальних правопорушень, передбачених частинами 2 та 5 ст. 111-1 КК України [18]. Наведене свідчить, що чинне правове регулювання потребує доопрацювання в частині уточнення нормативних формулювань.

Необхідність протидії колабораціонізму та вжиття превентивних заходів задля недопущення до органів влади осіб, які співпрацювали з російською федерацією, зумовила реєстрацію у Верховній Раді України законопроектів, спрямованих на обмеження пасивного виборчого права. Під дію такого регулювання можуть потрапити особи, які обіймали політичні посади публічної служби (зокрема, народні депутати) та співпрацювали з РФ. Наприклад, одним з таких законопроектів є проєкт № 9081, який має на меті встановити 10-річне обмеження на реалізацію права бути обраним до парламенту та місцевих рад членів політичних партій, чия діяльність була заборонена рішенням суду через співпрацю з РФ [19]. Водночас проєкт містить низку недоліків (неузгодженість з нормами Конституції та ризики неврахування міжнародних стандартів) [20], у зв'язку з чим не може бути ухваленим в чинній редакції.

Незважаючи на те, що в умовах воєнного стану дотримання чітких правил кризової комунікації представників органів влади має важливе значення для захисту національної безпеки, протягом чотирьох років не було ухвалено актів, які б окреслювали обґрунтовані межі допустимого звуження обсягу реалізації права на свободу слова публічними службовцями. Така прогалина правового регулювання також має стати об'єктом науково-правового дискурсу та потрапити до уваги суб'єктів законодавчої ініціативи.

Висновки та перспективи. Нормативно-правове регулювання здійснення політичних прав публічними службовцями перебуває у перманентному процесі оптимізації через виклики воєнного стану та необхідність адаптації публічної служби до них. Водночас реагування на нові умови функціонування публічної служби не завжди є оперативним та вчасним. Невелика кількість законодавчих ініціатив у підсумку стає законами, через що окремі сфери залишаються недостатньо врегульованими протягом тривалого часу. Крім того, часто оновлені положення законодавства не є досконалими (не відповідають міжнародним стандартам, містять нечіткі формулювання, є фрагментарними тощо), через що можуть створювати проблеми у процесі правозастосування, а тому потребують вдосконалення. У зв'язку з цим є потреба активізувати нормотворчу діяльність у сфері адаптації правового регулювання здійснення політичних прав публічними службовцями протягом дії правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#n48>
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
5. Ukraine 2025 Report. European Commission. 2025. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/EU-enlargement-.pdf>

6. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення проведення конкурсів та удосконалення порядку вступу, проходження, припинення державної служби від 15.07.2025 № 13478. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56801>
7. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення проведення конкурсів та удосконалення порядку вступу, проходження, припинення державної служби від 16.07.2025 № 13478-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56817>
8. План для України на 2024–2027 Ukraine Facility. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>
9. Зміни, що вносяться до Плану України, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 р. № 244-р. URL: <https://me.gov.ua/download/af4da19c-f7c6-4565-bda4-43746a79f016/file.pdf>
10. Принципи державного управління. OECD, 2023. 48 с. URL: https://www.sigmaxweb.org/content/dam/sigma/uk/publications/reports/2023/11/the-principles-of-public-administration_5e68f805/cab64737-uk.pdf
11. Державне управління в Україні: Оцінювання на відповідність Принципам державного управління. Програма SIGMA. 2023. 219 с. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/Звіт_Програми_SIGMA_\(укр\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/Звіт_Програми_SIGMA_(укр).pdf)
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n597>
14. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства. Центр прав людини ZMINA. 28 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf
15. Вирок Машівського районного суду Полтавської області від 21.03.2023 у справі № 948/627/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109673900>
16. Вирок Снігурівського районного суду Миколаївської області від 10.12.2024 у справі № 485/1116/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123638459>
17. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська від 05.12.2024 у справі № 199/6225/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123808408>
18. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20.06.2024 у справі № 953/7182/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119961119>
19. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо обмеження участі осіб, пов'язаних з політичними партіями, діяльність яких заборонена, в управлінні державою) від 06.03.2023 № 9081. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41482>
20. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України» (щодо обмеження участі осіб, пов'язаних з політичними партіями, діяльність яких заборонена, в управлінні державою). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41482>

Дата першого надходження статті до видання: 25.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Т. О. Губанова, доктор юридичних наук, професор,
директор ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»
ORCID: 0000-0002-5263-2478

О. О. Губанов, доктор юридичних наук, професор,
перший заступник директора ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»
ORCID: 0000-0002-5427-1821

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ВАКЦИНАЛЬНИЙ СТАТУС ДИТИНИ: БАЛАНС МІЖ МЕДИЧНОЮ ТАЄМНИЦЕЮ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ЕПІДЕМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

Статтю присвячено комплексному аналізу правових засад доступу до інформації про вакцинальний статус дитини в контексті забезпечення епідемічної безпеки в освітніх закладах та дотримання режиму медичної таємниці. Актуальність теми зумовлена сучасними викликами у сфері громадського здоров'я, що посилюються внаслідок триваючої збройної агресії проти України, яка негативно вплинула на функціонування системи охорони здоров'я, доступ до планової імунізації та загальний імунний стан дитячого здоров'я, яке системно погіршується внаслідок фізичних і психологічних травм. В умовах внутрішнього переміщення населення, підвищеної скученості у навчальних закладах та нерівномірного рівня охоплення вакцинацією питання правомірного обігу вакцинальної інформації набуває особливої практичної значущості.

У роботі досліджено співвідношення конституційних гарантій права на приватність та охорону здоров'я, проаналізовано норми законодавства України у сфері імунізації, медичної конфіденційності та організації освітнього процесу. Особливу увагу приділено положенням Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», які передбачають обмеження відвідування дитячих закладів для невакцинованих дітей, а також практичним аспектам реалізації цих норм через механізм медичних довідок. Розкрито природу інформації про вакцинальний статус як складової медичної таємниці та визначено правові підстави її легітимного розкриття в інтересах суспільства.

На основі аналізу практики Європейського суду з прав людини та Верховного Суду обґрунтовано допустимість пропорційних обмежень окремих прав заради захисту громадського здоров'я та безпечного освітнього середовища. Виявлено прогалини у правовому регулюванні, зокрема щодо визначення кола суб'єктів доступу до вакцинальної інформації, гарантій конфіденційності та процедур оскарження рішень про недопуск до освітніх закладів. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства, спрямовані на забезпечення балансу між приватними правами дитини та її батьків і публічними інтересами у сфері епідемічної безпеки.

Ключові слова: вакцинація, профілактичні щеплення, медична таємниця, конфіденційна медична інформація, епідемічна безпека, право на освіту, медичне право, освітні заклади, право на охорону здоров'я, Європейський суд з прав людини.

T. O. Hubanova, O. O. Hubanov. Legal Framework for Access to Information on a Child's Vaccination Status: Balancing Medical Confidentiality and Ensuring Epidemic Safety in Educational Institutions

This article provides a comprehensive analysis of the legal framework governing access to information on a child's vaccination status in the context of ensuring epidemiological safety in educational institutions while preserving medical confidentiality. The relevance of the topic is driven by contemporary public health challenges exacerbated by the ongoing armed aggression against Ukraine, which has adversely affected the healthcare system, disrupted access to routine immunization, and weakened the overall immune resilience of children. Under conditions of internal displacement, increased overcrowding in educational settings, and uneven vaccination coverage, the issue of lawful circulation of vaccination-related information acquires particular practical significance.

The study examines the interplay between constitutional guarantees of the right to privacy and the right to health protection, and analyzes Ukrainian legislation in the fields of immunoprophylaxis, medical confidentiality, and the organization of the educational process. Particular attention is paid to the provisions of the Law of Ukraine "On Protection of the Population from Infectious Diseases," which establish restrictions on attendance of children's institutions for unvaccinated children, as well as to the practical implementation of these norms through medical certification procedures. The paper clarifies the legal nature of vaccination status data as a component of medical secrecy and identifies the legal grounds for its legitimate disclosure in the public interest.

Based on an analysis of the case law of the European Court of Human Rights and the Supreme Court of Ukraine, the article substantiates the admissibility of proportionate limitations of certain rights for the purpose of protecting public health

© Т. О. Губанова, О. О. Губанов, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

and ensuring a safe educational environment. It identifies regulatory gaps, particularly regarding the definition of authorized subjects entitled to access vaccination information, safeguards for confidentiality, and mechanisms for appealing decisions on denial of admission or attendance. The author proposes directions for improving legislation aimed at achieving a fair balance between the private rights of the child and parents and the public interest in epidemiological safety.

Key words: *vaccination, preventive immunization, medical confidentiality, confidential medical information, epidemiological safety, right to education, medical law, educational institutions, right to health care, European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Триваюча збройна агресія проти України суттєво підірвала систему охорони здоров'я: зруйновано сотні медичних закладів, мільйони людей змушені були переміститися, а доступ до планової вакцинації у прифронтових і окупованих територіях фактично припинився. Хронічний стрес, недоїдання, перебування у сховищах та тимчасових укриттях ослаблюють імунітет дітей, роблячи їх вразливішими до інфекційних захворювань. Водночас скученість у переповнених навчальних закладах, куди прибувають діти з різних регіонів і з різним рівнем вакцинального захисту, створює сприятливе середовище для поширення вірусів. За цих умов питання про те, хто і на яких підставах має право отримувати інформацію про вакцинальний статус дитини, як забезпечити епідемічну безпеку в школах і садках і водночас не порушити медичну таємницю, набуває особливої гостроти та потребує ґрунтовного наукового осмислення.

Забезпечення епідемічної безпеки в освітніх закладах є одним із пріоритетних завдань державної політики у сфері охорони здоров'я. Водночас реалізація цього завдання нерозривно пов'язана із необхідністю оперування конфіденційною медичною інформацією, зокрема відомостями про вакцинальний статус дітей. У точці перетину зазначених суспільних потреб виникає складна правова колізія: з одного боку, медична таємниця є фундаментальною гарантією права особи на приватність та недоторканність особистого життя, закріпленою у статті 32 Конституції України [1], з іншого – держава зобов'язана забезпечити санітарно-епідемічне благополуччя, що передбачено статтею 49 Конституції України [1], а також створити безпечне освітнє середовище для всіх учасників освітнього процесу.

Відповідно до частини 2 статті 15 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», діти, які не отримали обов'язкових профілактичних щеплень згідно з календарем щеплень, не можуть відвідувати дитячі заклади [2]. Практична реалізація цієї норми неминує передбачає передачу інформації про вакцинальний статус дитини від закладів охорони здоров'я до освітніх установ, що фактично є формою розкриття медичної таємниці. При цьому коло суб'єктів, які отримують доступ до таких відомостей, їхні повноваження та обов'язки щодо збереження конфіденційності залишаються недостатньо врегульованими на законодавчому рівні.

Проблема набуває додаткової гостроти у контексті зростання кількості відмов від вакцинації, що, за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, належить до десяти найнебезпечніших загроз громадському здоров'ю [3]. Відсутність сформованого колективного імунітету у шкільній спільноті створює значні ризики зараження інфекційними захворюваннями для всіх учасників освітнього процесу – як щеплених, так і невакцинованих [4]. За цих умов питання про те, хто саме має право знати про вакцинальний статус дитини, в якому обсязі та за яких умов ця інформація може бути розкрита, набуває не лише теоретичного, а й безпосереднього практичного значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики розглядалися у працях українських науковців. Зокрема, механізм правового регулювання відносин у сфері імунізації населення досліджувала О. В. Губанова [5], правове регулювання обов'язкової вакцинації як засобу забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя аналізував О. Гуцуляк [6], а питання обов'язкової вакцинації у контексті порушення особистих немайнових прав фізичної особи розглядала О. О. Круглова [7]. Нормативно-правове регулювання обов'язкової вакцинації було предметом дослідження І. С. Демченко та Н. Т. Дубицької [8]. Правові засади проведення профілактичних щеплень, включаючи аналіз нормативно-правової бази та судової практики, комплексно досліджено у працях О. С. Проневича, А. І. Берлача та Н. А. Литвин [3; 9]. Проблематику конституційно-правового регулювання інституту медичної таємниці, умов і меж її правомірного розкриття вивчали І. А. Мацелюх та А. О. Маховик [10]. Разом із тим, проблема доступу до інформації про вакцинальний статус дитини саме як форми розкриття медичної таємниці в освітніх правовідносинах залишається малодослідженою.

Метою статті є комплексне дослідження правових засад доступу до інформації про вакцинальний статус дитини в освітніх закладах, визначення меж правомірного розкриття медичної таємниці в інтересах забезпечення епідемічної безпеки, а також обґрунтування необхідності вдосконалення правового регулювання обігу вакцинальної інформації з урахуванням балансу між приватними правами пацієнта та публічними інтересами.

Виклад основного матеріалу. Конфіденційність відомостей про стан здоров'я особи є невід'ємною складовою конституційного права на повагу до приватного життя. Стаття 32 Основного Закону забороняє збирати, зберігати та поширювати персональну інформацію без згоди її носія, допускаючи відступ від цього правила лише тоді, коли закон прямо передбачає такий виняток і він зумовлений потребами національної

безпеки, економічного добробуту чи захисту прав інших осіб [1]. Відтак законодавець стоїть перед завданням окреслити чіткі критерії, за яких інтереси суспільства виправдовують доступ третіх осіб до охоронюваних медичних відомостей.

Відомості про вакцинальний статус особи – наявність або відсутність профілактичних щеплень, дати їх проведення, використані вакцини, медичні протипоказання до вакцинації, безумовно, належать до категорії конфіденційної медичної інформації. Ці дані відображають стан здоров'я особи, фіксуються в медичній документації та за загальним правилом охороняються інститутом медичної таємниці. Водночас саме ці відомості мають ключове значення для забезпечення епідемічної безпеки, особливо в колективних середовищах, таких як освітні заклади.

Показовою є трансформація законодавчого розуміння поняття «національна безпека». Закон 2003 року трактував її широко, відносячи до цієї категорії, серед іншого, й охорону здоров'я населення [11]. Після ухвалення нового Закону «Про національну безпеку України» 2018 року законодавець сконцентрувався на захисті суверенітету, територіальної цілісності та демократичних засад [12], що було продиктовано передусім безпековими реаліями. Попри такий зсув пріоритетів, сфера охорони здоров'я не втратила свого значення для стабільного функціонування держави та суспільства.

Ключовою ланкою цього процесу є медична довідка форми № 086/о, порядок заповнення якої визначений наказом МОЗ України від 14 лютого 2012 року № 110, яка містить перелік зроблених та рекомендованих щеплень [3]. Якщо адміністрація школи чи дитячого садка встановлює, що календарний графік вакцинації не дотримано, вона інформує батьків про тимчасову неможливість очного відвідування закладу та роз'яснює доступні альтернативи – дистанційне навчання, екстернат тощо [3]. Зазначений механізм передбачає, що адміністрація освітнього закладу – директор, медична сестра, інші посадові особи – отримує доступ до конфіденційної медичної інформації про дитину. При цьому законодавство чітко не визначає коло посадових осіб освітнього закладу, які мають право ознайомлюватися з вакцинальною інформацією, їхні обов'язки щодо збереження конфіденційності та відповідальність за її порушення.

Окрему увагу привертає стаття 15 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», яка зобов'язує персонал дитячих установ систематично контролювати здоров'я вихованців і, виявивши ознаки інфекції, невідкладно ізолювати хвору дитину та сповістити медичний заклад [2]. Виконання цього обов'язку супроводжується розголошенням відомостей про здоров'я конкретної дитини особам, які не є медичними працівниками. Формально такі дії становлять відступ від режиму медичної конфіденційності, однак їх правомірність виправдана метою – убезпечити інших дітей від зараження та вчасно надати допомогу хворій дитині. Таким чином, у сфері передачі вакцинальної інформації освітнім закладам функціонує правовий режим, який допускає розкриття медичної таємниці, однак не містить достатніх гарантій захисту конфіденційності цих даних після їх передачі.

Окремим елементом цих правовідносин є гарантія інформованого вибору батьків. Стаття 12 Закону «Про захист населення від інфекційних хвороб» вимагає, щоб дітям до п'ятнадцяти років щеплення робилися виключно за згодою батьків або осіб, які їх замінюють, причому останні мають бути об'єктивно поінформовані [2]. Можливість батьків свідомо оцінити переваги й ризики вакцинації нерозривно пов'язана з їхнім правом на повну та достовірну медичну інформацію, яке виступає юридичною передумовою автономії волі у приватно-правових відносинах охорони здоров'я [9].

За приписами статті 39 Основ законодавства про охорону здоров'я, лікар має у зрозумілій формі повідомити пацієнта чи його представника про діагноз, мету запропонованого втручання, очікувані результати та супутні ризики [13]. Стосовно щеплень це означає, що батькам належить отримати відомості не лише про склад і дію вакцини, можливі побічні реакції та протипоказання, а й про наслідки, які настають у разі відмови, зокрема альтернативні засоби профілактики [9]. Варто підкреслити, що зміст інформування не обмежується суто медичними аспектами. Лікар повинен донести до батьків і суспільну вагу конкретного щеплення – його роль у підтриманні колективного імунітету – та попередити про можливі правові наслідки відмови, зокрема про те, що невакцинована дитина може бути тимчасово позбавлена права відвідувати освітній заклад [3].

Коли батьки все ж вирішують відмовитися від вакцинації, їхнє рішення документується у спеціальному бланку (форма № 063-2/о). Лікар засвідчує, що надав вичерпні пояснення щодо можливих наслідків, а батьки підтверджують підписом, що ознайомилися з ними [3]. Такий порядок виконує подвійну функцію: захищає право батьків на усвідомлений вибір і водночас фіксує виконання медичним працівником свого обов'язку щодо інформування.

Наслідком передачі інформації про відсутність обов'язкових профілактичних щеплень до освітнього закладу є обмеження права дитини на відвідування цього закладу. Зазначене обмеження породжує складну правову колізію між правом дитини на освіту, закріпленим у статті 28 Конвенції ООН про права дитини [14], та правом інших дітей на охорону здоров'я та безпечне навчальне середовище.

Позицію щодо допустимості такого обмеження підтверджує Європейський суд з прав людини. У рішенні по справі «Вавржичка та інші проти Чеської Республіки» (2021) ЄСПЛ кваліфікував обов'язкову вакцинацію як втручання у право на повагу до приватного життя (стаття 8 Конвенції), проте визнав його

виправданим, оскільки воно має законодавче підґрунтя, переслідує легітимну здравооохоронну мету та відповідає критерію необхідності у демократичному суспільстві [15]. Суд особливо наголосив на тому, що національні уряди мають значну дискрецію у формуванні імунізаційної політики, а обов'язковість щеплень є виявом принципу суспільної солідарності – обов'язку кожного сприяти захисту тих, хто не може бути вакцинований за медичними показаннями [15].

Вітчизняна судова практика рухається у тому самому руслі. Верховний Суд у постанові від 10 березня 2021 року (справа № 331/5291/19) сформулював позицію, згідно з якою держава повинна забезпечити справедливу рівновагу між правом конкретної дитини здобувати освіту та правом решти учнів на безпечне навчальне середовище [16]. Суд вказав, що відмова батьків від вакцинації, за якої дитина зберігає повний обсяг освітніх прав, вступає у протиріччя з колективним інтересом суспільства та батьків вакцинованих дітей. У цьому зіставленні суд визнав пріоритет безпеки життя і здоров'я над правом на відвідування конкретного освітнього закладу, водночас зазначивши, що право на освіту як таке не порушується, адже законодавство передбачає альтернативні форми навчання – екстернат, сімейну освіту, дистанційний формат [16].

Цю лінію аргументації підтримують й інші рішення касаційної інстанції. Зокрема, у справі № 630/554/19 (постанова від 08.02.2021) Верховний Суд визнав законною відмову зарахувати невакциновану дитину до дошкільного закладу, обґрунтувавши її необхідністю захисту здоров'я інших вихованців [17]. Аналогічну позицію суд зайняв у справі № 1940/1387/18 (постанова від 30.11.2020), констатувавши, що приватний інтерес батьків не може домінувати над потребою суспільства у збереженні епідемічного благополуччя [18]. Послідовність такого підходу простежується ще з 2019 року – у справі № 682/1692/17 суд також підтвердив допустимість тимчасового обмеження доступу до навчального закладу для невакцинованих дітей [19].

Водночас звертає на себе увагу той факт, що саме розкриття вакцинальної інформації – передача медичної довідки із зазначенням відсутності щеплень є підставою для прийняття адміністрацією освітнього закладу рішення про недопуск дитини. Отже, розкриття медичної таємниці у цьому випадку безпосередньо тягне за собою правові наслідки для дитини та її батьків, що підвищує вимоги до законності, обґрунтованості та пропорційності такого розкриття.

Системний аналіз чинного законодавства та наукової доктрини дозволяє виокремити ключові принципи, яким має відповідати правомірне розкриття інформації про вакцинальний статус дитини в освітніх правовідносинах. По-перше, це принцип законності розкриття вакцинальної інформації. По-друге, принцип цільового використання – отримані дані мають слугувати виключно меті забезпечення епідемічної безпеки і не можуть застосовуватися для інших потреб. По-третє, принцип мінімізації обсягу розкриття. Освітньому закладу має передаватися лише та інформація, яка є необхідною для прийняття рішення про допуск або недопуск дитини, без розкриття деталей медичного характеру, що виходять за межі потреб забезпечення епідемічної безпеки. По-четверте, принцип пропорційності. Обсяг та форма розкриття вакцинальної інформації мають бути пропорційними легітимній меті, яку переслідує таке розкриття. По-п'яте, принцип юридичної відповідальності. Порушення порядку розкриття або неправомірне використання вакцинальної інформації має тягнути за собою юридичну відповідальність, що стимулює дотримання встановлених правил і захищає права дітей та їхніх батьків.

Отже, аналіз чинного законодавства дозволяє виявити низку правових прогалин у сфері регулювання обігу вакцинальної інформації в освітніх закладах. Передусім, законодавство не містить чіткого визначення кола суб'єктів освітнього закладу, які мають право доступу до вакцинальної інформації дитини. На практиці з медичною довідкою можуть ознайомлюватися не лише медичний працівник закладу, але й директор, класний керівник та інші посадові особи, що створює ризик неконтрольованого поширення конфіденційних відомостей. Крім того, чинні нормативні акти не передбачають дієвої процедури оскарження відмови у прийомі до освітнього закладу. Дослідники звертають увагу й на невизначеність порядку роботи лікарських консилиумів, уповноважених у виняткових ситуаціях дозволити відвідування закладу дитині, яка не має повного комплексу щеплень.

На нашу думку, перспективними напрямками вдосконалення законодавства у цій сфері є: визначення на законодавчому рівні кола осіб, які мають право доступу до вакцинальної інформації дитини в освітньому закладі; встановлення обов'язку конфіденційного зберігання вакцинальної інформації та відповідальності за її неправомірне розголошення; запровадження механізму оскарження рішень про недопуск дітей до освітніх закладів; унормування процедур електронного обміну вакцинальною інформацією з дотриманням стандартів кібербезпеки та захисту персональних даних; створення системи незалежного моніторингу, яка оцінюватиме вплив політики вакцинації на права дитини на освіту та охорону здоров'я, пропорційність обмежень та ефективність компенсаційних механізмів.

Висновки та перспективи. Таким чином, інформація про вакцинальний статус дитини належить до категорії конфіденційної медичної інформації, що охороняється інститутом медичної таємниці. Водночас чинне законодавство України передбачає правовий механізм передачі цієї інформації освітнім закладам з метою забезпечення епідемічної безпеки, що фактично є формою легітимного розкриття медичної таємниці.

Практика ЄСПЛ, зокрема рішення у справі «Вавржичка та інші проти Чеської Республіки», та національна судова практика Верховного Суду підтверджують правомірність обмеження доступу невакцинованих дітей до освітніх закладів як пропорційного заходу, спрямованого на захист громадського здоров'я. Водночас таке обмеження має ґрунтуватися на законі, переслідувати легітимну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві.

Правомірне розкриття вакцинальної інформації в освітніх правовідносинах має відповідати принципам законності, цільового використання, мінімізації обсягу розкриття, пропорційності та юридичної відповідальності. Дотримання цих принципів дозволить забезпечити баланс між приватними правами дитини та її батьків на конфіденційність медичної інформації і публічним інтересом у забезпеченні епідемічної безпеки в освітніх закладах. Відтак, чинне законодавство потребує подальшого вдосконалення нормативної бази з урахуванням європейських стандартів, цифровізації медичних послуг та сучасних викликів, зокрема запровадження чітких правил обігу вакцинальної інформації в освітніх закладах, створення механізмів оскарження та посилення правової відповідальності за порушення конфіденційності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06 квітня 2000 року № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14>
3. Проневич О. С., Берлач А. І., Литвин Н. А. Легальні засади проведення профілактичних щеплень в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 141. С. 28–42.
4. Відсутність вчасного щеплення порушує права всіх учасників освітнього процесу. Освітній омбудсмен України. 2021. URL: <https://eo.gov.ua/vidsutnist-vchasnoho-shchepлення-porushuie-prava-vsikh-uchasnykiv-osvitnoho-protsesu/2021/03/25/>
5. Губанова О. В. Щодо механізму правового регулювання відносин у сфері імунізації населення. *Форум права*. 2017. № 1. С. 32–38.
6. Гуцуляк О. Правове регулювання обов'язкової вакцинації як засобу забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя. *Публічне право*. 2020. № 4. С. 50–61.
7. Круглова О. О. Обов'язкова вакцинація: порушення особистих немайнових прав фізичної особи. *Форум права*. 2011. № 1. С. 537–541.
8. Демченко І. С., Дубицька Н. Т. Нормативно-правове регулювання обов'язкової вакцинації: аргументи за та проти. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 133–138.
9. Литвин Н. А., Берлач А. І., Проневич О. С. Право пацієнта на інформацію при проведенні профілактичних щеплень як елемент приватно-правових відносин у сфері охорони здоров'я. *Європейські перспективи*. 2025. № 4. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.4.18>.
10. Мацелюх І. А., Маховик А. О. Конституційно-правове регулювання розкриття медичної таємниці в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2025. Випуск 91. Частина 1. С. 202–206. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.29>.
11. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351. (Втратив чинність).
12. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31.
13. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
14. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
15. ECtHR, *Vavříčka and Others v. the Czech Republic* (Application no. 47621/13) 08.04.2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2247621%2F13%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-209039%22%5D%7D>
16. Постанова Верховного Суду у справі № 331/5291/19 від 10 березня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95642825>
17. Постанова Верховного Суду у справі № 630/554/19 від 08 лютого 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94737849>
18. Постанова Верховного Суду у справі № 1940/1387/18 від 30 листопада 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93245142>
- Постанова Верховного Суду у справі № 682/1692/17 від 17 квітня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81652333>

Дата першого надходження статті до видання: 15.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

О. В. Красногор, кандидат юридичних наук,
приватний нотаріус м. Чернігів
ORCID: 0009-0004-0901-7033

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ – КЛЮЧОВИЙ МЕХАНІЗМІВ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗМІЦНЕННЯ ГАРАНТІЙ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджується інформаційно-аналітична діяльність Міністерства юстиції України як ключовий інституційний механізм охорони прав людини в умовах цифровізації публічного управління та становлення інформаційного суспільства. Обґрунтовується, що інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, зростання обсягів правової інформації, поява нових форм правопорушень у цифровому середовищі зумовлюють необхідність переосмислення ролі інформаційно-аналітичних процедур у діяльності органів публічної влади, зокрема у сфері формування та реалізації державної правової політики щодо захисту прав і свобод людини та громадянина.

Проаналізовано стан наукової розробки проблематики інформаційної, аналітичної та інформаційно-аналітичної діяльності органів публічної адміністрації, виокремлюються основні доктринальні підходи до визначення їх змісту, функцій та значення. Особливу увагу приділено розмежуванню та водночас взаємозв'язку інформаційної й аналітичної складових у діяльності Міністерства юстиції України, що забезпечують систематичний збір, обробку, узагальнення та інтерпретацію правової й соціально значущої інформації з метою підготовки управлінських рішень, законопроектів, аналітичних висновків і правових позицій держави у сфері прав людини.

Доведено, що аналітична діяльність у межах системи юстиції має не лише допоміжний, а стратегічний характер, оскільки сприяє виявленню системних проблем і тенденцій порушення прав людини, прогнозуванню ризиків, розробленню превентивних заходів та оцінці ефективності правового регулювання. Поряд із позитивним потенціалом такої діяльності окреслено низку проблем її реалізації, зокрема формалізм аналітичних процедур, слабкий зв'язок між аналітичними матеріалами та управлінськими рішеннями, недостатню координацію між органами влади та обмежений доступ до повної і достовірної інформації.

На підставі узагальнення доктринальних підходів та аналізу практики діяльності Міністерства юстиції України сформульовано авторське визначення інформаційно-аналітичної діяльності у сфері охорони прав людини як системної інтелектуальної діяльності органу публічної влади, спрямованої на забезпечення науково обґрунтованого прийняття рішень і вдосконалення правової політики. Виокремлено та систематизовано основні ознаки цієї діяльності: змістові, організаційно-правові, функціональні та інституційно-комунікативні. Зроблено висновок, що розвиток і нормативне вдосконалення інформаційно-аналітичної діяльності Міністерства юстиції України є необхідною умовою підвищення ефективності національного механізму захисту прав людини та зміцнення довіри суспільства до органів публічної влади.

Ключові слова: інформаційно-аналітична діяльність; Міністерство юстиції України; права людини; публічне адміністрування; правова політика; аналітична діяльність.

O. V. Krasnohor. Information and analytical activity of the Ministry of Justice of Ukraine as a key mechanism for institutional strengthening of human rights guarantees

The article examines the information and analytical activity of the Ministry of Justice of Ukraine as a key institutional mechanism for the protection of human rights in the context of the digitalization of public administration and the formation of the information society. It is substantiated that the intensive development of information and communication technologies, the growing volume of legal information, and the emergence of new forms of offenses in the digital environment necessitate a reconsideration of the role of information and analytical procedures in the activities of public authorities, particularly in the formation and implementation of state legal policy aimed at protecting human and civil rights and freedoms.

The current state of scholarly research on information, analytical, and information-analytical activities of public administration bodies is analyzed, and the main doctrinal approaches to defining their content, functions, and significance are identified. Special attention is paid to distinguishing, while simultaneously revealing the interrelation between, the informational and analytical components in the activities of the Ministry of Justice of Ukraine, which ensure the systematic collection, processing, generalization, and interpretation of legal and socially significant information for the preparation of managerial decisions, draft laws, analytical conclusions, and the state's legal positions in the field of human rights.

It is proven that analytical activity within the justice system is not merely auxiliary but strategic in nature, as it contributes to identifying systemic problems and trends in human rights violations, forecasting risks, developing preventive measures, and assessing the effectiveness of legal regulation. Alongside the positive potential of such activity, a number of problems in its implementation are outlined, including the formalization of analytical procedures, a weak link between analytical materials and managerial decisions, insufficient coordination among public authorities, and limited access to complete and reliable information.

© О. В. Красногор, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Based on the generalization of doctrinal approaches and the analysis of the practical activities of the Ministry of Justice of Ukraine, the author formulates an original definition of information and analytical activity in the field of human rights protection as a systemic intellectual activity of a public authority aimed at ensuring evidence-based decision-making and improving legal policy. The main characteristics of this activity—substantive, organizational-legal, functional, and institutional-communicative—are identified and systematized. It is concluded that the development and regulatory improvement of the information and analytical activity of the Ministry of Justice of Ukraine is a necessary condition for enhancing the effectiveness of the national human rights protection mechanism and strengthening public trust in public authorities.

Key words: information and analytical activities, Ministry of Justice of Ukraine, human rights, public administration, legal policy, analytical activities.

Постановка проблеми. В сучасних умовах інтенсивного розвитку цифрових технологій та становлення інформаційного суспільства кардинально змінюються підходи держави до забезпечення охорони прав людини. Ці трансформації безпосередньо впливають на діяльність Міністерства юстиції України як центрального органу виконавчої влади, що виконує ключову роль у формуванні та реалізації державної правової політики, зокрема у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина. Зростання обсягів правової інформації, ускладнення суспільних відносин, поява нових форм правопорушень у цифровому середовищі зумовлюють потребу у якісно нових інструментах її обробки, аналізу й використання в управлінських і правозастосовних процесах.

У цьому контексті особливого значення набувають інформаційно-аналітичні процедури, які Міністерство юстиції України застосовує з метою виявлення, оцінки та запобігання порушенням прав людини, а також для удосконалення нормативно-правового регулювання відповідних суспільних відносин. Вони охоплюють систематичний збір, обробку, інтерпретацію та використання правової та соціально значущої інформації для підготовки рішень, розроблення законопроектів, формування правових позицій держави, взаємодії з міжнародними інституціями у сфері прав людини. Водночас ефективність таких процедур прямо залежить від належного нормативно-правового забезпечення, яке має відповідати вимогам Конституції України, узгоджуватися з чинним законодавством та стандартами верховенства права, правової визначеності й захисту персональних даних.

Таким чином, постає наукова проблема комплексного дослідження інформаційно-аналітичних процедур охорони прав людини, що здійснюються Міністерством юстиції України, з урахуванням сучасних викликів цифровізації, потреби в оновленні правового регулювання та необхідності підвищення інституційної спроможності цього органу в умовах євроінтеграційних процесів. Саме аналіз змісту, правових засад, організаційних механізмів і практичної результативності таких процедур має важливе значення для вдосконалення системи національного захисту прав людини та посилення довіри суспільства до органів публічної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання та окремі правові аспекти інформаційно-аналітичної діяльності публічної адміністрації досліджували у своїх роботах такі науковці, як: І. В. Арістова, О. А. Баранов, В. М. Брижко, Ю. П. Бурило, Г. В. Виноградова, В. Горшенев, С. О. Дорогих, В. В. Загуменна, О. Зайчук, В. Кір'ян, Б. А. Кормич, О. І. Кузьменко, Ю. Максименко, А. І. Марущак, Н. Р. Нижник, В. Г. Пилипчук, І. Сопілко, О. В. Соснін, О. С. Устинович, В. Цимбалюк, О. І. Яременко.

Метою статті є дослідження інформаційно-аналітичної діяльності Міністерства юстиції України як специфічного виду інтелектуальної праці та ключового механізму інституційного зміцнення гарантій прав людини, формування визначення поняття цієї діяльності та виділення характеризуючих її ознак.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-аналітичні процедури охорони прав людини Міністерством юстиції України являється категорією багатоплосовою, оскільки діяльність яка реалізується цим центральним органом виконавчої влади у сфері прав людини включає як операційні процедури (моніторинг звернень громадян, аналіз судової практики, обробка даних про системні порушення), так і стратегічні функції (прогнозування тенденцій правопорушень, формування правових позицій держави, підготовка рекомендацій для нормотворчості). Вона інтегрує інформаційні технології, аналітичні методики та правові інструменти в єдиний процес, що забезпечує проактивний захист прав людини на національному рівні. Враховуючи наявність двох складових компонентів в інформаційно-аналітичній діяльності органу державної влади, таких як «інформаційна діяльність» та «аналітична діяльність», варто визначити зміст кожної складової для більш детального опанування змісту та завдань такої діяльності і процедур, що провадяться Міністерством юстиції України у сфері охорони прав людини.

У нормах Закону України «Про інформацію» міститься визначення поняття терміну «інформація» – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [1]. Проте на сьогодні відсутнє нормативне закріплення поняття саме «інформаційна діяльність», яке містилось у першій редакції Закону України «Про інформацію» від 02.10.92 р., визначаючи у ч. 1 статті 12, що інформаційна діяльність – це сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави [1].

Інформаційна діяльність супроводжує людство з найдавніших часів. Вона тісно пов'язана зі всіма сферами людської діяльності, зокрема з діяльністю органів влади – як в аспекті задоволення інформаційних

потреб органів влади для прийняття управлінських рішень та створення нормативно-правової бази, так і в аспекті задоволення інформаційних потреб громадян щодо діяльності органів влади [2, с. 74].

Розвиток інформаційного суспільства є об'єктивно необхідним для демократичної держави, оскільки розширює свободу доступу до інформації, як передумови для усвідомленої участі громадян у політичному процесі та контролю за владою, створює технічні складові функціонування постійного зворотного зв'язку між суспільством і владою. У сучасних умовах саме інформаційно-комунікаційні технології та цифрові інструменти стають базою для оновлення демократичних інститутів, підвищення прозорості й підзвітності публічної влади та ефективнішого захисту прав людини державними інституціями. Створення необхідної інфраструктури та єдиного інформаційного поля органів влади забезпечує узгоджену роботу й відкритість публічної адміністрації, що в свою чергу формує нові моделі взаємодії держави, громадян і бізнесу.

Сучасне суспільство справедливо називають інформаційним, виходячи із загального рівня цифровізації суспільних відносин та інтенсивного використання інформаційних технологій майже у всіх сферах суспільних відносин [3, с. 14].

Інформатизація є одним із ключових чинників модернізації публічної адміністрації, оскільки перетворює інформацію на стратегічний ресурс управління, підзвітності та взаємодії з громадянами. Вона змінює не лише технічні інструменти, а й логіку ухвалення рішень, моделі надання адміністративних послуг та форми демократичної участі. Сутність інформатизації публічної адміністрації полягає в тому, що вона: – сприймається як системна діяльність органів влади з впровадження інформаційно-комунікаційних технологій для збору, обробки, аналізу та використання даних в управлінських процесах; – охоплює створення інформаційних систем, електронного документообігу, реєстрів, порталів адміністративних послуг, аналітичних платформ, що забезпечують безперервність і керованість адміністративних процесів. Саме інформатизація забезпечує підвищення рівня ефективності публічного управління за рахунок автоматизації процедур, скорочення часових та фінансових витрат, зменшення людського фактора та помилок, розвиток е-урядування й електронного адміністрування відкриває доступ громадян до інформації та послуг і рішень влади, що зміцнює прозорість, підзвітність та довіру до державних інституцій.

Яременко О. І. пропонує розуміти під інформаційною діяльністю у сфері державного управління – специфічну інтелектуальну діяльність службовців державних органів і органів місцевого самоврядування, що спрямована на інформаційне забезпечення, інформаційну взаємодію, охорону і захист інформації в системі державного управління, а також забезпечення права на доступ до публічної інформації [4, с. 62].

Запропоноване автором визначення є більш галузево-специфічним і функціонально-орієнтованим, підкреслює значимість та робить акцент на інтелектуальний характер діяльності службовців органів державної влади та місцевого самоврядування, а також робить наголос на зв'язок такої діяльності з конкретними управлінськими функціями (забезпечення, взаємодія, доступ). Дане визначення ближче до концепції інформаційно-аналітичної роботи в державному управлінні.

На переконання М.М. Танчинця, інформаційну діяльність органів публічної влади розуміти як сукупність дій щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації, що реалізуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами, що здійснюють владні управлінські функції в межах визначеної законодавством компетенції, у тому числі на виконання делегованих повноважень, спрямованих на задоволення як власних інформаційних потреб, так і інформаційних потреб сторонніх суб'єктів [5, с. 35].

Такий погляд автора на досліджувану дефініцію має широкий системний підхід, охоплює повний цикл інформаційних процесів і враховує як внутрішні потреби влади, так і зовнішні – суспільства, бізнесу, що робить його більш універсальним і близьким до законодавчих дефініцій.

У контексті сучасного етапу еволюції інформаційних технологій, зумовленого стрімким поширенням цифрової культури, аналітична діяльність набуває стратегічного значення. Аналітична діяльність Міністерства юстиції України відіграє ключову роль у сфері охорони прав людини, забезпечуючи науково обгрунтоване прийняття рішень та ефективну реалізацію державної політики у сфері захисту прав. З точки зору науки, аналітична діяльність базується на системному аналізі даних, моделюванні ризиків та прогнозуванні тенденцій, форм та способів правозахисту, що відповідає принципам інформаційного суспільства. Міністерство юстиції України, синтезуючи функціональні методи, галузеві знання та творчий потенціал, формує аналітичні продукти для моніторингу дотримання прав людини, як приклад – звіти про дотримання Конвенції ООН проти катувань. Це сприяє evidence-based підходу, подібному до практик Європарламенту, де аналітика усуває прогалини в регулюванні тих чи інших правовідносин.

Тож, щодо другої складової компоненти поняття «інформаційно-аналітична діяльність», а саме «аналітична діяльність» варто звернути увагу на думку, яку висловлюють В. В. Загуменна та О. І. Кузьменко. Автори відзначають, що аналітична діяльність – виступає органічною компонентою всіх різновидів інформаційної діяльності, оскільки без аналітичних методик неможливо опрацювати вхідну інформацію та створити якісний інформаційний продукт. Інформаційна аналітика посідає особливе місце в структурі інформаційної діяльності, є її специфічним різновидом. Аналітичний компонент пронизує всі види інформаційної діяльності, оскільки без елементарного аналізу інформації інформаційний процес не існує. Основною рисою,

що відрізняє інформаційну аналітику від інших видів інформаційної діяльності, є те, що вона не тільки інформує споживача, а й формує нові знання на основі переробки наявної інформації з метою оптимізації прийняття рішень [6, с. 104].

З урахуванням такого погляду, аналітична діяльність виглядає як особливий різновид розумової праці, в процесі якої головне не просто зібрати факти, а зрозуміти, що вони насправді означають у певній ситуації, яке їх смислове значення та в чому полягає практична цінність. Вона належить до інтелектуальної діяльності, бо вимагає постійного активного процесу мислення: потрібно порівнювати, виділяти суттєве, бачити зв'язки, робити висновки, а інколи – і наважуватися на оригінальні інтерпретації. Це не механічне опрацювання даних, а творчий процес, у якому з великої кількості розрізнених відомостей народжується нове знання.

Як наголошує С. В. Палій, в інформаційному соціумі аналітична діяльність позиціонується як діяльність, що передбачає органічне поєднання трьох компонентів: функціонального (володіння аналітичними методами), галузевого (знання предметної галузі) й особистісного (особистісний творчий компонент). Аналітика – це аналіз даних та інформації для їх кращої організації та збереження, зручного й ефективного відстеження. Аналітика покликана полегшити життя шляхом впровадження і більш ефективного включення аналітичних процесів і систем, щоб вони могли працювати в напрямі більш організованої і добре структурованої майбутньої інтеграції [7, с. 78].

Якщо дивитися на аналітику саме в інформаційній соціумі, з огляду на позицію автора, то вона виступає своєрідним «фільтром» і «перетворювачем» інформації. Спершу є потік первинних даних: документи, новини, статистика, звіти, експертні думки тощо. Самі по собі вони мало що дають для прийняття рішень, бо надто фрагментарні й часто суперечливі. Проте, аналітик, працюючи з цим потоком, відбирає потрібне, структурує, співвідносить із контекстом і потребами замовника або ситуації, і в результаті своєї інтелектуальної роботи створює вторинний продукт – огляд, прогноз, довідку, записку з висновками і рекомендаціями тощо. Тобто на виході вже не просто інформація, а осмислена аналітична позиція.

Деякі науковці, характеризують аналітичну діяльність через сприйняття способів та форм її реалізації, що здійснюється, насамперед, за допомогою застосування методів пізнавальної діяльності, кожний з яких являє собою сукупність конкретних принципів, правил, прийомів і алгоритмів аналітичної діяльності, що склалися в деяку систему в процесі застосування людьми. Значна частина аналітичних методів являють собою творчі аналітичні процедури, які мобілізують не тільки усвідомлюване дослідником знання, а й неусвідомлене, інтуїтивне, можливості якого значно перевершують механізми усвідомлюваної інтелектуальної діяльності. Вони неефективні без творчого мислення, що являє собою прогресивний процес генерування нового знання [8, с. 146].

Головна мета аналітичної діяльності, на думку О. Мандзюка, полягає в отриманні максимальної користі від інформації, яка є в розпорядженні органів публічної влади, для того щоб правильно зрозуміти й оцінити ситуацію, бачити її у перспективі, а в кінцевому результаті – успішно застосовувати її на практиці. Уся цінність аналітичної діяльності полягає в тому, що використовується величезний набір методів і засобів, які успішно застосовують у математиці, логіці, соціо-гуманітарних, природничих науках, у написанні історичних досліджень. Інформаційно-аналітична діяльність пов'язана буквально з усіма процесами і явищами буття [9, с. 124–125].

Тож варто відзначити, що аналітична діяльність органів державної влади у сфері охорони прав людини є одним з ключових інструментів реального, а не декларативного захисту. Саме завдяки аналітиці реалізується можливість не просто «фіксувати порушення», а бачити системні проблеми, тенденції, ризики та причини, що стоять за окремими фактами. За умов належної організації такої діяльності держава отримує інтелектуальну основу для своїх рішень: можна оцінювати, які програми працюють, які закони неефективні, де права людини порушуються масово, а де загроза тільки формується і потребує негайних превентивних рішень і заходів. Саме завдяки аналітиці можливі обґрунтовані зміни законодавства, корекція проваджуваної політики, розроблення превентивних заходів, а також посилення інституту підзвітності – через звіти, публічні огляди, діалог з громадськістю тощо.

Водночас, в умовах сьогодення, на наш погляд, існує чимало проблем і критичних зауважень до процесу аналітичної діяльності з боку публічної адміністрації. Часто така діяльність зводиться до формального «звітування» та статистичного опису, без глибокого аналізу причин, без «незручних» висновків щодо відповідальності конкретних органів чи посадових осіб за прийняті ними рішення. У деяких випадках аналітика орієнтується більше на виправдання проваджуваної політики, ніж на її неупереджену оцінку, що в свою чергу призводить до ситуації, коли замість виявлення порушень у сфері охорони прав людини відбувається їх «розмивання» у загальних формулюваннях та тезисах. Ще один проблемний аспект аналітичної діяльності полягає в існуванні розриву між аналітичними матеріалами та реальними управлінськими рішеннями: аналітичні записки готують, але їхні висновки ігнорують, або ж використовують вибірково, коли це політично чи відомчо зручно. Додаються й організаційні недоліки: брак доступу до повної та якісної інформації, слабка координація між різними органами, недостатня кваліфікація аналітичних підрозділів, залежність від політичної кон'юнктури тощо.

Попри це, потенціал такої діяльності є безперечно позитивним. Перевагою такої діяльності є й те, що якісна аналітика стимулює відкритість: публічні звіти й аналітичні огляди дають суспільству інструмент контролю над владою і можливість порівнювати декларації з реальними показниками, забезпечуючи тим самим превентивний її характер у сфері охорони прав людини.

Окремо дослідивши складові компоненти поняття «інформаційно-аналітична діяльність» проаналізуємо її узагальнений зміст та сутність.

Інформаційно-аналітична діяльність передбачає систематичний збір, обробку, аналіз та інтерпретацію даних із метою отримання важливих і актуальних даних, придатних для практичних дій. Ці дані, зі свого боку, використовуються для прийняття політичних і управлінських рішень, розподілу ресурсів, врегулювання кризових ситуацій та стратегічного планування [10, с. 50].

Як специфічний багаторівневий вид інформаційної діяльності, спрямований на аналіз, узагальнення інформації, що циркулює в суспільстві (аналітична складова) для вироблення інформаційно-аналітичних продуктів (інтелектуальна складова) як для забезпечення інформаційних потреб користувачів в різних галузях, так і для прийняття управлінських рішень інформаційно-аналітичну діяльність характеризують В. В. Загуменна та О. І. Кузьменко [6, с. 105].

Інформаційно-аналітичну діяльність С. В. Палій характеризує як діяльність, засновану на використанні процесу аналізу / синтезу сукупності відомих даних про об'єкт та призначену для отримання нового знання про нього; унікальну форму, пов'язану з аналітичним підходом до орієнтування в інформаційних потоках та відбору отриманої інформації, а її якість у багатьох аспектах визначає успішний розвиток політичної, економічної, освітньої, юридичної та медичної галузей [7, с. 79].

Характеризуючи інформаційно-аналітичну діяльність Міністерства юстиції України, Т. Г. Цибулін відзначає, що вона забезпечує глибоке розуміння та реагування на законодавчі і суспільні зміни. Вона є невід'ємною частиною функціонування системи юстиції, сприяючи її вдосконаленню та підвищенню рівня правосуддя в Україні. Ця діяльність також забезпечує надійні дані для прийняття обґрунтованих рішень та формування стратегічних напрямів розвитку [11, с. 486].

Інформаційно-аналітична діяльність Міністерства юстиції України у сфері охорони прав людини постає сьогодні як один із ключових механізмів трансформації загальних конституційних та міжнародно-правових приписів у реальну управлінську практику. Її зміст не зводиться до простого збирання статистики чи підготовки звітів, а полягає у складному комплексі інтелектуальних процедур: від моніторингу стану дотримання прав людини та експертизи нормативних актів до прогнозування ризиків і формування пропозицій щодо зміни правової політики. У цьому контексті Міністерство юстиції виступає своєрідним «аналітичним вузлом», що поєднує інформаційні потоки від різних суб'єктів (органів державної влади, судів, системи безоплатної правової допомоги, міжнародних організацій) і перетворює їх на узагальнені висновки та рекомендації нормативного й організаційного характеру.

Тож, доходимо висновку, що інформаційно-аналітична діяльність Міністерства юстиції України у сфері охорони прав людини – це системна інтелектуальна діяльність органу публічної влади, що полягає в цілеспрямованому збиранні, опрацюванні, узагальненні та інтерпретації правової й фактичної інформації про стан дотримання прав людини, експертній оцінці законодавства та практики його застосування з позицій національних і міжнародних стандартів, прогнозуванні ризиків порушення прав і свобод, підготовці на цій основі аналітичних висновків, пропозицій і проектів рішень, спрямованих на вдосконалення правової політики, нормотворчості, правозастосування, функціонування системи безоплатної правової допомоги та правопросвітницької діяльності у сфері прав людини.

Запропоноване визначення інформаційно-аналітичної діяльності Міністерства юстиції України дає можливість виділити ряд характеризуючих її ознак, а саме:

1. Основні змістовні ознаки: системність, інтелектуально-творчий характер, цільова орієнтованість на права людини.

2. Організаційно-правові ознаки: вбудованість у публічно-владну діяльність, нормативна регламентованість, інформаційно-аналітичне забезпечення управлінських рішень.

3. Функціональні ознаки: об'єктивність, достовірність, системність, прогностичність і превентивність, орієнтація на зворотний зв'язок.

4. Інституційні та комунікативні ознаки: міжвідомча та міжнародна координація, публічність і прозорість результатів.

Висновки. Узагальнюючи проведене дослідження, можна зробити висновок, що інформаційно-аналітична діяльність Міністерства юстиції України у сфері охорони прав людини є самостійним, структурно й функціонально відносно відокремленим напрямом публічного адміністрування, який поєднує інтелектуально-творчу, правозастосовну та комунікативну компоненти. Вона виявляється не лише у технічному опрацюванні масивів даних, а передусім у трансформації розрізненої правової та фактичної інформації на аналітичне знання, здатне впливати на зміст правової політики, якість нормотворчості, практику виконання рішень міжнародних органів у сфері прав людини, функціонування системи безоплатної правової допомоги та формат правопросвітницьких заходів. Сформована класифікація ознак цієї діяльності (змістових,

організаційно-правових, функціональних та інституційно-комунікативних) дає підстави стверджувати, що її ефективність визначається не стільки формальною наявністю відповідних підрозділів і процедур, скільки рівнем системності, прогностичності, здатністю забезпечувати зворотний зв'язок і реальну відкритість результатів для суспільства та міжнародних партнерів. Саме у цьому вимірі інформаційно-аналітична діяльність Міністерства юстиції може і повинна розглядатися як один із ключових механізмів інституційного зміцнення гарантій прав людини, а отже – як пріоритетний об'єкт подальших наукових досліджень та нормативно-організаційного вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#top>
2. Дорогих С. О. Сутність та визначення понять «інформаційна діяльність» та «інформаційна діяльність органів влади». *Інформація і право*. 2013. № 3 (9). С. 74–82. URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/13dsodov.pdf>
3. Бондар Д. В. Використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності: адміністративно-правові засади. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.3.2>.
4. Яременко О. І. Правові проблеми регулювання інформаційної діяльності у сфері державного управління. *Інформація і право*. 2011. № 3. С. 56–63.
5. Танчинець М. М. Поняття, зміст та види інформаційної діяльності органів публічної влади України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Випуск 39. Том 2. URL: <https://surl.li/mhbaji>
6. Загуменна В. В., Кузьменко О. І. Інформаційно-аналітична діяльність як наукова та навчальна дисципліна: еволюція, тенденції розвитку. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 4. С. 102–107.
7. Палій С. В. Інформаційно-аналітична діяльність у контексті розвитку інформаційного суспільства. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 3. С. 76–80. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.3.2022.266999>.
8. Основи інформаційно-аналітичної діяльності : навч. посіб. І. В. Захарова, Л. Я. Філіпова, І. С. Задорожний, Д. А. Тарасенко ; 2-е вид., випр. і допов. Черкаси : Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова, 2024. 347 с. URL: <https://surl.li/mvqpkj>
9. Мандзюк О. Правова природа аналітичної діяльності. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 7. С. 123–128. URL: <https://surl.li/oupbor>
10. Труш О. О., Василенко Д. В. Інформаційно-аналітична діяльність у системі публічного управління. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. Випуск 4. С. 49–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-4-7>.
11. Цибулін Т. Г. Інформаційно-аналітична діяльність як унікальний вид інтелектуальної праці (адміністративно-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 485–488. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2024/119.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 14.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

С. І. Маркін, кандидат юридичних наук, доцент, адвокат
ORCID: 0009-0008-0410-1702

ФОРМАЛЬНІ ТА ЗМІСТОВНІ ВИМОГИ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПОЗОВУ ЯК ГАРАНТІЯ ЕФЕКТИВНОГО СУДОВОГО ЗАХИСТУ

У статті досліджено формальні та змістовні вимоги до адміністративного позову як одну з ключових процесуальних гарантій ефективного судового захисту прав, свобод і законних інтересів особи у публічно-правових відносинах. Обґрунтовано, що адміністративне судочинство реалізується виключно за належно оформленою позовною заявою, а відповідність позову приписам статей 160–161, 171–172 КАС України забезпечує процесуальну допустимість звернення, відкриття провадження та можливість розгляду спору по суті. Акцентовано, що формальні вимоги (письмова форма, підпис, реквізити сторін, додатки, підтвердження сплати судового збору тощо) та змістовні вимоги (чіткий предмет і підстави позову, конкретизовані позовні вимоги, обґрунтування порушення прав, належні докази) мають не каральне, а гарантійне призначення: вони спрямовані на забезпечення юридичної визначеності, належної процесуальної комунікації сторін, ефективного доказування та застосування судом адекватного способу захисту відповідно до ст. 5 КАС України. У роботі розкрито проблематику надмірного процесуального формалізму, що проявляється у практиці залишення позову без руху, його повернення або відмови у відкритті провадження, і може фактично обмежувати доступ до суду, суперечачи конституційним гарантіям та стандартам ЄСПЛ щодо «права на суд». Водночас підкреслено, що ігнорування вимог до позову здатне породжувати процесуальні зловживання, порушення принципів змагальності та процесуальної економії. Особливу увагу приділено значенню ч. 5 ст. 170 КАС України, яка встановлює заборону повторного звернення з тотожним позовом після відмови у відкритті провадження, що підвищує ціну первинного належного оформлення позовної заяви та вимагає від суду особливо виваженого застосування процесуальних наслідків. Зроблено висновок про необхідність балансу між процесуальною дисципліною та реальним доступом до правосуддя на засадах пропорційності й верховенства права.

Ключові слова: адміністративний позов, позовна заява, формальні вимоги, змістовні вимоги, доступ до суду, судовий збір, процесуальний формалізм.

S. I. Markin. Formal and substantive requirements for an administrative claim as a guarantee of effective judicial protection

The article examines the formal and substantive requirements for an administrative claim as one of the key procedural guarantees for effective judicial protection of the rights, freedoms and legitimate interests of a person in public legal relations. It is substantiated that administrative proceedings are implemented exclusively on the basis of a properly drawn up statement of claim, and the compliance of the claim with the provisions of Articles 160–161, 171–172 of the Code of Administrative Offences of Ukraine ensures the procedural admissibility of the application, the initiation of proceedings and the possibility of considering the dispute on the merits. It is emphasized that formal requirements (written form, signature, details of the parties, attachments, confirmation of payment of court fees, etc.) and substantive requirements (clear subject and grounds of the claim, specified claims, justification of violation of rights, appropriate evidence) have a guarantee rather than a punitive purpose: they are aimed at ensuring legal certainty, proper procedural communication of the parties, effective proof and application by the court of an adequate method of protection in accordance with Art. 5 of the CAS of Ukraine. The paper reveals the problem of excessive procedural formalism, which is manifested in the practice of leaving the claim without motion, returning it or refusing to open proceedings, and can actually limit access to the court, contradicting constitutional guarantees and ECHR standards regarding the "right to court". At the same time, it is emphasized that ignoring the requirements for the claim can give rise to procedural abuses, violations of the principles of adversarial nature and procedural economy. Special attention is paid to the meaning of Part 5 of Art. 170 of the Code of Administrative Offences of Ukraine, which establishes a ban on repeated filing of the same claim after a refusal to open proceedings, which increases the cost of the initial proper preparation of the claim and requires the court to apply procedural consequences in a particularly balanced manner. The conclusion is made about the need for a balance between procedural discipline and real access to justice on the basis of proportionality and the rule of law.

Key words: administrative claim, claim, formal requirements, substantive requirements, access to court, court fee, procedural formalism.

Постановка проблеми. Ефективність адміністративного судочинства як механізму захисту прав, свобод і законних інтересів особи у публічно-правових відносинах безпосередньо залежить від належної реалізації права на звернення до суду з адміністративним позовом. Ключову роль у цьому процесі відіграють формальні та змістовні вимоги до позовної заяви, встановлені Кодексом адміністративного судочинства

© С. І. Маркін, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

України. Саме вони визначають процесуальну допустимість позову, забезпечують можливість відкриття провадження у справі та створюють передумови для ефективного судового захисту по суті.

Разом із тим у правозастосовній практиці досить часто спостерігаються випадки формалізованого або надмірно суворого тлумачення судом вимог до позовної заяви, що призводить до залишення позовів без руху, їх повернення або відмови у відкритті провадження. Такі процесуальні рішення, хоча й ґрунтуються на приписах КАС України, інколи фактично обмежують доступ особи до суду, що суперечить конституційним гарантіям права на судовий захист та стандартам Європейського суду з прав людини. Водночас ігнорування формальних та змістовних вимог до позову створює ризики порушення принципів юридичної визначеності, процесуальної економії та змагальності сторін.

У цьому контексті актуальною є проблема пошуку оптимального балансу між процесуальною дисципліною та реальним доступом до правосуддя. Формальні та змістовні вимоги до адміністративного позову мають виконувати не каральну, а гарантійну функцію, спрямовану на забезпечення ефективного, справедливого і своєчасного судового розгляду публічно-правових спорів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання адміністративного позову, доступу до правосуддя та процесуальних вимог до позовної заяви досліджувалися у працях С. В. Ківалова, Ю. П. Битяка, В. М. Бевзенка, Т. О. Коломоець, О. В. Кузьменко, Р. О. Куйбіди, О. П. Рябенко, М. І. Смоковича, А. Ю. Осадчого та інших учених. У їхніх роботах розкрито загальні засади адміністративного судочинства, правову природу адміністративного позову, принципи диспозитивності та змагальності, а також питання судової юрисдикції.

Разом із тим у науковій літературі недостатньо комплексно досліджено саме гарантійну функцію формальних і змістовних вимог до адміністративного позову у контексті забезпечення ефективного судового захисту. Переважно ці вимоги аналізуються фрагментарно – у межах коментарів до норм КАС України або у зв'язку з окремими процесуальними інститутами. Недостатньо уваги приділяється співвідношенню формалізму процесуальної форми та стандартів доступу до суду, сформульованих у практиці Європейського суду з прав людини.

З огляду на це постає необхідність подальшого доктринального осмислення формальних та змістовних вимог до адміністративного позову як самостійної процесуальної гарантії ефективного судового захисту у публічно-правових відносинах.

Разом із тим за правилами ч. 5 ст. 170 КАС України повторне звернення тієї самої особи до адміністративного суду з адміністративним позовом з тим самим предметом і з тих самих підстав до того самого відповідача, щодо якого постановлено ухвалу про відмову у відкритті провадження, не допускається. Саме ця законодавча особливість має принципове значення для розмежування передумов та умов належної реалізації права на звернення до суду з адміністративним позовом за судовим захистом порушеного права, оскільки вона остаточно фіксує процесуальні межі допустимості такого звернення.

Метою статті є вивчення формальних та змістовних вимог до адміністративного позову як гарантії ефективного судового захисту.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що аналіз приписів КАС України свідчить: наявність або відсутність у суб'єкта звернення лише передумов права на подання адміністративного позову сама по собі ще не є достатньою для позитивного вирішення судом питання про відкриття провадження в адміністративній справі та подальше здійснення правосуддя. Окрім передумов, законодавець установив чіткий і вичерпний перелік процесуальних умов належної реалізації права на звернення до суду з адміністративним позовом. Таке нормативне регулювання покликане забезпечити, щоб особа чітко усвідомлювала всі процесуальні вимоги, дотримання яких є необхідним для реалізації її права на судовий захист у сфері публічно-правових відносин.

Отже, для виникнення судового процесу на підставі поданого адміністративного позову суб'єкт звернення зобов'язаний не лише мати відповідні передумови, а й дотриматися встановлених КАС України процесуальних умов здійснення цього права, тобто виконати визначений законом порядок звернення до адміністративного суду. Умови реалізації права на звернення до суду з адміністративним позовом слід розуміти як закріплені нормами КАС України процесуально-правові обставини, з наявністю яких пов'язується належне здійснення цього права, а саме – дотримання суб'єктом звернення визначеного процесуального алгоритму подання позову до адміністративного суду з метою захисту порушеного права.

Системний аналіз положень КАС України дає підстави виокремити низку процесуальних умов реалізації права громадянина на звернення до суду з адміністративним позовом, серед яких провідне місце займає дотримання вимог до позовної заяви.

Відповідно до засади диспозитивності адміністративного судочинства суд розглядає справи виключно за позовною заявою, поданою з дотриманням вимог КАС України, та лише в межах заявлених позовних вимог (ч. 2 ст. 9 КАС України). За умов дії таких принципів адміністративного процесу, як змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин справи, особливого значення набуває відповідність позовної заяви вимогам, установленим статтями 160, 161 і 172 КАС України. Лише за умови їх дотримання позовна заява може виконувати функцію процесуального засобу ініціювання діяльності адміністративного суду, спрямованої на справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення публічно-правового спору з метою ефективного захисту прав, свобод та законних інтересів особи від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Зі змісту наведених норм випливає, що законодавець розглядає позовну заяву насамперед як процесуальний документ, до якого висуваються чітко визначені формальні та змістовні вимоги. Так, ч. 2 ст. 160 КАС України передбачає, що позовна заява подається у письмовій формі позивачем або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Окрім цього, КАС України встановлює вичерпний перелік вимог до змісту позовної заяви та до документів, що додаються до неї.

Відповідно до ч. 1 ст. 171 КАС України суддя, одержавши позовну заяву, під час вирішення питання про відкриття провадження в адміністративній справі зобов'язаний перевірити, чи дотримано позивачем вимог статей 160, 161 і 172 КАС України. Зокрема, перевіряється відповідність позовної заяви вимогам щодо її форми та змісту, визначеним у частинах 1, 2, пунктах 1–11 ч. 5, частинах 6–9 ст. 160 та ч. 1 ст. 172 КАС України, а також вимогам щодо документів, які додаються до позовної заяви, передбаченим частинами 1–7 ст. 161 КАС України.

Таким чином, дотримання встановлених процесуальних вимог до позовної заяви виступає однією з ключових умов належної реалізації права громадянина на звернення до суду з адміністративним позовом і водночас необхідною передумовою виникнення повноцінної процесуальної діяльності адміністративного суду.

Вимоги ч. 5 ст. 160 КАС України покладають на позивача обов'язок зазначити у позовній заяві, зокрема, ціну позову та обґрунтований розрахунок суми, що підлягає стягненню, у разі заявлення вимог про відшкодування шкоди, заподіяної оскаржуваними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень. Такі відомості мають істотне значення для правильного визначення розміру судового збору. Позовні вимоги про відшкодування шкоди, визначені у грошовому виразі, за своєю правовою природою є вимогами майнового характеру. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» за подання до адміністративного суду адміністративного позову майнового характеру фізичною особою або фізичною особою – підприємцем ставка судового збору становить 1 відсоток ціни позову, але не менше 0,4 та не більше 5 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [1].

Позовна заява повинна також містити чітко сформульований зміст позовних вимог, а у разі пред'явлення позову до кількох відповідачів – окремо щодо кожного з них. Саме позовні вимоги становлять предмет адміністративного позову та мають принципове значення для вирішення питання про можливість розгляду справи за правилами адміністративного судочинства. Позивач зобов'язаний конкретизувати свої вимоги, тобто чітко і однозначно визначити, у чому саме полягає порушення його прав, свобод чи законних інтересів у сфері публічно-правових відносин, а також у який спосіб ці порушення повинні бути усунуті. Відтак, реалізуючи право на звернення до суду з адміністративним позовом, особа має вказати конкретне рішення, дію чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, що призвели до порушення її прав, свобод або законних інтересів, і визначити належний спосіб судового захисту.

При цьому зміст позовних вимог повинен відповідати способам судового захисту, передбаченим ч. 1 ст. 5 КАС України, а також бути співмірним із фактичними обставинами спірних публічно-правових відносин. Необхідність чіткого формулювання позовних вимог зумовлюється також тим, що відповідно до ч. 1 ст. 47 КАС України позивач має право змінити предмет адміністративного позову, а отже, його первісне визначення набуває важливого процесуального значення.

У позовній заяві мають бути викладені обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, а також зазначені докази, що підтверджують ці обставини. В адміністративних справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень позивач зобов'язаний аргументувати факт порушення саме його прав, свобод або законних інтересів, посилаючись на відповідні норми матеріального права, якими врегульовані спірні публічно-правові відносини між сторонами.

У справах про оскарження нормативно-правових актів позивач повинен навести відомості про застосування такого акта до нього або про належність до кола суб'єктів правовідносин, у яких цей акт застосовується чи підлягатиме застосуванню (наприклад, після набрання ним чинності). Сукупність наведених у позовній заяві обставин, разом із зазначенням сторін та змістом позовних вимог, дає змогу встановити тотожність адміністративних позовів і визначити предмет доказування у справі.

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 47 КАС України позивач має право змінити підставу адміністративного позову, що ще раз підкреслює значення належного первісного формулювання фактичних і правових підстав заявлених вимог. Водночас згідно з ч. 4 ст. 161 КАС України позивач зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні у нього докази, які підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги, а у разі подання письмових чи електронних доказів – подати їх копії разом із позовною заявою.

Окремої уваги потребує й те, що відповідно до ч. 3 ст. 161 КАС України до позовної заяви обов'язково додається документ про сплату судового збору у встановленому порядку та розмірі або документи, які підтверджують підстави звільнення від його сплати згідно із законом. З цього випливає, що сплата судового збору або наявність законних підстав для звільнення від нього виступає однією з процесуальних гарантій реалізації права на судовий захист у контексті доступу до правосуддя.

Такий підхід узгоджується з правовою позицією Європейського суду з прав людини, висловленою у рішенні від 19 червня 2001 р. у справі «Креуз проти Польщі», в якому Суд зазначив, що «право на суд» не є абсолютним і може підлягати обмеженням з боку держави, зокрема й фінансового характеру [2]. Отже,

запровадження судового збору як умови звернення до суду саме по собі не суперечить стандартам доступу до правосуддя, за умови дотримання принципу пропорційності такого обмеження.

При цьому слід враховувати, що в межах однієї позовної заяви позивач може поєднувати вимоги як майнового, так і немайнового характеру. Відповідно до ч. 3 ст. 6 Закону України «Про судовий збір», у разі подання позовної заяви, що має одночасно майновий і немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими окремо для кожного виду вимог. Якщо ж у позовній заяві об'єднано дві чи більше вимог немайнового характеру, судовий збір сплачується за кожну таку вимогу [3].

Зазначене положення конкретизується у правовій позиції Пленуму Вищого адміністративного суду України, викладеній у постанові від 5 лютого 2016 р. № 2, відповідно до якої, перевіряючи правильність сплати судового збору та визначаючи кількість немайнових вимог, заявлених у позові, суду необхідно виходити з того, що вимога про визнання протиправним акта, дії чи бездіяльності як передумова для застосування інших способів судового захисту (скасування чи визнання нечинним рішення або його окремих положень, зобов'язання прийняти рішення, вчинити певні дії чи утриматися від їх вчинення тощо) у сукупності становить одну немайнову вимогу [3].

Таким чином, правильне визначення характеру позовних вимог і відповідного розміру судового збору має істотне значення не лише для дотримання процесуального порядку звернення до суду, а й для забезпечення балансу між доступом особи до правосуддя та необхідністю фінансового забезпечення функціонування судової системи.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що формальні та змістовні вимоги до адміністративного позову, визначені КАС України, виконують подвійну функцію: з одного боку, вони забезпечують процесуальну впорядкованість судочинства й належну організацію розгляду публічно-правового спору, а з іншого – виступають гарантією ефективного судового захисту, оскільки створюють передумови для справедливого та результативного вирішення справи по суті. Дотримання вимог статей 160–161, 171–172 КАС України забезпечує чіткість предмета й підстав позову, визначеність позовних вимог, належну ідентифікацію сторін та належне доказове обґрунтування, що прямо впливає на можливість застосування судом адекватного способу захисту, передбаченого ст. 5 КАС України.

Водночас ці вимоги не повинні перетворюватися на інструмент необґрунтованого процесуального «фільтрування» позовів. Надмірний формалізм при застосуванні наслідків недотримання вимог до позовної заяви (залишення без руху, повернення, відмова у відкритті провадження) здатний нівелювати сутність права доступу до суду та суперечити стандартам пропорційності, сформульованим у практиці ЄСПЛ. Особливої уваги потребує положення ч. 5 ст. 170 КАС України, яке унеможливує повторне звернення з тотожним позовом після відмови у відкритті провадження, що підсилює значення первісного належного оформлення позовної заяви і водночас актуалізує вимогу до суду застосовувати цю санкцію лише за наявності чітких законних підстав.

Отже, ефективність судового захисту в адміністративному судочинстві досягається за умови збалансованого підходу: позивач має сумлінно дотримуватися встановлених формальних і змістовних вимог, а суд – тлумачити їх у світлі конституційних гарантій та практики ЄСПЛ, не допускаючи непропорційних обмежень права на судовий захист.

Список використаних джерел:

1. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>
2. Рішення Європейського суду з прав людини. у справі «Креуз проти Польщі» від 19.06.2001 р. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/980_030
3. Про судову практику застосування адміністративними судами окремих положень Закону України від 8 липня 2011 року № 3674-VI «Про судовий збір» у редакції Закону України від 22 травня 2015 року № 484-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 05.02.2016 р. № 2. URL: http://www.vasu.gov.ua/plenum/post_plenum/postanova_plenumu_2_2016-02-05/
4. Легеза Ю. О. Система дисциплінарних стягнень як гарантія забезпечення службово-трудової дисципліни. *Право України*. 2023. № 12. С. 29–39.

Дата першого надходження статті до видання: 10.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

А. В. Олійник, доктор філософії, Керівник ТОВ «Анноун»
ORCID: 0009-0009-4071-7421

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Стаття присвячена з'ясуванню місця джерел міжнародного права у системі джерел адміністративного права України. Увагу зосереджено на формальному розумінні джерел міжнародного права як форм закріплення міжнародно-правових норм, що мають юридичну обов'язковість для держави. Обґрунтовано, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є складовою законодавства України та підлягають застосуванню у сфері адміністративно-правового регулювання. Розкрито значення джерел міжнародного права для регулювання діяльності органів публічної влади та публічно-правових відносин. Показано, що положення міжнародних договорів та загальновизнані норми міжнародного права враховуються під час підготовки і прийняття адміністративних актів, проведення адміністративних процедур, розгляду звернень фізичних і юридичних осіб, а також при здійсненні контролю і нагляду. Особливу увагу приділено значенню джерел міжнародного права для адміністративного судочинства під час розгляду адміністративних справ та оцінки рішень, дій або бездіяльності органів публічної влади. Визначено основні форми реалізації джерел міжнародного права в адміністративному праві, зокрема шляхом закріплення у законодавстві, безпосереднього застосування у випадках, передбачених законом, а також використання під час тлумачення адміністративно-правових норм. Зроблено висновок, що джерела міжнародного права займають визначене місце в системі джерел адміністративного права України та застосовуються у взаємозв'язку з нормами законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Ключові слова: джерела права, міжнародне право, адміністративне право, джерела адміністративного права, міжнародні договори, публічне адміністрування, адміністративні акти, адміністративне судочинство, публічна адміністрація.

A. V. Oliinyk. Sources of International Law in the System of Sources of Administrative Law

The article examines the place of the sources of international law within the system of sources of administrative law of Ukraine. The focus is placed on the formal understanding of the sources of international law as forms in which international legal norms are established and which are legally binding for the state. It is substantiated that the international treaties of Ukraine that have been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine form part of the legislation of Ukraine and are subject to application in the field of administrative law regulation.

The significance of the sources of international law for regulating the activity of public authorities and public-law relations is revealed. It is shown that the provisions of international treaties and generally recognized norms of international law are taken into account during the preparation and adoption of administrative acts, the conduct of administrative procedures, the consideration of applications of individuals and legal entities, as well as in the exercise of control and supervision. Particular attention is given to the role of the sources of international law in administrative adjudication during the consideration of administrative cases and the assessment of decisions, actions, or omissions of public authorities.

The main forms of implementation of the sources of international law in administrative law are identified, including their incorporation into legislation, direct application in cases provided for by law, and their use in the interpretation of administrative legal norms. It is concluded that the sources of international law occupy a defined place in the system of sources of administrative law of Ukraine and are applied in conjunction with laws and subordinate regulatory legal acts.

Key words: sources of law, international law, administrative law, sources of administrative law, international treaties, public administration, administrative acts, administrative adjudication, public authorities.

Постановка проблеми. Адміністративне право регулює публічно-правові відносини, що виникають у зв'язку з реалізацією повноважень органів публічної влади та забезпеченням прав і законних інтересів приватних осіб у взаєминах із публічною адміністрацією. У сучасних умовах на зміст адміністративно-правового регулювання впливають не лише норми вітчизняного права, а й положення міжнародних договорів України, загальновизнані принципи і норми міжнародного права, а також судова практика міжнародних судових установ, яка підлягає врахуванню у правозастосуванні.

Укладення та виконання міжнародних договорів України, участь у міжнародних організаціях і взяті міжнародні зобов'язання зумовлюють необхідність приведення у відповідність норм вітчизняного адміністративного законодавства з нормами міжнародних актів. Це проявляється у законодавчих змінах, у формуванні адміністративних процедур, у визначенні стандартів діяльності органів публічної влади, а також у практиці здійснення судового контролю за рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єктів владних повноважень.

© А. В. Олійник, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Разом із тим у науковій літературі не сформовано єдиних правових поглядів щодо місця джерел міжнародного права в системі джерел адміністративного права та щодо способів їх дії у сфері публічно-правових відносин. Залишаються дискусійними питання співвідношення міжнародно-правових норм і норм вітчизняного адміністративного права, умов їх застосування, а також ролі міжнародних стандартів у нормотворчій і правозастосовній діяльності органів публічної влади.

Отже, наукова проблема полягає у необхідності комплексного дослідження джерел міжнародного права як складової системи джерел адміністративного права, визначення форм їх впливу на вітчизняне адміністративне законодавство та з'ясування особливостей їх застосування у діяльності органів публічної влади і в адміністративному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень. Питання джерел міжнародного права розкривалися через визначення їх форм, змісту та класифікації. У вітчизняній літературі ці питання систематизовано у працях В. Г. Буткевича, В. В. Мицика, О. В. Задорожного та у дисертації О. В. Київця. Окремі положення щодо поняття і видів джерел аналізували О. К. Каненберг-Сандул, С. Р. Кравченко, О. В. Буткевич, О. А. Гавриленко, Я. С. Пасічник, О. О. Нігрєєва. Водночас питання місця та ролі джерел міжнародного права в системі джерел адміністративного права не отримало належного комплексного опрацювання. У наукових працях зазначена проблематика розглядається переважно в межах міжнародного або конституційно права, без комплексного дослідження механізмів реалізації міжнародно-правових норм у сфері адміністративно-правового регулювання та діяльності органів публічної влади. Це зумовлює потребу у спеціальному дослідженні зазначеного питання з позицій науки адміністративного права.

Мета статті полягає у з'ясуванні місця джерел міжнародного права в системі джерел адміністративного права України та визначенні форм їх реалізації у діяльності органів публічної влади.

Виклад основного матеріалу. У науці міжнародного права питання розуміння джерел права традиційно пов'язується з визначенням форм вираження та способів існування міжнародно-правових норм. У цьому зв'язку заслуговують на увагу погляди Г. Бріггса, який пропонує розглядати джерело міжнародного права виключно у формальному значенні – як відображення методу та способу створення норми міжнародного права [1, с. 44]. Подібною точки зору дотримується і Г. Шварценбергер, який, аналізуючи категорію «джерело», розмежовує два взаємопов'язані процеси: правотворчий і правовизначаючий. Перший охоплює міжнародні договори, міжнародний звичай та загальні принципи права, тоді як другий стосується додаткових засобів з'ясування змісту міжнародно-правових норм, зокрема юридичної практики та доктрини [2, с. 26–27; 5].

У межах такого розуміння низка науковців проводить розмежування між матеріальними та формальними джерелами, при цьому матеріальні джерела не визнаються власне джерелами міжнародного права [3, с. 285; 5]. Основна увага при цьому зосереджується на формах зовнішнього вираження міжнародно-правових норм, що дозволяють ідентифікувати їх нормативний зміст і юридичну обов'язковість.

У вітчизняному підручнику «Міжнародне право. Основи теорії» В. Г. Буткевича, В. В. Мицика та О. В. Задорожного питання визначення джерел міжнародного права подається через огляд різних наукових підходів. Автори не зводять проблему до одного тлумачення, а показують, як це поняття пояснюється в працях учених-міжнародників, і водночас звертають увагу на наявність поглядів щодо матеріальних джерел поряд із формальними. Найпоширенішим вони вважають розуміння формальних джерел як реальних, доступних форм вираження міжнародного права, з яких спеціаліст може встановити юридично обов'язкові правила та застосувати їх до певної ситуації. Такий «матеріал» пропонується групувати за п'ятьма основними видами: 1) міжнародні угоди; 2) міжнародні звичаї; 3) рішення міжнародних судових та арбітражних інституцій; 4) наукові праці з міжнародного права; 5) рішення міжнародних органів та організацій. [4, с. 111].

Продовжуючи дослідження О. В. Ківець пише, що будь-яке джерело міжнародного права, незалежно від форми його закріплення, складається з двох елементів – конститутивного та суб'єктивного. До конститутивних елементів відносимо: текст міжнародного договору, практику держав, заявлення одностороннього акта. До суб'єктивних елементів відносимо: намір сторони бути зобов'язаною або у випадку норми *jus cogens* – зобов'язання суб'єкта, яке виникає поза його волею. Встановлено, що третім елементом виступає зміст джерела міжнародного права, який складають права та/або обов'язки учасників правовідносин, що регулюються цим джерелом. Ці три елементи у системі і є категорією «джерело міжнародного права» [5, с. 390].

Формальне розуміння джерел міжнародного права, закріплене, зокрема, у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, яке сформувалося під впливом позитивістської традиції праворозуміння. У ньому джерела міжнародного права описуються насамперед як юридично визнані форми, у яких виражаються міжнародно-правові норми. До таких належать: а) міжнародні конвенції, загальні чи спеціальні, що встановлюють норми, прямо визнані сторонами спору; б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як право; в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; г) з урахуванням положень статті 59 Статуту, судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних країн як допоміжні засоби для визначення норм права [6].

Таким чином, під джерелами міжнародного права традиційно розуміють форми закріплення міжнародно-правових норм, у яких виражається узгоджена воля суб'єктів міжнародного права. До таких джерел належать міжнародні договори, міжнародний звичай, загальні принципи права, а також допоміжні засоби встановлення норм міжнародного права, зокрема рішення міжнародних судових установ і доктрина найбільш авторитетних фахівців з права.

Зазначені джерела мають самостійне значення у міжнародно-правовому регулюванні, водночас їх дія не обмежується виключно сферою міжнародних відносин. У випадках, коли держава бере на себе міжнародні зобов'язання, положення відповідних міжнародних договорів та загальновизнані норми міжнародного права підлягають реалізації у внутрішньому праві, у тому числі у сфері адміністративно-правового регулювання.

Для адміністративного права особливе значення мають ті джерела міжнародного права, які спрямовані на регулювання публічно-правових відносин, діяльності органів публічної влади, а також на забезпечення прав і свобод людини у взаєминах із публічною адміністрацією. У цьому зв'язку джерела міжнародного права слід розглядати не ізольовано, а у взаємозв'язку з нормами вітчизняного адміністративного права.

Система джерел адміністративного права охоплює сукупність форм, у яких закріплюються адміністративно-правові норми та які застосовуються для регулювання публічно-правових відносин.

У системі джерел адміністративного права України традиційно провідне місце займають Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти. Водночас Конституція України закріплює положення, відповідно до якого чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною законодавства України. Це конституційне положення створює правові передумови для включення міжнародно-правових норм до системи джерел адміністративного права та їх застосування у сфері публічно-правових відносин.

Міжнародні договори України у сфері прав людини, доступу до публічної інформації, адміністративних процедур, захисту персональних даних, протидії корупції та інших суміжних сфер безпосередньо стосуються діяльності органів публічної влади. Вони встановлюють загальні правила поведінки, обов'язкові для держави, які надалі знаходять відображення у нормах вітчизняного адміністративного законодавства або застосовуються безпосередньо у випадках, передбачених законом. У такий спосіб міжнародні договори виступають одним із джерел формування адміністративно-правових норм.

Окрему групу джерел міжнародного права, що мають значення для адміністративного права, становлять загальновизнані принципи і норми міжнародного права. Вони закріплюють базові положення, пов'язані з повагою до прав і свобод людини, рівністю перед законом, недопущенням зловживання владними повноваженнями, доступом до ефективних засобів правового захисту. Зазначені принципи впливають на зміст адміністративно-правового регулювання опосередковано, через правотворчість та діяльність адміністративних судів, які при здійсненні адміністративного судочинства повинні дотримуватися загально визнаних норм і принципів міжнародного права.

Важливе місце серед джерел міжнародного права посідають рішення міжнародних судових установ, насамперед Європейського суду з прав людини. Практика цього Суду є обов'язковою для України та підлягає врахуванню при застосуванні норм національного законодавства. Рішення Європейського суду з прав людини містять правові висновки щодо змісту та обсягу прав і свобод, процесуальних гарантій, обов'язків держави у публічно-правовій сфері, що безпосередньо відображається на адміністративно-правових відносинах та діяльності органів публічної влади.

Разом із тим джерела міжнародного права не замінюють норми вітчизняного адміністративного права, а функціонують у взаємозв'язку з ними. Їх застосування потребує узгодження з положеннями Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів. У цьому зв'язку особливого значення набуває з'ясування форм реалізації міжнародно-правових норм у сфері адміністративного права, зокрема через імплементацію у законодавстві, безпосереднє застосування або використання як орієнтира для тлумачення адміністративно-правових норм.

У зв'язку з чим можна зазначити, що джерела міжнародного права посідають самостійне місце в системі джерел адміністративного права та відіграють важливу роль у регулюванні публічно-правових відносин. Їх дослідження дозволяє глибше зрозуміти сучасні тенденції розвитку адміністративного права, особливості діяльності органів публічної влади та напрями вдосконалення вітчизняного адміністративного законодавства з урахуванням міжнародних зобов'язань України.

Отже, вплив джерел міжнародного права на адміністративне право України проявляється насамперед у сфері нормотворчої діяльності. Міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також загальновизнані міжнародно-правові принципи та стандарти враховуються під час розроблення і прийняття нормативно-правових актів, що регулюють публічно-правові відносини. Це зумовлено необхідністю приведення національного адміністративного законодавства у відповідність до міжнародних зобов'язань України, які впливають із участі держави у міжнародних договорах та міжнародних організаціях.

У правозастосовній діяльності органів публічної влади норми адміністративного права застосовуються з урахуванням положень міжнародних договорів України та загальновизнаних принципів міжнародного

права. Це проявляється під час підготовки й прийняття адміністративних актів, розгляду звернень фізичних і юридичних осіб, здійснення контролю та нагляду, проведення адміністративних процедур і застосування заходів адміністративного примусу. Водночас функціонування публічної адміністрації має ґрунтуватися на міжнародно визнаних стандартах доброго урядування, які визначають вимоги до організації її діяльності, якості надання адміністративних послуг і способів реалізації повноважень у публічно-правових відносинах, з урахуванням міжнародних зобов'язань України та орієнтації на належний рівень забезпечення прав і свобод людини.

Значну роль джерела міжнародного права відіграють у сфері адміністративного судочинства. Під час розгляду адміністративних справ суди використовують положення міжнародних договорів і міжнародно-правові стандарти для тлумачення норм вітчизняного права та для перевірки, чи відповідають рішення, дії або бездіяльність органів публічної влади міжнародним зобов'язанням України та міжнародним стандартам у сфері прав людини.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищенаведене слід зазначити, що джерела міжнародного права належать до системи джерел адміністративного права України у тій частині, у якій вони закріплені або визнані національним правом. Для адміністративного права практичне значення мають, передусім, чинні міжнародні договори України та практика Європейського суду з прав людини у справах, що стосуються публічно-правових відносин. Їх наявність впливає на зміст адміністративно-правових норм і на порядок діяльності органів публічної влади, оскільки адміністративна діяльність публічної адміністрації має відповідати зобов'язанням, прийнятим Україною.

У діяльності органів публічної влади міжнародні норми враховуються під час застосування адміністративного законодавства у сферах, де прямо встановлені вимоги щодо прав і свобод людини, доступу до інформації, захисту персональних даних, протидії корупції та гарантій належної адміністрації тощо. У адміністративному судочинстві міжнародні норми, а також принципи використовуються для тлумачення адміністративних норм і для оцінки рішень, дій або бездіяльності органів публічної влади. Реалізація міжнародних норм у адміністративному праві здійснюється шляхом імплементації у законодавстві та застосування у випадках, передбачених законом.

Список використаних джерел:

1. Briggs H. *The Law of Nations*. 2nd ed. New York, 1952. 984 p.
2. Schwarzenberger G. *International Law: International Law as Applied by International Courts and Tribunals*. Vol. 1. 3rd ed. London, 1957. P. 948. URL: https://archive.org/details/internationallaw0002schw_n1b5/page/n5/mode/1up
3. Tammes A. J. P. *Decisions of International Organs as a Source of International Law*. *International Relations*. 1958. Vol. II. Issue 151. P. 261–364.
4. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. *Міжнародне право. Основи теорії* : підручник / за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.
5. Київець О. В. *Джерела міжнародного права* : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 «Міжнародне право» / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2012. 460 с.
6. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН : від 26.06.1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

Дата першого надходження статті до видання: 20.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Є. М. Попович, доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз імені засл. проф. М. С. Бокаріуса»
ORCID: 0000-0002-7167-6855

І. М. Попович, докторка юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз імені засл. проф. М. С. Бокаріуса»
ORCID: 0000-0001-9329-5378

Г. В. Россіхіна, докторка юридичних наук, професорка,
дійсна членкиня-академік Європейської академії природничих
наук, професорка кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0000-0001-8436-049X

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ «КОМПЕТЕНЦІЇ ПУБЛІЧНОГО СЛУЖБОВЦЯ»

Наукова стаття присвячена дослідженню особливостей визначення сутності компетенції публічного службовця. Доведено, що по-перше, існує взаємозв'язок принципів, перерахованих у законах, та принципів визначення поділу компетенційних повноважень службовців (наприклад, принцип визначення повноважень публічних службовців); по-друге, існують принципи, які є умовою реалізації принципів служби, передбачених законами (наприклад, принцип конкретизації повноважень службовця забезпечує реалізацію принципу відкритості публічної служби), по-третє, є принципи, які не закріплені законами, але мають визначати компетенційні повноваження службовців (принцип взаємозв'язку компетенції публічних службовців із компетенцією органу влади; принцип законності).

Вищезазначені принципи характеристики компетенційних повноважень публічних службовців, можуть бути умовно поділені на дві групи; конституційні принципи (законність, визначення повноважень, поділ влади) та спеціальні, які впливають із сутності публічної служби (принцип взаємозв'язку компетенції публічних службовців з компетенцією органу влади; принцип законності; принцип конкретизації повноважень). Підсумовуючи, слід зазначити, що формування компетенції та розподіл компетенційних повноважень публічних службовців має здійснюватися з урахуванням всієї системи названих конституційних принципів. При цьому вони однаково повинні враховуватися при формуванні компетенційних повноважень і державних, і місцевих службових та посадових осіб.

Формулюючи принципи визначення компетенційних повноважень публічного службовця, має бути враховано, що, по-перше, вони витікають з конституційних положень, які визначають функціонування в цілому публічної влади; по-друге, з ознаки особливого взаємозв'язку статусу публічного службовця і статусу органу влади. Без урахування такого взаємозв'язку неможливе оптимальне визначення переліку повноважень публічного службовця, адже в такому випадку разом із предметами відання визначають його компетенцію. У зв'язку з цим на першому місці серед принципів визначення повноважень публічного службовця має стояти принцип взаємозв'язку компетенції із компетенцією органу влади. Компетенція органів влади встановлюється, виходячи з конституційних положень про поділ влади, унітаризм, організаційну відособленість органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: державна служба, публічна служба, принципи публічної служби, публічна форма влади, адміністративний механізм, функції публічної служби, завдання публічної служби.

E. M. Popovich, I. M. Popovich, G. V. Rossikhina. On the question of determining the essence of «public servant's competences»

The scientific article is devoted to the study of the peculiarities of determining the essence of the competence of a public servant. It has been proven that there is a relationship between the principles listed in the laws and the principles of determining the division of the competent powers of employees (for example, the principle of determining the powers of public officials); secondly, there are principles that are a condition for the implementation of the principles of service stipulated by laws (for example, the principle of specifying the powers of an employee ensures the implementation of the principle of openness of public service), thirdly, there are principles that are not established by laws, but should determine the competent powers of employees (the principle of interrelationship of the competence of public officials with the competence of the authority; the principle of legality).

© Є. М. Попович, І. М. Попович, Г. В. Россіхіна, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

The above-mentioned principles of characterizing the competence powers of public officials can be conditionally divided into two groups; constitutional principles (legality, definition of powers, separation of powers) and special principles arising from the essence of public service (principle of interrelation of the competence of public officials with the competence of the authority; the principle of legality; the principle of concretization of powers). Summing up, it should be noted that the formation of competence and the distribution of competent powers of public officials should be carried out taking into account the entire system of the mentioned constitutional principles. At the same time, they should be equally taken into account when forming the competence powers of both state and local officials and officials.

When formulating the principles of determining the competent powers of a public official, it should be taken into account that, firstly, from the constitutional provisions that determine the functioning of the public authority as a whole, and secondly, from the sign of the special relationship between the status of a public official and the status of the authority. Without taking into account such a relationship, it is impossible to optimally determine the list of powers of a public servant, because in this case, together with the subjects of the profession, his competence is determined. In this regard, the principle of interrelationship of competence with the competence of the authority should be in the first place among the principles of determining the powers of a public official. The competence of the authorities is established based on the constitutional provisions on the separation of powers, unitarism, and the organizational separation of local self-government bodies.

Key words: public service, public service, principles of public service, public form of power, administrative mechanism, functions of public service, tasks of public service.

Постановка проблеми. У створенні інституту публічної служби, що відповідає сучасним вимогам, у системі вихідних засад організації та проходження самої державної служби особливе значення мають її принципи (їх теоретичне обґрунтування, законодавче закріплення та вдосконалення). Тому поряд з вибором та обґрунтуванням концепції публічної служби мають бути належним чином опрацьовані й принципи публічної служби. Як відомо, принципами є основні керівні положення, ідеї, які пронизують усю службу діяльність та виконують у ній напрямну та керівну роль. Таким чином, публічна служба організується та функціонує на певних принципах, які закріплені в законодавстві. У змісті принципів публічної служби набувають найбільш чіткого втілення природа та сутність служби як фундаментальної категорії адміністративно-управлінської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика пов'язана із науково-теоретичним обґрунтуванням публічної служби була предметом розгляду у наукових працях Д. М. Бахраха, В. М. Манохіна, В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, але чимало питань залишаються дискусійними та необґрунтованими.

Мета дослідження – комплексний аналіз сутності компетенції публічного службовця.

Виклад основного матеріалу. Статус публічного службовця, основою якого є його права, свободи та обов'язки, багато в чому взаємопов'язаний із компетенцією, якою наділений службовець. Зміст поняття «компетенція» неодноразово ставало предметом розгляду вітчизняної юридичної науки [1, с. 6]. Більшість авторів визначають її як сукупність предметів відання та повноважень. Невипадково, якщо звернутися до законодавства оперувавшись діяльністю публічних органів прокуратури та публічних службовців, виявляється відсутність єдиного підходу до використання термінів, що позначають елементи компетенції.

Так, в законодавстві можна назвати різні варіанти використання понять «компетенція», «повноваження», «предмети відання», «питання відання». Наприклад, встановлюється компетенція шляхом зазначення прав та обов'язків, або компетенція визначається через перерахування повноважень органу, або перерахування його функцій. Зустрічається й такий варіант в середовищі вчених, коли компетенція органу визначається через сукупність повноважень та питань відання, що виступають як питання місцевого значення. Таким чином, проявляється довільне, часом неузгоджене використання понять «компетенція», «предмети відання» та «повноваження». По справедливому зауваженню в юридичній науці і, як наслідок, у законотворчій практиці відсутня єдина правова традиція у використанні даних термінів [2, с. 10].

У юридичній науці досить давно традиційним було поняття компетенції, яке полягає у визначенні її як сукупності повноважень, тобто суб'єктивних прав і обов'язків особливого виду [3, с. 6]. Проте нині нерідко компетенцію пов'язують із поняттями, як предмети відання та функції.

Щоб зрозуміти як співвідносяться названі категорії, слід звернутися до їх сутності. Так, предметами відання закріплені у Конституції, в нормах якої як предмети відання можна розуміти сфери, область, галузі державного управління, окремі види діяльності та функції. Поняття ж «компетенція» притаманне органам влади (державної чи місцевої). Однак якщо виходити з того, що компетенція – це система прав та обов'язків суб'єкта, то ми уподібнюємо компетенцію до такого поняття, як «повноваження». Має бути ще один елемент, який дозволяє конкретизувати компетенцію, відмежувати компетенцію одного суб'єкта від компетенції іншого суб'єкта. І таким елементом є функції, які виконує той чи інший орган влади. Функціональна характеристика органу влади свідчить про його становище у системі управління конкретними сферами життя [4, с. 7]. Інакше кажучи, розподіл функцій системи управління знаходить втілення у функціях органів управління, які належать цій сфері та визначають його компетенцію.

Стосовно питання компетенції публічного службовця, варто відзначити, що вона визначається як функціями, які виконує орган, де несе свою службу чиновник, а також функціями самої служби. Поняття функцій публічної служби та її види у нормативному порядку не визначено, а у літературі це питання має

лише постановочний характер. Так, під функціями публічної служби розуміють самостійні і відокремлені види державно-службових дій [5, с. 14]. Класифікація цих видів у наукових джерелах дуже різноманітна. Іноді називають такі функції служби як: правозастосовну, правотворчу, правозахисну, регулюючу функцію, а також організаційну. Інші автори пропонують більш ширшу класифікацію, наприклад поділяючи функції на основні та специфічні, при цьому кожна з двох груп поділяється на загальні, спеціальні та допоміжні. Наприклад, до основних загальних функцій служби можна віднести інформаційне забезпечення, прогнозування і моделювання, планування, організація та розпорядження тощо, а до специфічних загальних відносяться функції: забезпечення достатньої обороноздатності країни, встановлення та підтримання прикордонного режиму, охорони державного кордону, підтримання громадського порядку та громадської безпеки тощо.

За цією класифікацією спеціальні функції публічної служби відбивають особливості об'єкта громадської діяльності і об'єкта управління. Безсумнівно, функції, що виконуються тим чи іншим органом, функції самої служби є важливою категорією щодо меж компетенції публічного суб'єкта, проте є лише засобом визначення компетенції, але з складовим її компонентом. Компетенція постає як сукупна характеристика владних повноважень органів прокуратури та посадових осіб державної (іншої публічної) влади, визначає, які управлінські дії та з яким ступенем самостійності й у яких сферах вони мають право здійснювати [6, с. 9].

Визначення компетенційних повноважень публічних службовців має виходити із низки найважливіших принципів. Як слушно зазначає М. А. Краснов, конституційні характеристики України як демократичної, правової держави з республіканською формою правління якраз і є ті критерії, які дозволяють сформулювати основні засади державної служби, причому не як декларативні ідеї, а як чинники, що впливають на мотивацію державних і місцевих службовців [7, с. 64]. Тому, формулюючи принципи визначення компетенційних повноважень публічного службовця, ми повинні виходити, по-перше, з конституційних положень, які визначають функціонування в цілому публічної влади; по-друге, з ознаки особливого взаємозв'язку статусу публічного службовця і статусу органу влади. Без урахування такого взаємозв'язку неможливе оптимальне визначення переліку повноважень публічного службовця, адже в такому випадку разом із предметами відання визначають його компетенцію. У зв'язку з цим на першому місці серед принципів визначення повноважень публічного службовця має стояти принцип взаємозв'язку компетенції із компетенцією органу влади. Компетенція органів влади встановлюється, виходячи з конституційних положень про поділ влади, унітаризм, організаційну відособленість органів місцевого самоврядування. Так, компетенція місцевого самоврядування, дозволяє встановити юридичні кордони місцевої влади, що вкрай важливо у взаємовідносинах її з органами державної влади. Однак багатоплановість компетенції зумовлює необхідність вирішення проблеми розмежування повноважень між її носіями, як усередині системи місцевого самоврядування, так і поза нею [8, с. 124].

Органи влади не мають права ухилитися від своєї компетенції чи виходити за її рамки. Як відомо, акти, видані з порушенням компетенції, визнаються юридично недійсними. Органи та посадові особи відповідають перед державою за неналежне здійснення своєї компетенції. Встановлюючи компетенцію того чи іншого органу, держава з одного боку уповноважує його на здійснення визначених дій, а з іншого – вводить його діяльність у рамки закону.

В той же час, поняття «компетенція» є загальним, однаково застосовним до різних суб'єктів. Можна говорити про компетенцію публічного органу загалом, про компетенцію структурного підрозділу цього органу, й нарешті, про компетенцію публічних службовців. Компетенція цих суб'єктів взаємопов'язана та взаємообумовлена. Як зазначається у літературі, посадові особи, реалізуючи своїми діями власну компетенцію, одночасно реалізують компетенцію органів влади. Однак, на наш погляд, взаємозв'язок компетенції органу влади та публічного службовця не вичерпується лише названою обставиною. Їх взаємозв'язок проявляється, передусім, у тому, що компетенція публічного службовця визначається з компетенції, цілей, завдань самого органу влади.

Компетенція публічного службовця похідна від компетенції органу влади, у якому відбувається його служба, так як компетенція похідна від компетенції публічно-територіального утворення, лише на рівні якого він реалізує владу. Слід зазначити, що нині потребують чіткого визначення питання ведення як елементу компетенції. Нерідко поняття «предмети відання» та «сфера діяльності» ототожнюються. Сфери діяльності як сукупність відносин, вважається досить широким поняттям, тоді як предмет відання – поняття більш вузьке та конкретне. Що стосується місцевого рівня, то практика показує, що розвиток місцевого самоврядування, його взаємовідносин з органами державної влади тягне за собою зміну компетенції органів місцевого самоврядування. Визначальним у зміні обсягу компетенції є зміна суспільних відносин між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Така зміна відносин можлива, по-перше, за волею законодавця – за зміни переліку питань місцевого значення, або за зміни галузевого законодавства, що закріплює повноваження органів місцевого самоврядування у сфері управління. По-друге, обсяг компетенції може змінюватися в залежності від відносин між муніципальними утвореннями, що складаються (при перерозподілі повноважень між районом і поселенням), і між муніципальними утвореннями та органами державної влади (при наділенні органів місцевого самоврядування окремими державними повноваженнями).

Слід погодитися з думкою вчених, які розглядають предмети відання як сукупність завдань, які стоять перед державним органом, публічним службовцем [9, с. 59]. Оскільки, з цього значення предметів відання, можна казати, що як елемент компетенції публічних службовців вони багато в чому визначаються видом публічної служби. Говорячи про предмети відання публічних служб, не можна залишити без уваги і муніципальну службу. Предмети відання цього виду визначаються переліком питань місцевого значення, що диференційовано закріплені за різними типами місцевих утворень, а отже, багато в чому залежать від того, де здійснюється місцева служба та яким чиновником місцевого апарату влади.

Таким чином, у рамках загальної сфери діяльності публічної служби – сфери забезпечення повноважень щодо здійснення функцій органів державної влади та місцевого самоврядування – визначаються предметами відання, що включаються до компетенції публічних службовців, залежно від посади, яку вони займають. Крім предметів відання до структури компетенції входять і повноваження. При цьому важко не погодитися з думкою про необхідну відповідність між функціями органу, спрямованими на ті чи інші об'єкти, а також конкретними повноваженнями [10, с. 35].

Виявлення предмету відання має значення для визначення компетенції публічного службовця, проте цього недостатньо при визначенні всієї компетенції службовця. Предмети відання дають уявлення у тому, у яких галузях може здійснювати свою публічний службовець, але потрібно також знати, які його повноваження у тих галузях, тобто яка сукупність прав і обов'язків. Поняття повноважень службовця характеризує його можливості та відповідальність у кожному з предметів відання. Обсяг компетенційних повноважень публічних службовців залежить від компетенції органу влади, у якому служить чиновник, і від функцій, виконуваних таким службовцем. Крім цього, визначення компетенційних повноважень публічного службовця нерозривно пов'язано з принципом поділу влади. Говорячи про принцип поділу влади, не можна не звернути увагу на трактування цього принципу в науковій літературі, що безпосередньо пов'язано з розглядом питання про визначення компетенційних повноважень службовців. Так, доводячи, що поділ влади переслідує насамперед поділ повноважень державних органів, вказується, що Ш. Л. Монтеск'є доводив теорію не про поділ, а про розподіл, і не влади, а повноваження між ними [11, с. 246]. Крім того, як зазначають деякі автори, поділ влади має на меті і додаткову мету – визначення функцій кожної з гілок влади, проведення їх розмежування, а також визначення повноважень та компетенції утворюваних органів влади. Поділяючи цю думку, науковці підкреслюють що поділ влади, зрештою – це поділ владних повноважень єдиної державної влади між державними органами одного рівня, а також між суб'єктами влади відповідних територіальних одиниць. В обох випадках, об'єктом є єдина державна влада, при цьому зусилля владних повноважень спрямовані на забезпечення прав і свобод громадян, що становить суспільну цінність влади [12, с. 97].

Багато вчених звертають увагу на те, що поділ влади є конституційним принципом організації управління державним життям, який може виявлятися у двох аспектах. З одного боку, поділ єдиної державної влади, джерелом якої є народ; на три гілки, що представляють самостійні види органів державної влади – законодавчу, виконавчу і судову, і розмежування повноважень між ними; по-друге, розподіл владних функцій за рівнями системи державних органів. Другий аспект, в якому традиційно розглядається принцип поділу влади, проявляється в тому, що в державі існує не тільки горизонтальна, а й вертикальна система поділу влади, яка включає поділ владних функцій між органами центру, регіонів і місцевого самоврядування, що свідчить про те, що повноваження органів, а за ними і повноваження публічних службовців повинні бути розподілені на основі поділу влади між вказаними рівнями [13, с. 6].

Поділ влади є принципом правової держави, він зобов'язаний «пронизувати» всі органи державного управління, а значить, він лежить і в основі організації державної служби. Аналогічну точку зору висловлює і В. А. Козбаненко, який наголошує, що виконання державною службою численних та різноманітних завдань та функцій є підставою її структурної диференціації та спеціалізації за видами професійної державно-службової діяльності. Ця діяльність спрямована на реалізацію державно-управлінських завдань та функцій, властивих органам державної влади, які за сучасним законодавством є єдиною організаційною формою здійснення державної служби [14, с. 37].

У свою чергу місцеві службовці повинні володіти сукупністю своїх компетенційних повноважень, які визначаються з предметів відання муніципального утворення, які вичерпуються не лише питаннями місцевого значення, але мають визначатися, зокрема, з окремих державних повноважень, які можуть передаватися органам місцевого самоврядування. Завдання муніципальної служби пов'язані із забезпеченням самостійного вирішення населенням питань місцевого значення, і, навіть, здійснення органами муніципального утворення окремих державних повноважень [15, с. 102].

Публічна служба створюється та функціонує у всіх державних органах та органах місцевого самоврядування, і відповідно до принципу поділу влади виділяються її функціональні особливості. У цьому характерною особливістю є розбіжності у компетенції й у предметах відання публічних органів, складових елементів змісту владних функцій, які забезпечуються службовою діяльністю. Значення принципу поділу влади у визначенні компетенційних повноважень публічних службовців полягає у тому, щоб забезпечити оптимальний баланс повноважень, досягнення якого можливе при взаємному застосуванні заходів контролю та відповідальності – системи «утримувати і протидіяти» як невід'ємного елемента

поділу влади. Не випадково правники вказують, що принцип поділу влади повинен поширюватися на всіх без винятку носіїв державної влади, не обмежуючись встановленням основ взаємодії суворо фіксованого числа суб'єктів [11, с. 54].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що, по-перше, існує взаємозв'язок принципів, перерахованих у законах, та принципів визначення поділу компетенційних повноважень службовців (наприклад, принцип визначення повноважень публічних службовців); по-друге, існують принципи, які є умовою реалізації принципів служби, передбачених законами (наприклад, принцип конкретизації повноважень службовця забезпечує реалізацію принципу відкритості публічної служби), по-третє, є принципи, які не закріплені законами, але мають визначати компетенційні повноваження службовців (принцип взаємозв'язку компетенції публічних службовців із компетенцією органу влади; принцип законності).

Вищезазначені принципи характеристики компетенційних повноважень публічних службовців, можуть бути умовно поділені на дві групи; конституційні принципи (законність, визначення повноважень, поділ влади) та спеціальні, які впливають із сутності публічної служби (принцип взаємозв'язку компетенції публічних службовців з компетенцією органу влади; принцип законності; принцип конкретизації повноважень). Підсумовуючи, слід зазначити, що формування компетенції та розподіл компетенційних повноважень публічних службовців має здійснюватися з урахуванням всієї системи названих конституційних принципів. При цьому вони однаково повинні враховуватися при формуванні компетенційних повноважень і державних, і місцевих службових та посадових осіб.

Список використаних джерел:

1. Черняхів І. Е. Публічно-правові спори у сфері державно-службових відносин : дис канд. юрид. наук : 12. 00.07. Запоріжжя, 2020. 221 с.
2. Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудова відносин в Україні : монографія. Харків : Вид-во НУВС, 2004. 337 с.
3. Вітюнін В. О. *Теоретичні аспекти професійної компетентності працівників. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі.* 2012. № 4 (55). С. 177–180.
4. Витко Т. Ю. Державний службовець в умовах реформування державного управління в Україні. *Аспекти публічного правління.* 2018. № 3. Том 6. С. 39–47.
5. Стельмахук Л. С. Організаційно-правові засади відкритості державної служби : монографія. Івано-Франківськ : Вид-во ІФНТУНГ, 2015. 296 с.
6. Слоновський М. В. Проблеми розвитку людських ресурсів системи публічного управління як основа професіоналізму. *Теорія та практика державного управління.* 2018. № 2 (61). С. 1–5.
7. Сороко В. М. Кадрова політика і державна служба : консп. лекцій. Київ : Вид-во НАДУ, 2008. 82 с.
8. Тимків В. М. Понятійні аспекти становлення публічної служби в Україні. *Інвестиції: практика і досвід.* 2012. № 3. С. 70–71.
9. Тимошук В. П., Школик А. М. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Київ : Конус Ю, 2007. 735 с.
10. Домбровська О. До питання про становлення та розвиток державної служби у системі державного управління України. *Наук. вісник «Демократичне врядування».* 2012. № 9. С. 1–6.
11. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
12. Мануїлова К. В. Засади децентралізації публічної влади на українських землях, що належали Речі Посполитій. *Держава та регіони. Серія: Державне управління.* 2016. № 2 (54). С. 141–142.
13. Всесвітня конференція з прав людини. Вінська декларація і Програма дій. Червень 1993 року. Нью-Йорк, 1995. 36 с.
14. Ковбасюк Ю. В., Оболенський О. Ю., Сergygin С. М.. Державна служба : підруч. Одеса : НАДУ, 2012. 372 с.
15. Тимошук В. П., Школик А. М. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Київ : Конус Ю, 2007. 735 с.

Дата першого надходження статті до видання: 16.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

М. М. Руденко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права інтелектуальної власності та цивільно-правових дисципліни
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID: 0009-0008-8983-8470

МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МВС УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексне наукове осмислення методології аналізу адміністративно-правового забезпечення МВС України як цілісної адміністративно-правової системи. Обґрунтовано, що така методологія формується на поєднанні філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних підходів, що забезпечує всебічне пізнання нормативних, організаційних і функціональних аспектів діяльності МВС України. Показано, що методологічний аналіз дозволяє розглядати МВС України не як систему відокремлених підрозділів, а як єдиний адміністративно-правову систему. Наголошено, що системність і комплексність методології створюють підґрунтя для формування узагальнених наукових висновків. Зазначено, що такий підхід сприяє виявленню закономірностей розвитку адміністративно-правового забезпечення в умовах сучасних викликів. Ціннісною основою методології визначено публічний інтерес у поєднанні з обов'язком гарантування прав і свобод людини та громадянина. Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України оцінюється з погляду його правомірності, легітимності та соціальної значущості. Розкрито значення функціонально-структурного підходу, що дозволяє виокремити правотворчий, правозастосовний, адміністративно-сервісний, правоохоронний, внутрішньо-організаційний і соціально-безпековий компоненти. Підкреслено роль нормативно-догматичного аналізу для дослідження ієрархії, змісту та меж дії адміністративно-правових норм. Акцентовано, що поєднання зазначених інструментів забезпечує наукову обґрунтованість результатів дослідження. Встановлено, що інституційна специфіка МВС України як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом зумовлює особливий фокус методологічного аналізу. Увага приділяється компетенції колективних та індивідуальних суб'єктів публічної адміністрації, залучених до реалізації правопорядку, захисту прав і свобод людини та безпекових інтересів держави. Показано, що методологія враховує вплив воєнного стану та інших кризових факторів внутрішнього і зовнішнього походження. Наголошено на практико-орієнтованому характері методології, що забезпечує її зв'язок із правозастосовною діяльністю органів системи МВС. Зроблено висновок, що прогностична спрямованість методології надає дослідженню стратегічного значення для вдосконалення діяльності МВС України в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Ключові слова: адміністративний орган, адміністративно-правова система, наукове осмислення, нормативно-догматичний аналіз, публічне адміністрування, публічний інтерес, публічно-правова система, післявоєнне відновлення, права і свободи людини і громадянина, прогностична методологія, системність і комплексність, воєнний стан.

M. M. Rudenko. Methodology of analysis of administrative and legal support of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The article provides a comprehensive scholarly reflection on the methodology for analyzing the administrative and legal safeguards of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as an integral public-law system. It substantiates that this methodology is formed through the combination of philosophical, general scientific, and special legal approaches, which ensures a holistic understanding of the normative, organizational, and functional aspects of the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It is demonstrated that methodological analysis makes it possible to view the Ministry of Internal Affairs of Ukraine not as a set of isolated subdivisions, but as a unified administrative and legal system. Emphasis is placed on the fact that the systemic and comprehensive nature of the methodology creates a foundation for formulating generalized scholarly conclusions. It is noted that such an approach contributes to the identification of patterns in the development of administrative and legal support under contemporary challenges. The axiological basis of the methodology is defined as the public interest combined with the obligation to guarantee human and civil rights and freedoms. The administrative and legal support of the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is assessed from the standpoint of legality, legitimacy, and social significance. The importance of the functional-structural approach is revealed, as it allows for distinguishing law-making, law-enforcement, administrative-service, policing, internal organizational, and social-security components. The role of normative-dogmatic analysis in studying the hierarchy, content, and limits of application of administrative and legal norms is emphasized. It is highlighted that the combination of these instruments ensures the scientific validity of the research results. It is established that the institutional specificity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a central executive authority with a special status determines a particular focus of methodological analysis. Attention is paid to the competence of collective and individual subjects of public administration involved in maintaining public order, protecting human rights and freedoms, and safeguarding

© М. М. Руденко, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

the security interests of the state. It is shown that the methodology takes into account the impact of martial law and other crisis factors of internal and external origin. Emphasis is placed on the practice-oriented nature of the methodology, which ensures its connection with the law-enforcement activities of bodies within the MIA system. It is concluded that the prognostic orientation of the methodology gives the research strategic importance for improving the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the conditions of war and post-war recovery.

Key words: *administrative body, administrative law system, martial law, human and civil rights and freedoms, normative-dogmatic analysis, post-war recovery, prognostic methodology, public administration, public interest, public law system, scientific reflection, systemacity and complexity.*

Постановка проблеми. Адміністративно-правове забезпечення Міністерства внутрішніх справ України в умовах повномасштабної війни та воєнного стану набуло якісно нового змісту й функціонального навантаження. Саме на систему МВС покладено ключові завдання із забезпечення внутрішньої безпеки, публічного правопорядку, цивільного захисту, протидії злочинності та реалізації безпекових функцій держави в кризових умовах. За таких обставин зростає значення наукового осмислення не окремих повноважень чи інституційних елементів, а адміністративно-правового забезпечення діяльності МВС України як цілісної публічно-правової системи. Водночас наявні дослідження часто фрагментарно висвітлюють нормативні або організаційні аспекти, не забезпечуючи їх методологічної узгодженості. Це зумовлює потребу у формуванні комплексної методології аналізу, здатної адекватно відобразити системні трансформації діяльності МВС України в умовах воєнного безпекових викликів.

Наукова актуальність методологічного аналізу адміністративно-правового забезпечення МВС України зумовлена також змінами характеру публічного адміністрування внаслідок поєднання безпекових, сервісних і правоохоронних функцій відомства. Воєнний стан, цифровізація публічних сервісів, посилення міжнародної взаємодії та адаптація до стандартів Європейського Союзу істотно ускладнюють правове регулювання і практику діяльності органів системи МВС. У таких умовах виникає потреба в методології, яка дозволяє оцінювати правомірність, легітимність і соціальну значущість адміністративно-правових рішень у динаміці. Особливої ваги набуває дослідження взаємозв'язку між нормативно-правовими приписами, організаційними моделями та фактичними результатами публічно-правової діяльності. Це обумовлює необхідність наукового аналізу методологічних засад, що здатні забезпечити системне, прогностичне й практико-орієнтоване пізнання адміністративно-правового забезпечення діяльності МВС України

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній адміністративно-правовій доктрині методологія аналізу адміністративно-правового забезпечення діяльності органів публічної влади розглядається як інструмент не лише теоретичного пізнання, а й оцінювання практики публічного адміністрування, зокрема у сфері внутрішньої безпеки. У працях О. Махмурової-Дишлюк, Т. Разіної та В. Булаєва досліджуються окремі методологічні підходи до аналізу адміністративно-правового забезпечення, його функціональних, організаційних і нормативних компонентів, однак практична діяльність органів системи МВС України переважно розглядається фрагментарно. Водночас методологічні концепції С. Хіго Сільви та П. Д. Ніето Ольвери, орієнтовані на аналіз правозастосовної практики, аргументації та прийняття рішень у складних публічно-правових ситуаціях, демонструють потенціал адаптації до дослідження практичної діяльності МВС України. Попри наявні наукові напрацювання, у вітчизняній науці відсутній комплексний підхід до методології аналізу адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності МВС України як єдиної публічно-правової системи з урахуванням реальних управлінських і безпекових практик в умовах воєнного стану.

Метою статті є обґрунтування комплексної методології адміністративно-правового аналізу забезпечення організації та діяльності МВС України, що поєднує доктринальні підходи з аналізом практики функціонування органів системи внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Методологія аналізу адміністративно-правового забезпечення являє собою цілісну систему світоглядних підходів, науково обґрунтованих концепцій, принципів і методів, за допомогою яких здійснюється пізнання та осмислення публічно-правових процесів у відповідній сфері. Вона спрямована на перетворення доктринальних, нормативних та емпіричних джерел у нову наукову новизну, узагальнення і теоретичні висновки. Така методологія поєднує філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-юридичні інструменти дослідження, забезпечуючи комплексний і системний характер аналізу. Її застосування дозволяє виявити закономірності, проблеми та тенденції розвитку адміністративно-правового забезпечення з урахуванням публічного інтересу [1].

В попередніх наших наукових працях ми довели, що адміністративно-правове забезпечення МВС України є комплексним і всеохопним явищем, яке пронизує всю публічно-правову матерію органів внутрішніх справ і повністю поширюється як на Міністерство, так і на його складові. Його зміст зумовлюється особливостями організаційної побудови системи МВС та компетенції колективних і індивідуальних суб'єктів публічної адміністрації, залучених до забезпечення правопорядку і безпеки. Визначальною рисою такого забезпечення є цільова спрямованість на публічне забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також на підтримання публічного правопорядку. Адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України має функціонально багатокomпонентний характер і реалізується через правотворчу,

правозастосовну, адміністративно-сервісну, правоохоронну, внутрішньо-організаційну та соціально-фінансову діяльність. Важливою складовою його змісту виступає нормативно-організаційний блок, що охоплює програмну діяльність і видання підзаконних нормативно-правових актів з метою реалізації законів [2].

Мексиканські науковці пропонують інституціоналізувати науково аналіз судових рішень шляхом застосування п'яти Інструментів аналізу судових рішень спрямованих на перевірку інтеграції перспективи гендерної рівності та прав людини у мотивувальну й резолютивну частини судового акта. Вона базується на індикаторному підході з уніфікованими структурними елементами – параметрами та рівнями оцінювання, інформаційною карткою, загальною аналітичною карткою та спеціальним блоком аналізу з перспективи прав людини, що забезпечує відтворюваність і порівнюваність результатів. Методологічним ядром є поетапне співвіднесення фактичних обставин і доказів з індивідуальним і соціальним контекстом осіб, виявлення владних асиметрій і дискримінаційних чинників, а також контроль відсутності стереотипів у судовій аргументації [3].

О. Махмурова-Дишлюк доводить, що адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах російсько-української війни слід розглядати як комплексну публічно-правову категорію, що охоплює систему нормативно-правових, організаційних, управлінських та процедурних засобів реалізації й захисту фундаментальних прав у надзвичайних умовах збройної агресії. Його сутність полягає у поєднанні імперативних засобів публічної влади з гуманістичними принципами міжнародного та національного права, спрямованими на охорону життя, гідності й безпеки некомбатантів. У цій категорії забезпечення прав людини набуває особливого змісту, оскільки здійснюється в умовах допустимого обмеження окремих прав із одночасним збереженням їхньої сутнісної недоторканності [4]. Методологія, запропонована перуанським вченим С. Хіго Сільвою, спрямована на підвищення аналітичної достовірності дослідження фактичних обставин і доказів у правовій суперечці шляхом поєднання доктринальних моделей аналізу доказування з прикладними інструментами роботи з матеріалами справи. Її теоретичну основу становлять протокол дослідження доказів, а також система фіксації та структурування доказової інформації, що дає змогу послідовно визначити позицію суб'єкта аналізу, виокремити конкуруючі гіпотези сторін, розкласти їх на елементарні твердження та співвіднести з елементами відповідної правової норми. Подальший етап методики передбачає прив'язку кожного твердження до конкретних засобів доказування, формування системи фактологічних і узагальнювальних висновків, визначення стандарту доказування та вибудовування цілісної структури юридичної аргументації [5].

Т. Разіна вважає, що методологічні засади дослідження адміністративно-правового забезпечення ґрунтуються на комплексному поєднанні філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, що дає змогу всебічно осмислити публічно-правові явища та процеси. Визначальне значення мають закони діалектики, зокрема єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні та «заперечення заперечення», які дозволяють виявити внутрішню динаміку адміністративно-правового регулювання. Загальнонаукові методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, а також системний і структурно-функціональний підходи забезпечують цілісність дослідження та взаємозв'язок його елементів. Спеціально-юридичні методи, зокрема юридична догматика, юридичне моделювання та порівняльне правознавство, спрямовані на оцінку нормативно-правових актів і формування пропозицій щодо їх удосконалення [6]. Мексиканський вчений П. Д. Ністо Ольвера розкриває методологію аналізу та вирішення «складних справ», яка ґрунтується на поетапному переході від принципів до правил через процедуру попередньої зваженої оцінки. Методологія передбачає п'ять взаємопов'язаних етапів: окреслення нормативної проблеми, визначення *prima facie* застосовних норм, аналіз парадигмальних випадків, встановлення юридично релевантних властивостей та формулювання уніфікованих правил вирішення. Такий підхід розглядає зважування не як альтернативу субсумпції, а як інструмент, що логічно передує їй і забезпечує нормативну визначеність. Доводиться, що метод Моресо дозволяє подолати абстрактність принципів і трансформувати їх у чіткі правові приписи. Застосування цієї методології є особливо доцільним у конституційному та адміністративному праві, де часто виникають колізії між публічними інтересами та основоположними правами [7].

Більш спеціального для нашого наукового аналізу В. Булаєв розкриває, що методологічні засади дослідження адміністративно-правового регулювання діяльності інформаційних служб системи МВС України ґрунтуються на комплексному аналізі нормативно-правової бази державної комунікативної політики та визначенні цілей, функцій і завдань відповідних інформаційних підрозділів. Дослідження спирається на принципи відкритості й публічності діяльності поліції та партнерської взаємодії із суспільством, що зумовлює фокус на забезпеченні прав і свобод людини та підзвітності інституції. Важливою складовою методології є поєднання управлінських, правових і технічних інструментів для оцінки ефективності використання інформаційних систем, інформаційно-комунікаційних технологій і організації роботи з інформаційними ресурсами [8]. Методологія аналізу спрямована на системне дослідження судових рішень через призму їх аргументаційної структури, а не лише результативної частини. Юриспруденції це системи рішень, що формує правову позицію. Ключовим елементом підходу є розмежування між фактичними обставинами справи, правовими підставами рішення та логікою судового міркування. При цьому методологія акцентує увагу на аналізі ланцюгів юридичної аргументації та оцінці якості судових рішень з позицій послідовності, переконливості та правової визначеності. Особливе значення надається критичному аналізу судової практики з метою її розвитку та підвищення стандартів правосуддя [9].

Будь-яка методологія буде відірвати від життя якщо вона не буде опиратися сучасні проблеми та виклики які вирішує адміністративний орган умовах реального часу. Відповідно звернемося до аналітичної практики програмних документів МВС України умов сьогодення планами затвердженими Розпорядженням Кабінет Міністрів України від 21 березня 2025 року № 246-р, діяльність Міністерство внутрішніх справ України у 2025–2026 роках зосереджена на реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства з чітко визначеним колом завдань безпеково-правового характеру. Пріоритетним напрямом визначено удосконалення правових та організаційних засад реалізації свободи мирних зібрань, зокрема шляхом аналізу правозастосовної практики та підготовки законодавчих змін за участю МВС і Національної поліції. Важливе місце посідає сприяння розвитку волонтерської діяльності, включно зі спрощенням умов перебування та залучення іноземних волонтерів і працівників гуманітарних організацій, що безпосередньо пов'язано з міграційною та безпековою компетенцією МВС. Окремим стратегічним блоком визначено адаптацію національного законодавства до стандартів Європейського Союзу щодо захисту активістів громадянського суспільства, у тому числі через аналіз європейських підходів до протидії зловживанню судовими процедурами [10].

Міністр внутрішніх справ України Д. Монастирський (16.07. 2021–18.01.2023 року) визначав стратегічний курс МВС як трансформацію відомства у ключову опору національної безпеки в умовах повномасштабної війни. Центральним стратегічним пріоритетом він вважав утримання внутрішньої стабільності держави шляхом безперервної роботи поліції, Національної гвардії та Державної служби з надзвичайних ситуацій навіть у зоні активних бойових дій. Особливий акцент робився на збереженні цілісності системи МВС, що не допустила колаборації та втрати керованості. Міністр розглядав Національну гвардію як фактично воєнізований компонент сил оборони, інтегрований у загальну систему оборони разом із Збройними силами України. Стратегічною метою також визначалося формування найбільш потужної та досвідченої піротехнічної служби в Європі як наслідок масштабного гуманітарного розмінування. У довгостроковій перспективі МВС мало інтегруватися до європейських засобів цивільного захисту та безпеки, зокрема через співпрацю з ЄС. Одним із ключових напрямів стало створення штурмових підрозділів у складі Національної поліції та додаткових бригад Національної гвардії для участі у бойових діях. Важливим практичним завданням визначалося нарощування кадрового та технічного потенціалу ДСНС, зокрема через збільшення кількості піротехніків і спеціалізованої техніки для розмінування. Паралельно відомство готувалося до післявоєнного періоду через цифровізацію сервісів і підвищення рівня довіри громадян до правоохоронної системи як європейської за своєю суттю [11]. Діючий очільник МВС України І. Клименко уточнив напрямки діяльності МВС наголосивши, що безпека населення є базовою передумовою обороноздатності та післявоєнного відновлення держави. Першим напрямом визначено захист критичної інфраструктури, що забезпечується мобільними підрозділами Національної гвардії у взаємодії з системою протиповітряної оборони. Другий напрям охоплює цивільний захист, зокрема розвиток спроможностей ДСНС, упровадження роботизованих та інженерних систем і розбудову укриттів цивільного захисту. Третій напрям стосується посилення охорони державного кордону, включно з технічним оснащенням західного кордону та фортифікаційним укріпленням кордонів з білоруссю та росією. Четвертий напрям – гуманітарне розмінування, у якому ДСНС виконує провідну роль. П'ятий напрям зосереджений на підтримці ветеранів і членів їхніх сімей, включаючи медичну, психологічну реабілітацію, протезування та соціальний супровід. Шостий напрям спрямований на забезпечення прав українців за кордоном, зокрема через спрощення обміну посвідчень водія та розширення мережі сервісних підрозділів ДП «Документ». Сьомим напрямом визначено протидію організованій злочинності, що передбачає як розвиток практичної міжнародної взаємодії, так і оновлення договірно-правової бази співпраці з європейськими державами [12].

Висновки та перспективи. Отже, методологія аналізу адміністративно-правового забезпечення МВС України формується як цілісна система пізнання, що охоплює всі рівні та елементи публічно-правового функціонування Міністерства. Вона дозволяє розглядати МВС України як єдину адміністративно-правову систему, а не як сукупність відокремлених структур. Поєднання філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних підходів забезпечує багатовимірний характер дослідження. Така інтеграція методів дозволяє одночасно аналізувати філософські засади нормативні приписи, організаційні моделі та практичні результати діяльності МВС України.

Ціннісною основою методології виступає публічний інтерес у поєднанні з обов'язком гарантування прав і свобод людини та громадянина. Адміністративно-правове забезпечення оцінюється з погляду його правомірності, легітимності та соціальної значущості. Змістовне наповнення методології забезпечується функціонально-структурним підходом до організації та діяльності МВС України. Виокремлення правотворчого, правозастосовного, адміністративно-сервісного, правоохоронного, внутрішньо-організаційного та соціально-безпекового компонентів дозволяє деталізувати систему адміністративно-правового впливу. Важливе місце у методології посідає нормативно-догматичний аналіз адміністративно-правових норм. Дослідження ієрархії, змісту та меж дії нормативно-правових актів створює підґрунтя для критичної оцінки чинного адміністративно-правового регулювання..

Інституційна специфіка МВС України як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним мілітарним статусом зумовлює особливий фокус методологічного аналізу. Увага приділяється компетенції

колективних та індивідуальних суб'єктів публічної адміністрації, залучених до реалізації правопорядку, прав і свобод людини і громадянина та захисту безпекових цінностей держави – Україна. (умовах сьогодення як внутрішнього так і зовнішнього походження). Завершальним виміром методології є її практико-орієнтована та прогностична спрямованість. Вона поєднує аналіз правозастосовної практики з моделюванням напрямів подальшого розвитку адміністративно-правового забезпечення. Це надає дослідженню стратегічного значення для вдосконалення діяльності МВС України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Список використаних джерел:

1. Резніченко В. Методологія аналізу адміністративно-правового забезпечення вищої освіти в Україні. *Право і суспільство*. 2021. № 5. 220–223. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.29>.
2. Руденко М. Зміст адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності МВС України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. № 34 (73) (4). С. 89–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/13>.
3. Poder Judicial del Estado de Nuevo León. (s. f.). Metodología para el análisis de sentencias: feminicidio, tentativa de feminicidio, delitos sexuales, otros delitos y materia familiar. Ni un feminicidio más. 2025. URL: <https://fundacionidea.org.mx/storage/IDEA/files/Metodolog%C3%ADa%20para%20el%20an%C3%A1lisis%20de%20sentencias.pdf>
4. Махмурова-Дишлюк О. Методологічні засади наукового аналізу адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах російсько-української війни. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 481–485. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.67>.
5. César H. S. Metodología para el análisis, evaluación y comparación de las explicaciones en un caso en disputa. *Revista de la Competencia y la Propiedad Intelectual*. № 11. P 158–191.
6. Разіна Т. Теоретико-методологічні засади дослідження адміністративно-правового забезпечення позитивного інвестиційного клімату в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2019. № 30 (69). № 6. С. 98–102. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/19>.
7. Nieto Olvera P. D. Acercamiento a la metodología para el análisis y resolución de casos difíciles propuesta por el Dr. José Juan Moreso. *Zenodo*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10125877>.
8. Булаєв В. Теоретико-методологічні засади дослідження адміністративно-правового регулювання діяльності інформаційних служб системи МВС України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 153–162. ISSN 2410-3594.
9. Metodología para el análisis jurisprudencial. (2011). Scribd. URL: <https://www.scribd.com/document/421867723/Methodologia-Para-El-Analisis-Jurisprudencial-2011>
10. Про затвердження плану заходів з реалізації у 2025–2026 роках Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 березня 2025 року № 246-р. *Законодавство України. Верховна Рада України*. 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2025-p#Text>
11. Last major interview of Denis Monastyrsky as Minister of Internal Affairs of Ukraine. Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Press Center. 26 January 2023. URL: <https://mvs.gov.ua/en/news/ostannie-velike-interviu-denisa-monastirskogo-na-posadi-ministra-vnutrishnix-sprav-ukrayini>
12. Ігор Клименко презентував керівникам дипломатичних установ стратегічні цілі МВС у міжнародному співробітництві. Міністерство внутрішніх справ України. Пресцентр МВС України. 22 липня 2025 року. URL: <https://mvs.gov.ua/news/igor-klimenko-prezentuvav-kerivnikam-diplomaticnix-ustanov-strategicni-cili-mvs-u-miznarodnomu-spivrobitnictvi>

Дата першого надходження статті до видання: 18.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

О. Д. Скапоущенко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та національної безпеки
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0006-4328-6637

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЕЛЕКТРОННОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ І МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Аналіз міжнародного досвіду є обов'язковою умовою будь-якого наукового дослідження. Запровадження та розвиток електронного адміністрування не є винятком. Тож метою статті є вивчення міжнародного досвіду електронного адміністрування податків і можливості його використання в Україні. Обґрунтовано, що міжнародний досвід у сфері електронного адміністрування податків є необхідним аспектом дослідження цієї категорії, оскільки він надає можливість побачити результати її запровадження, а також запозичити найефективніші прийоми та методи державного управління в цій сфері. Встановлено, що електронне адміністрування активно розвивається не тільки на території Естонії, Великої Британії та Сполучених Штатів Америки, а й у низці інших зарубіжних країн. Аналіз міжнародного досвіду у сфері електронного адміністрування податків засвідчив, що чимало країн світу нині практикують цифровий формат оподаткування, що досить ефективно функціонує, а також постійно розвивається. На підставі аналізу зарубіжного досвіду констатовано, що з метою вдосконалення інституту електронного адміністрування податків в Україні необхідно: по-перше, до процесу виготовлення програмного забезпечення для системи електронного адміністрування податків залучати приватні організації. По-друге, у процесі безпосереднього запровадження та побудови системи електронного адміністрування податків доцільно використовувати підхід, відповідно до якого увагу акцентовано на питаннях запровадження технологій у діяльності органів влади та державну підтримку інформаційної інфраструктури загалом. По-третє, система електронного адміністрування податків має бути дієвою, водночас, максимально простою для платників податків. Використання міжнародного досвіду дасть змогу сформуванню простої й ефективної системи електронного адміністрування податків в Україні, що, безперечно, позитивно позначиться на фінансовій галузі держави.

Ключові слова: міжнародний досвід, електронне адміністрування, податки, можливості використання, Україна.

O. D. Skapouschenko. International experience of electronic tax administration and possibilities of its use in Ukraine

Analysis of international experience is a prerequisite for any scientific research. The introduction and development of electronic administration is no exception. Therefore, the purpose of this article is to study international experience in electronic tax administration and the possibility of its use in Ukraine. It is argued that international experience in the field of electronic tax administration is a necessary aspect of research in this category, as it provides an opportunity to see the results of its implementation and to borrow the most effective techniques and methods of public administration in this area. It has been established that electronic administration is actively developing not only in Estonia, Great Britain and the United States of America, but also in a number of other foreign countries. An analysis of international experience in the field of electronic tax administration has shown that many countries around the world are currently practicing a digital format of taxation, which functions quite effectively and is constantly evolving. Based on the analysis of foreign experience, it has been established that in order to improve the institution of electronic tax administration in Ukraine, it is necessary: first, to involve private organizations in the process of developing software for the electronic tax administration system. Secondly, in the process of direct implementation and development of the electronic tax administration system, it is advisable to use an approach that focuses on the introduction of technologies in the activities of public authorities and state support for the information infrastructure in general. Thirdly, the electronic tax administration system should be effective and, at the same time, as simple as possible for taxpayers. The use of international experience will make it possible to form a simple and effective electronic tax administration system in Ukraine, which will undoubtedly have a positive impact on the state's financial sector.

Key words: international experience, electronic administration, taxes, opportunities for use, Ukraine.

Постановка проблеми. Аналіз будь-якого інноваційного правового явища, механізму, інституту, галузі тощо передбачає визначення всіх його особливостей: специфіки, суб'єктного складу, предмета, а також порівняння з аналогічною категорією в іншій правовій системі. Для того щоб сформуванню очікуваний результат запровадження та перспективи розвитку категорії, необхідно визначити особливості її становлення в іноземних країнах, тобто розглянути міжнародний досвід. Електронне адміністрування податків є досить молодою категорією в податковій і правовій системах України. Водночас велика кількість процесів,

© О. Д. Скапоущенко, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

які тільки починають свій розвиток у нашій державі, уже давно функціонують та еволюціонують у більшості розвинутих країн Заходу та Сходу. У зв'язку із цим, доцільно дослідити міжнародний досвід електронного адміністрування податків і можливості його використання на території України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Засади правового регулювання адміністрування податків в Україні досліджували С. С. Васильчук, А. В. Головач, В. В. Дубічинський, О. О. Князєв, В. І. Міщенко, С. В. Мочерний, В. Д. Пономаренко, О. С. Усенко, А. М. Чорна та ін. Втім, у роботах вказаних науковців питанню зарубіжного досвіду з цього питання приділено мало уваги.

Тож **метою статті** є вивчення міжнародного досвіду електронного адміністрування податків і можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз міжнародного досвіду є обов'язковою умовою будь-якого наукового дослідження. Запровадження та розвиток електронного адміністрування не є винятком. У цьому контексті передусім слід акцентувати увагу на особливостях використання інформаційних технологій у процесі оподаткування в Сполучених Штатах Америки. Податкова система в цій країні наділена як національними, так і загальноєвропейськими особливостями, що пов'язано із тривалою політичною й територіальною залежністю цієї держави від Великої Британії. Із цього приводу Н. М. Ткаченко зазначає, що податкова система Сполучених Штатів передбачає три рівні, які відповідають рівням державної влади: вищий (федеральний рівень) – встановлення та збір федеральних податків, адміністрування яких регулюють федеральні закони, надходження від цих податків зараховують до федерального бюджету; середній (рівень штатів) – встановлення та збір місцевих податків, адміністрування яких регулюють закони штатів, надходження зараховують до бюджетів штатів; нижчий (рівень територіального управління – муніципалітети, округи тощо) – збір податків, що запроваджують органи місцевого самоврядування, надходження зараховують до місцевих бюджетів [1].

Контролюючим органом у сфері оподаткування США є Служба внутрішніх доходів, яка організаційно належить до Міністерства фінансів. Особливість цієї фіскальної служби полягає і її подвійній сутності, що впливає із виконання різнорідних функцій – управління державними фінансами та правоохоронної [2, с. 7]. Згідно з положеннями нормативно-правових актів, на яких ґрунтується діяльність цього відомства, головна мета служби полягає в забезпеченні американських платників податків послугами вищої якості через допомогу в роз'ясненні та виконанні податкових зобов'язань, а також застосування податкових законів належно і справедливо стосовно всіх. Таким чином, діяльність Служби внутрішніх доходів спрямована, насамперед, на взаємодію з платниками податків, партнерські відносини з ними [3, с. 354].

Досвід Сполучених Штатів Америки у сфері електронного адміністрування податків є одним із найдавніших у світі. Запровадження інформаційних технологій у процесі оподаткування було пов'язано з розвитком електронного урядування в Сполучених Штатах. У контексті програм електронного урядування в 1980-х роках було здійснено спробу автоматизувати процес надання податкової звітності, а також інших податкових послуг. Запровадження електронної звітності стало реальним досягненням у цій сфері, про що свідчить підвищення ефективності й обсягів обліку платників податків. Розроблення програмного забезпечення здійснювали державні структури спільно з приватними [4, с. 22].

Водночас було також виявлено значну кількість проблемних аспектів електронної звітності. По-перше, електронне адміністрування податків не набуло однакового розвитку в усій країні, що було пов'язано з відсутністю можливості в населення окремих регіонів користуватися послугами у сфері оподаткування онлайн. По-друге, система електронного адміністрування податків мала досить складний вигляд, порівняно з іншими програмами електронного урядування, наприклад, онлайн-банкінгу, що спричиняло ситуації, за яких платники не розуміли, як нею користуватися.

В умовах сьогодення податкову звітність може бути подано в США каналами зв'язку декількома способами, а саме:

- 1) підготувати та надіслати через аудиторську фірму-посередника;
- 2) заповнити звіти самостійно за допомогою купленого програмного забезпечення й відправити звіт через оператора;
- 3) заповнити звіт у режимі онлайн на сайтах спецоператорів, перелік яких можна знайти на порталі Служби національних доходів [5, с. 191].

Запровадження електронного формату адміністрування податків дало змогу уникнути черг, а також сприяло економії часу та грошей, що витрачають на доставляння звітності до податкових органів. Крім того, програмне забезпечення звітності автоматично виконує чимало спеціальних розрахунків і самостійно виявляє помилки, а система електронних ключів захищає електронну звітність від стороннього втручання [5, с. 191].

Наступною країною, досвід якої у сфері електронного адміністрування податків ми вважаємо за доцільне розглянути, є Велика Британія. Дослідники І. О. Цимбалюк, О. В. Цуз і О. В. Кузнецов у своїх працях зауважують, що Велика Британія є батьківщиною науки про оподаткування.

Основоположником податкової теорії, на якій ґрунтується сучасна британська податкова система, є шотландський економіст Адам Сміт. Він розвивав концепцію «вільної торгівлі» та послідовно обстоював думку про те, що втручання держави в економічні процеси має бути мінімальним. Також А. Сміт критикував

непрямі податки, оскільки вони спричиняють зростання рівня заробітної плати, а отже, збільшення витрат виробництва та зменшення прибутку. Натомість найпридатнішим об'єктом для оподаткування він вважав ренту як найнепродуктивнішу витрату, що не перетворюється на вартість, яка самозростає [6, с. 103].

На сучасному етапі розвитку структура податкової системи Великої Британії, на думку О. Т. Прокопчука, охоплює п'ять ключових груп податків: прямих податків на доходи; непрямих; місцевих; на ділову активність; інших податків [7, с. 62–63].

Основним органом у галузі адміністрування податків із доходів, прибутку, капіталів, здійснення збору та систематизації обліку митних платежів, податків, пов'язаних з імпортом товарів, а також контролю імпортих й експортних потоків товарів тощо, є Королівська податкова та митна служба Великої Британії. Цей орган має чотири структурні підрозділи, а саме: підрозділ з оподаткування фізичних осіб, підрозділ податкового обліку, підрозділ корпоративного оподаткування та підрозділ забезпечення сплати податків [7, с. 62–63].

Тривалим є досвід цієї держави у сфері електронного адміністрування податків. Зокрема, кожний платник податку має особисту електронну сторінку в системі оподаткування (tax account). У ній консолідовано всю інформацію щодо конкретного платника податку. Крім того, за допомогою електронного акаунта можна: перевіряти та змінювати свою адресу в системі обліку платників податків; переглянути, який податковий код використовують для обчислення податку платника; перевірити стан нарахування пенсії; керувати податковими кредитами, виплатами на дитину тощо; отримувати електронні листи від податкових органів [8].

Досить ґрунтовним є підхід до організації захисту інформації в межах електронного адміністрування податків. Зокрема, інформаційну безпеку під час роботи з особистим електронним акаунтом платника забезпечують одразу декілька чинників: користуватися всіма сервісами онлайн можуть виключно ті платники, які зареєструвалися в системі та пройшли авторизацію за допомогою введення особистого паролю та ID; для захисту інформації застосовують якісне програмне забезпечення; у процесі роботи з електронним акаунтом безпеку інформації платників забезпечує спеціальна шифрувальна технологія, що має назву Secure Sockets Layer [9]. Для зручності користування послугами у сфері електронного адміністрування податків у Великій Британії було розроблено та впроваджено спеціальні мобільні додатки, за допомогою яких кожен платник податків має можливість: переглянути свій електронний податковий акаунт і визначити, які податки потребують сплати; переглянути свої доходи; перевірити номер персонального страхування; переглянути графік виплат податкових пільг; скористатися спеціальним податковим калькулятором; взяти участь у процесі листування з податковими органами тощо [10].

У Великій Британії електронне адміністрування податків розвивається досить швидко, адже інформаційні технології запроваджують майже в усіх сферах податкової системи. Це пов'язано, насамперед, зі зручністю перенесення частини процесу оподаткування у формат онлайн, адже за таких обставин суттєво підвищується його ефективність і дієвість. Крім того, вагомим чинником бурхливого розвитку електронного адміністрування є активізація електронної комерції в межах фінансової системи країни. Остання передбачає широкий набір інтерактивних методів ведення діяльності з надання споживачам товарів і послуг. Також електронною комерцією вважають будь-які форми ділових операцій, де сторони взаємодіють через електронні технології, а не в процесі фізичного обміну чи контакту [11]. Перенесення значної частини бізнесу в Інтернет зумовлює необхідність формування відповідної моделі діяльності державних органів, унаслідок чого зростає актуальність електронного адміністрування податків.

Важливо в межах цього дисертаційного дослідження висвітлити досвід Естонії щодо побудови системи електронного адміністрування податків. Нині ця держава посідає провідні позиції в Європі за рівнем упровадження інформаційних технологій в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Естонію справедливо можна вважати цифровим лідером [12].

Досягнення такого успіху стало можливим завдяки усвідомленню урядом країни перспективності суцільної інформатизації країни. У зв'язку із цим в Естонії було започатковану ефективну модель електронного урядування. Єдиний електронний портал надає можливість користуватися різними послугами державних органів. Так, лише за допомогою спеціальної ID-картки, яку зобов'язані одержати всі громадяни, можливо швидко зареєструвати в онлайн-режимі юридичну особу. Крім того, ID-карти дозволили Естонії вперше у світі 2005 року провести в онлайн-режимі електронне голосування громадян на виборах, а зараз за їх допомогою відбувається швидке й ефективне спілкування громадян з державою та місцевими самоуправліннями [13, с. 160]. Складовою його є ресурс податково-митного департаменту, який належить до Міністерства фінансів. Департамент є державним відомством, що наділене управлінською функцією. Він здійснює державний нагляд, а також використовує державний примус на підставах, передбачених чинним законодавством Естонії. У сфері оподаткування зазначений орган відіграє ключову роль.

Спеціальний реєстр електронних запитів веб-ресурсу цього податкового органу надає можливість платникам податків в Естонії користуватися низкою електронних послуг, до яких належать: перевірка відсутності боргів за податками; перевірка номера платника податків в Естонії; перевірка дійсності номера платника податку на додану вартість в іншій країні Європейського Союзу; розрахункові рахунки; DDS – перевірка дійсності номера EORI (EORI – система реєстрації та ідентифікації підприємств Європейського

Союзу); ЕТТ – Естонські митні тарифи; SEED – пошук акцизного номера; запит за податковими марками; пошук особистого/реєстраційного коду нерезидента; список некомерційних об'єднань, фондів і релігійних об'єднань, які мають пільги з прибуткового податку. Окремо слід акцентувати увагу на режимі перевірки номера за податком у базі даних Європейської комісії, який підтверджує дійсність номера платника податку на додану вартість, виданого державою – членом ЄС [14, с. 5–6].

Електронне адміністрування активно розвивається не тільки на території Естонії, Великої Британії та Сполучених Штатів Америки, а й у низці інших зарубіжних країн. Наприклад, в Австралії поштовхом до створення електронної системи адміністрування податків стало загальне «оцифрування» діяльності уряду держави. Було запроваджено спеціальні електронні рахунки для платників податків, а також організовано зручні умови подання податкової звітності за допомогою мережі Інтернет. В Австралії на належному рівні забезпечують організацію безпеки під час використання платниками податків спеціальних електронних сервісів. Нині запроваджено спеціальну дворівневу структуру підтвердження особи суб'єкта оподаткування під час входу останнього до акаунта в системі електронного адміністрування. Надалі заплановано запровадити ще один рівень, який буде передбачати ідентифікування голосу платника податку [15, с. 16–17].

Важливим у сфері розбудови системи електронного адміністрування податків є досвід Бразилії. Ця держава буде податкову систему за принципом повної автоматизації всіх процесів. Зокрема, ключовими об'єктами впровадження інноваційних технологій стали: податковий контроль, облік платників податків та податкову звітність. Запровадження електронного адміністрування податків позитивно позначилося на податковій системі. Так, за даними 2015 року, 97 % податкових перевірок було здійснено в електронному вигляді. У більшості випадків виявлено певні порушення податкового законодавства [16, с. 18–20].

Досить ефективним і позитивним для перейняття є досвід електронного оподаткування деяких країн СНД, наприклад Казахстану. Останніми роками інноваційна інфраструктура Казахстану зазнала істотних трансформацій, що пов'язано з підтримкою науково-технічного сектору з боку держави. Ключовим напрямом програми розвитку інформаційної інфраструктури стало створення технопарків і науково-технологічних зон у містах з розвинутою мережею науково-технічних та промислових організацій, а також підприємств з високим науково-технологічним потенціалом. Формування технопарків як визначальних об'єктів інноваційної інфраструктури ґрунтувалося на європейському досвіді, якому притаманні такі особливості: можливість розміщувати на своїй території малі та середні інноваційні фірми, розвиваючи тим самим інноваційний бізнес у складі бізнес-інкубаторів технопарку; надання всім учасникам технопарку привілейованих умов функціонування. Крім того, науково-технологічна діяльність, яка має інноваційну спрямованість, передбачає спеціальний режим оподаткування, що полягає в наданні підприємствам численних податкових пільг [17, с. 109].

Ці аспекти надали можливість реалізувати значний масив реформ. Зокрема, було розроблено програму «“Електронний уряд” Республіки Казахстан», у якій передбачено в період з 2008-го до 2009 року створення та розвиток електронних послуг (подання заяв, отримання довідок, повідомлень, дозволів), зокрема й послуг податкового комітету Міністерства фінансів Республіки Казахстан. Із цією метою в межах першого етапу модернізації податковий комітет за допомогою Світового банку розробив Інтегровану податкову інформаційну систему, яка вперше у країні надала інтерактивний сервіс не тільки працівникам податкових служб, а й платникам податків. Вона є найбільшим і найуспішнішим серед упроваджених проєктів інформатизації державних органів. Ця система органічно вписалася в державну систему електронного урядування. Одним з основних компонентів системи є веб-сайт податкового комітету Міністерства фінансів Республіки Казахстан. Це доступний платникам податків Інтернет-ресурс, завдяки якому податкова служба надає інформаційні та персоналізовані транзакційні послуги. Найважливішими з них є: попередній розрахунок сум податкових виплат – так званий податковий калькулятор, прийом податкової звітності в електронному вигляді [18, с. 56–57].

Передбачено також низку інших електронних послуг, якими платник податків може скористатися на вебсайті податкового комітету. Зокрема, у тематичному підрозділі «Податкова звітність і реєстраційний облік» запропоновано: здійснення безпаперового митного декларування товарів, що переміщують через митний кордон; розширений пошук платника податків; призупинення (продовження, поновлення) подання податкової звітності платника податків (податкового агента); надання виписки з особового рахунку про стан розрахунків із бюджетом щодо виконання податкових зобов'язань для юридичних осіб; реєстраційний облік індивідуального підприємця, приватного нотаріуса, приватного судового виконавця, адвоката; отримання виписки з особового рахунку про стан розрахунків платника податків із бюджетом щодо виконання податкових зобов'язань (для фізичних осіб); продовження терміну подання податкової звітності; отримання патенту індивідуального підприємця тощо [19, с. 71–72].

У підрозділі «Оплата і повернення податків» також розміщено онлайн-послуги щодо: надання персонального доступу до реєстраційних даних платника податків для перегляду (для фізичних осіб); розширений пошук платника податків; надання виписки з особового рахунку про стан розрахунків із бюджетом щодо виконання податкових зобов'язань для юридичних осіб; надання персонального доступу до реєстраційних даних платника податків – юридичної особи для перегляду та зміни [20].

Висновки. Таким чином, аналіз міжнародного досвіду у сфері електронного адміністрування податків засвідчив, що чимало країн світу нині практикують цифровий формат оподаткування, що досить ефективно функціонує, а також постійно розвивається. Крім того, окремі напрацювання цих країн щодо електронного адміністрування податків доцільно запозичувати та використовувати в Україні.

Зокрема, з метою вдосконалення електронного адміністрування податків у нашій державі необхідно:

– до процесу виготовлення програмного забезпечення для системи електронного адміністрування податків залучати приватні організації. Для України цей досвід є вкрай корисним, адже така модель роботи дає змогу залучити досвідчених фахівців, які зможуть створити якісне та, передусім, функціональне програмне забезпечення. Це дасть змогу суттєво підвищити ефективність електронного адміністрування податків загалом;

– у процесі безпосереднього запровадження та розбудови системи електронного адміністрування податків доцільно використовувати підхід, згідно з яким здійснюють не окремо запровадження технологій у діяльності органів влади, а державну підтримку інформаційної інфраструктури. Такий підхід полягає в стимулюванні приватного сектору щодо провадження діяльності зі створення нових технологій і залучення їх у життєдіяльність суспільства;

– система електронного адміністрування податків має бути дієвою, водночас, максимально простою для платників податків. У цьому аспекті доцільно навести досвід Великої Британії. У цій країні будь-який суб'єкт оподаткування має доступ до свого електронного акаунта в системі електронного адміністрування податків з мобільного телефону завдяки спеціальному програмному забезпеченню. Крім того, функціонал і спектр електронних послуг такого акаунта є досить широкими.

Використання міжнародного досвіду дасть змогу сформулювати просту й ефективну систему електронного адміністрування податків в Україні, що, безперечно, позитивно позначиться на фінансовій галузі держави.

Список використаних джерел:

1. Андрищенко І. С., Гринь Ю. В. Міжнародний досвід організації податкового адміністрування. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/41.pdf
2. Шальнов А. У налогового инспектора права полицейского: (США). *Известия*, 1993. 17 апр.
3. Савчук В. А. Світовий досвід адміністрування податків. *Університетські наукові записки*. 2013. № 2 (46). С. 353–358.
4. Sonja E. Pippin and Mehmet S. Tosun. Electronic Tax Filing in the United States: An Analysis of Possible Success factors. *Electronic Journal of e-Government*. 2014. Vol. 12. Issue 1. P. 22–38.
5. Деменко О. Є. Зарубіжний досвід адміністрування податків та можливості його використання в Україні. *Наше право*. 2013. № 7. С. 189–195.
6. Кузнецов О. В. Особливості сучасної британської податкової системи. *Фінанси України*. 2010. № 4. С. 102–113.
7. Прокопчук О. Т. Особливості податкової системи Великобританії. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. 2016. Вип. 89. Ч. 2. С. 61–73.
8. Your personal tax account: promotional material. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/your-personal-tax-account/your-personal-tax-account>
9. Шатерніков М. І. Теоретичні підходи до визначення поняття «правові засади діяльності і господарських судів». *Європейські перспективи*. 2015. № 6. С. 108–112.
10. The free HMRC app: promotional material. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/the-official-hmrc-app/the-free-hmrc-app>
11. Introduction to taxation of e-commerce. URL: <https://www.out-law.com/page-7512>
12. E-Estonia, або Цифровий лідер Європи, 29.09.2017. Deutsche Welle. 2019.29.09. URL: <http://www.dw.com/uk/e-estonia-або-цифровий-лідер-європи/a-40747478>
13. Трофименко О. Г. Аналіз світового досвіду впровадження системи електронної податкової звітності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 8. С. 159–160.
14. Матвейчук Л. О. Досвід електронного оподаткування в Естонії та можливості його адаптації в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1 (47). С. 5–6.
15. Digitalisation of tax: international perspectives. ICAEW. 2016. 28 p. DOI: URL: <https://www.icaew.com/-/media/corporate/files/technical/digital-tax.ashx>.
16. Новицький А. М. Правове регулювання інституціоналізації інформаційного суспільства в Україні : монографія. Ірпінь : НУДПС України, 2011. 444 с.
17. Урбан М. Розвиток інноваційної інфраструктури у Казахстані: проблеми та перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Економіка. 2011. № 121–122. С. 108–110.
18. Мельник П. В. Електронне оподаткування: сутність та перспективи застосування : монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2010. 332 с.

19. Матвейчук Л. Електронне державне управління оподаткування: досвід Республіки Казахстан. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 42. С. 68–77.

20. Про затвердження Порядку обробки персональних даних у базі персональних даних – державному реєстрі фізичних осіб платників податків : наказ Міністерства фінансів України від 24 лют. 2015 р. № 210. *Офіційний вісник України*. 2015. № 24. Ст. 695.

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

М. В. Шевченко, доктор філософії з права,
старший викладач кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0002-6708-016X

САМОРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМАТИКА

У статті констатується, що положення законодавства України, які визначають порядок діяльності саморегульованих організацій, передбачають її спрямованість, головним чином, на громадське регулювання господарської та професійної діяльності відповідних видів. Зокрема, на саморегульовані організації покладається, насамперед, розроблення та затвердження обов'язкових для виконання їх членами правил (стандартів) здійснення господарської діяльності, контроль дотримання цих правил (стандартів) та вимог законодавства, а також застосування заходів дисциплінарного впливу за їх порушення, внутрішня сертифікація членів саморегульованих організацій та сприяння врегулюванню спорів між ними та споживачами результатів їх діяльності. Водночас, ці правила (стандарты) господарської та професійної діяльності для членів саморегульованих організацій будь-яких прав, обов'язків та відповідальності у правовій площині й забезпечуються виключно внутрішньоорганізаційними наслідками, які, за поодинокими винятками, не позначаються на правовому статусі членів таких саморегульованих організацій.

Делегування владних повноважень та безпосереднє виконання саморегульованими організаціями регуляторних, контролюючих та юрисдикційних функцій, крім як для деяких організацій професійного самоврядування, передбачено лише для тих з них, які діють на ринках капіталу та організованих товарних ринках. Однак, у законі визначено, що деталізовані принципи та правила делегування повноважень мають бути встановлені на підзаконному рівні. З цього випливає, що модель саморегулювання, закріплена на рівні законів України, є декларативною та фрагментарною. Вона не встановлює межі саморегулювання господарської та професійної діяльності, не визначає способи взаємодії між членами саморегульованих організацій та саморегульованими організаціями у ході перевірки дотримання встановлених ними правил (стандартів), так само як й між саморегульованими організаціями та регуляторними державними органами при загальній оцінці якості виконання делегованих повноважень, а також при державному нагляді (контролі) за діяльністю саморегульованих організацій.

Ключові слова: громадське регулювання, делеговані владні повноваження, регуляторна політика у сфері господарської діяльності, саморегулювання господарської діяльності, саморегульовані організації в Україні.

M. V. Shevchenko. Self-regulation of economic activity in Ukraine: current state and problematic aspects

The article states that the provisions of Ukrainian law determining the order of the activities of self-regulatory organizations, provide for their direction, mainly, towards private regulation of economic and professional activities of the relevant types. In particular, self-regulatory organizations are primarily responsible for the development and approval of rules (standards) for economic activities, which are binding for their members, monitoring compliance with these rules (standards) and legislative requirements, as well as the imposition of disciplinary sanctions for their violation; internal certification of members of self-regulatory organizations and assistance in the settlement of disputes between them and their consumers. At the same time, these rules (standards) of economic and professional activities do not confer any rights, duties and responsibilities on members of self-regulatory organizations in the legal domain and are safeguarded exclusively by internal organizational ramifications, which, with rare exceptions, do not affect the legal status of members of such self-regulatory organizations.

Delegation of powers and direct designing and implementation by self-regulatory organizations of regulatory policy (except for some professional self-government organizations), is provided only for those of them that operate in the capital markets and organized commodity markets in Ukraine. However, the law stipulates that detailed principles and rules for delegation of powers in this field should be established at the subordinate legislation level. Thus, the self-regulation model, enshrined at the level of the laws of Ukraine, is declarative and fragmentary. It does not establish the boundaries of self-regulation of economic and professional activities, does not determine the methods of interaction between self-regulatory organization and its members in course of checking compliance with the rules (standards) established by it, as well as between self-regulatory organizations and regulatory authorities in the general assessment of the quality of the execution of delegated powers, as well as in government supervision (control) over the activities of self-regulatory organizations.

Key words: delegated public powers, private regulation, regulatory policy in the sphere of economic activity, self-regulation of economic activity, self-regulatory organizations in Ukraine.

© М. В. Шевченко, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Загальносвітовий курс на вдосконалення інституційних основ формування та забезпечення реалізації державної регуляторної політики засвідчується, серед іншого, все більш широкою та послідовною підтримкою на міжнародному та національному рівнях концепції саморегулювання господарської діяльності як діяльності суб'єктів господарювання щодо встановлення правил (стандартів) її здійснення та забезпечення їх дотримання шляхом здійснення заходів нагляду (контролю), а також щодо вжиття інших заходів, спрямованих на упорядкування та ефективне функціонування й розвиток відповідних ринків. Огляд законодавства України показав, що воно закріплює правову основу для діяльності саморегулювальних організацій, насамперед, на ринках капіталу та організованих товарних ринках, на оптових ринках сільськогосподарської продукції, на ринку фінансових послуг, а також у сфері архітектурної діяльності, топографо-геодезичної і картографічної діяльності та у сфері професійної оцінки майна. Для визначення рівня розвитку інституту саморегулювання господарської діяльності за відповідними положеннями законодавства України слід їх узагальнити та оцінити якість реалізації у них цієї концепції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання критеріїв визнання саморегулювальних організацій, їх місця у системі регулювання явищ та процесів на ринках товарів, робіт та послуг, а також способів державного контролю діяльності саморегулювальних організацій та вжиття щодо них заходів державного реагування опрацьовувались у наукових працях, насамперед О. М. Гончаренко та В. В. Кочина. Особливе значення як теоретична основа для подальших досліджень мають міркування цих вчених про сутність саморегулювання господарської діяльності. Зокрема, В. В. Кочин, схиляється до думки про те, що саморегулюванням є створення норм та правил поведінки спеціально створеними організаціями (регуляторами), які визнаються та виконуються їх учасниками (членами) [1, с. 55]. О. М. Гончаренко підкреслила, що саморегулюванням у загальному розумінні є самостійна організація суб'єктами господарювання за допомогою розроблених та встановлених правил господарської діяльності. Одночасно з цим вчена зазначила, що у широкому сенсі саморегулювання охоплює усю діяльність суб'єктів господарювання щодо упорядкування власними силами господарської діяльності, тоді як у вузькому сенсі саморегулюванням є діяльність саморегулювальних організацій з упорядкування відносин на підставі як делегованих державою повноважень, так і добровільно узятих на себе [2, с. 25]. Ці дослідники оцінювали законодавче підґрунтя саморегулювання окремих видів господарської діяльності, але їх висновки та рекомендації потребують оновлення з урахуванням новітніх законодавчих нововведень та тенденцій.

Мета дослідження – визначення природи, поточного стану та перспектив розвитку правового регулювання питань саморегулювання господарської діяльності в Україні

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження та звернувшись до тих положень законодавства України про ринки капіталу та організовані товарні ринки, які встановлюють місце саморегулювальних організацій у інституційній інфраструктурі цих ринків, власні повноваження та потенційний склад делегованих повноважень саморегулювальної організації професійних учасників цих ринків, зазначимо, що за приписами ч. 8 ст. 70 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» за умови реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку об'єднання професійних учасників ринків капіталу як саморегулювальної організації за відповідним видом професійної діяльності, членство всіх професійних учасників ринків капіталу, які провадять відповідний вид професійної діяльності на ринках капіталу, у саморегулювальної організації, що об'єднує професійних учасників ринків капіталу за цим видом професійної діяльності, є обов'язковим. Власні повноваження саморегулювальних організацій включають, головним чином:

- впровадження норм професійної етики у практичну діяльність учасників об'єднання;
- впровадження ефективних механізмів розв'язання спорів, пов'язаних з професійною діяльністю учасників об'єднання;
- моніторинг дотримання статуту та внутрішніх документів об'єднання його учасниками;
- розроблення та затвердження обов'язкових для виконання членами саморегулювальної організації правил (стандартів) провадження відповідного виду професійної діяльності на ринках капіталу, крім правил (стандартів), що прямо встановлені законом;
- застосування заходів дисциплінарного впливу до членів саморегулювальної організації у разі виявлення порушень її статуту чи внутрішніх документів (ч. 2 ст. 144 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки») [3].

На доповнення до власних повноважень, саморегулювальна організація учасників ринків капіталу за її заявою може наділятися делегованими повноваженнями, що визначаються рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, яке підлягає державній реєстрації в Міністерстві юстиції України як нормативно-правовий акт та оприлюднюється відповідно до законодавства. У рішенні про делегування саморегулювальної організації повноважень зазначаються:

- 1) найменування саморегулювальної організації, якій делегуються повноваження;
- 2) повноваження, що делегуються;
- 3) строк, на який делегуються повноваження, що не може бути більшим, ніж строк дії свідоцтва саморегулювальної організації;
- 4) порядок державного контролю за здійсненням делегованих повноважень (ч. 5 ст. 144 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки») [3].

Таким чином, законодавство України про ринки капіталу та організовані товарні ринки передбачає можливість функціонування саморегульованих організацій за видами діяльності професійних учасників ринків капіталу та їх обов'язковим членством у ній, за умови їх реєстрації державним регулятором. На саморегульовані організації професійних учасників ринків капіталу, серед іншого, покладається розроблення та затвердження обов'язкових для виконання їх правил (стандартів) провадження відповідного виду діяльності на ринках капіталу, крім правил (стандартів), що прямо встановлені законом, а також застосування заходів дисциплінарного впливу за їх порушення. На доповнення до того, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку може делегувати саморегульованій організації регуляторні, контрольно-наглядові та юрисдикційні функції за її згодою та з умовою державного контролю за здійсненням делегованих повноважень. Водночас, за законом про ринки капіталу та організовані товарні ринки деталізовані принципи та правил делегування повноважень мають бути встановлені на підзаконному рівні.

На продовження дослідження тематики саморегулювання на товарних ринках, зазначимо, що спеціальні законодавчі положення закріплюють особливий порядок утворення та діяльності саморегульованих організацій оптових ринків сільськогосподарської продукції.

Йдеться про те, що за законодавством України оптові ринки сільськогосподарської продукції з метою постійної координації своєї діяльності, надання взаємодопомоги та задоволення переважно власних господарських потреб мають право на добровільних засадах створювати асоціації оптових ринків сільськогосподарської продукції (ч. 1 ст. 17 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції»), яким, за умови, якщо її членами є не менше 50 % оптових ринків сільськогосподарської продукції (ч. 4 ст. 17 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції»), центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства, асоціації оптових ринків сільськогосподарської продукції може бути надано статус саморегульованої організації оптового ринку сільськогосподарської продукції (ч. 3 ст. 17 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції»). Саморегульована організація оптового ринку сільськогосподарської продукції бере участь, зокрема у розробленні проектів нормативно-правових актів, що стосуються діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції (ч. 6 ст. 17 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції») [4].

Установчі документи саморегульованої організації оптового ринку сільськогосподарської продукції підлягають погодженню центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, політику у сфері сільського господарства (ч. 6 ст. 17 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції»). Цей державний орган у разі виявлення порушень законодавства має право припинити їх та/або позбавити асоціацію оптових ринків сільськогосподарської продукції статусу саморегульованої організації (ч. 7 ст. 17 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції») [4].

Таким чином, особливостями статусу саморегульованих організацій оптових ринків сільськогосподарської продукції за законодавством України є можливість їх утворення на добровільних засадах суб'єктами господарювання із спільною часткою оптових ринків сільськогосподарської продукції, яка дорівнює або є більшою за половину їх загального обсягу, за умови державного погодження установчих документів саморегульованих організацій та з можливістю втрати ними статусу саморегульованих організацій у разі виявлення порушень ними законодавства.

Наступним кроком дослідження досвіду правового регулювання діяльності саморегульованих організацій у площині адміністративного права у межах законодавства України є з'ясування законодавчими положеннями про саморегульовані організації у сфері архітектурної діяльності, зазначимо, що вони утворюються за відповідним напрямом підприємницької чи професійної діяльності архітекторів (абз. 15 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про архітектурну діяльність»). На них покладається визначення правил і стандартів підприємницької та професійної діяльності, які є обов'язковими для виконання всіма членами таких організацій, а також передбачають механізм відшкодування збитків, завданих споживачам унаслідок надання членами саморегульованої організації товарів, виконання робіт (послуг) неналежної якості. Більше того, саморегульовані організації осіб, що провадять підприємницьку та професійну архітектурну діяльність, можуть на підставі делегованих повноважень проводити професійну атестацію виконавців робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури, та залучатися до ліцензування господарської діяльності членів саморегульованої організації (ч. 16-1 Закону України «Про архітектурну діяльність») [5].

Таким чином, за законодавством України про архітектурну діяльність саморегульованими організаціям у цій сфері можуть делегуватись повноваження здійснювати професійну атестацію виконавців робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури, та залучатися до ліцензування господарської діяльності членів саморегульованої організації. Членство у них покладає обов'язки на архітекторів дотримуватись затверджених саморегульованою організацією правил і стандартів підприємницької та професійної діяльності за відповідним напрямом. Також, саморегульована організація включає у себе механізм відшкодування збитків, завданих споживачам унаслідок надання членами саморегульованої організації товарів, виконання робіт (послуг) неналежної якості.

Законодавство України передбачає й діяльність саморегульованих організацій на ринку послуг професійної оцінки майна. За положеннями ст. 27 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну

оціночну діяльність в Україні) всеукраїнські громадські організації фізичних осіб, які визнані оцінювачами, що претендують на визнання Фондом державного майна України їх статусу саморегульованої організації оцінювачів, мають відповідати таким критеріям:

- кількісний склад повинен налічувати не менше 250 оцінювачів;
- 90 % членів її загального кількісного складу повинні здійснювати оціночну діяльність у будь-якій формі, визначеній законом, у складі суб'єктів оціночної діяльності;
- наявність встановленої процедури внутрішньої сертифікації своїх членів з метою контролю за якістю оцінки майна, яка проводиться ними [6].

Визначаючи повноваження саморегульованих організацій оцінювачів ст. 28 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» встановлює, що саморегульовані організації оцінювачів здійснюють, зокрема, такі повноваження з громадського регулювання оціночної діяльності:

- контроль за виконанням положень (національних стандартів) оцінки майна та інших нормативно-правових актів з оцінки майна, забезпеченням належної якості оцінки майна, яка проводиться оцінювачами – її членами;
- рецензування звіту про оцінку майна, яка проводиться оцінювачами – членами саморегульованої організації оцінювачів, на вимогу інших організацій, громадян, юридичних осіб відповідно до вимог положень (національних стандартів) оцінки майна та у порядку, встановленому саморегульованою організацією оцінювачів;
- участь у складі екзаменаційної комісії, яка уповноважена приймати рішення про видачу, позбавлення та зупинення дії кваліфікаційного свідоцтва;
- сприяння розвитку конкуренції серед оцінювачів;
- підвищення професійного рівня членів саморегульованої організації шляхом внутрішньої сертифікації за процедурою, встановленою саморегульованою організацією [6].

Таким чином, положення законодавства України про професійну оціночну діяльність допускає можливість встановлення саморегульованими організаціями та здійснення заходів з контролю дотримання правил оцінки майна професійними оцінювачами. Водночас, нормативне регулювання фундаментальних аспектів утворення та діяльності саморегульованих організацій обмежується встановленням умов їх утворення (мінімальна кількість оцінювачів, внутрішня сертифікація членів з метою контролю за якістю оцінки майна тощо), а також окресленням напрямів їх діяльності, що визначається як громадське регулювання оціночної діяльності та не регулюється нормами адміністративного права.

Аналогічна природа притаманна наслідкам діяльності саморегульованих організацій у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності.

Так, за змістом положень ч. 1 ст. 5-3 Закону України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність» саморегульованими організаціями у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності є громадські організації, що об'єднують фізичних осіб, визнаних сертифікованими інженерами-геодезистами, отримали свій статус та здійснюють повноваження з громадського регулювання топографо-геодезичної і картографічної діяльності. Громадська організація, що об'єднує фізичних осіб, визнаних сертифікованими інженерами-геодезистами у порядку, встановленому цим законом, для надання їй статусу саморегульованої організації у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності повинна відповідати таким критеріям:

- кількісний склад налічує не менше 100 інженерів-геодезистів;
- не менше 90 відсотків її загального складу є сертифікованими інженерами-геодезистами;
- внутрішніми документами громадської організації встановлено процедури внутрішньої сертифікації своїх членів з метою контролю якості проведених ними топографо-геодезичних і картографічних робіт (ч. 4 ст. 5-3 Закону України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність») [7].

Повноваження щодо громадського регулювання топографо-геодезичної і картографічної діяльності, які здійснюють саморегульовані організації у цій сфері включають, зокрема:

- визначення правил і стандартів підприємницької та професійної діяльності, обов'язкових для виконання всіма членами таких організацій, а також механізму відшкодування збитків, завданих споживачам внаслідок надання членами саморегульованої організації товарів, виконання робіт (послуг) неналежної якості;
- контроль за виконанням положень нормативно-технічних документів, норм і правил у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, за забезпеченням належної якості топографо-геодезичної і картографічної продукції, що складається сертифікованими інженерами-геодезистами – її членами;
- участь у професійній підготовці та сертифікації інженерів-геодезистів;
- участь у складі кваліфікаційної комісії – по 5 сертифікованих інженерів-геодезистів від кожної саморегульованої організації (ч. 6 ст. 5-3 Закону України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність») [7].

Висновки та перспективи. Обміркувавши положення законодавства України, які визначають порядок діяльності саморегульованих організацій, передбачають її спрямованість, головним чином, на громадське регулювання господарської та професійної діяльності відповідних видів. Зокрема, на саморегульовані організації покладається, насамперед, розроблення та затвердження обов'язкових для виконання їх членами правил (стандартів) здійснення господарської діяльності, контроль дотримання цих правил (стандартів)

та вимог законодавства, а також застосування заходів дисциплінарного впливу за їх порушення, внутрішня сертифікація членів саморегульованих організацій та сприяння врегулюванню спорів між ними та споживачами результатів їх діяльності. Водночас, правила (стандарти) господарської та професійної діяльності, що встановлюються саморегульованими організаціями, не створюють для їх членів будь-яких прав, обов'язків та відповідальності у правовій площині й забезпечуються виключно внутрішньоорганізаційними наслідками (відповідні рішення є рівнозначними внутрішньоорганізаційним документам громадських об'єднань), які не позначаються на правовому статусі членів таких саморегульованих організацій та не можуть бути приводом для звернення до суду за захистом. Винятки, які вирізняють саморегульовані організації у деяких сферах з-поміж звичайних громадських об'єднань у публічно-правовій сфері є поодинокими (наприклад, встановлений законом обов'язок включати членів саморегульованих організацій у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності до складу кваліфікаційної комісії).

Делегування владних повноважень та безпосереднє виконання саморегульованими організаціями регуляторних, контрольно-наглядових та юрисдикційних функцій передбачено лише для тих з них, які діють на ринках капіталу та організованих товарних ринках. Однак, у законі визначено, що деталізовані принципи та правила делегування повноважень мають бути встановлені на підзаконному рівні. З цього випливає, що модель саморегулювання, закріплена на рівні законів України є декларативною та фрагментарною. Вона не встановлює межі саморегулювання господарської та професійної діяльності, не визначає способи взаємодії між членами саморегульованих організацій та саморегульованими організаціями у ході перевірки дотримання правил (стандартів) господарської діяльності, так само як й між саморегульованими організаціями та регуляторними державними органами при загальній оцінці якості виконання делегованих повноважень, а також при державному нагляді (контролі) за діяльністю саморегульованих організацій, не упорядковуючи тим самим усі основні явища та процеси, які виникають у ході саморегульованої діяльності та потребують законодавчого регулювання з належною регламентацією та достатнім рівнем деталізації прав та обов'язків учасників відповідних відносин й їх забезпеченістю конкретними заходами примусу, у тому числі заходами відповідальності.

Разом з тим, слід відзначити, що спостерігається тенденція до посилення ролі саморегульованих організацій та наближення до їх використання не лише як суб'єктів громадського регулювання господарської та професійної діяльності, які лише формулюють такі правила (стандарти) зайняття цією діяльністю, які не мають правового характеру, а й як суб'єктів із делегованими повноваженнями у тих чи інших сферах господарської та професійної діяльності. Цю тенденцію засвідчують, зокрема урядові законопроекти, спрямовані на закріплення можливості делегування саморегульованим організаціям у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності та у сфері землеустрою владних повноважень щодо професійної атестації та підвищення кваліфікації виконавців цих робіт (інженерів-геодезистів та інженерів-землевпорядників) [8].

Список використаних джерел:

1. Кочин В. В. Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві України. *Юридична Україна*. 2014. № 10. С. 52–55.
2. Гончаренко О. М. Теоретико-правові засади саморегулювання господарської діяльності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.04. Національна академія правових наук України. Київ, 2020. 39 с.
3. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23 лютого 2005 року № 3480-IV. Дата оновлення: 1 січня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
4. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції : Закон України від 25 червня 2009 року № 1561-VI. Дата оновлення: 31 березня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1561-17#Text>
5. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20 травня 1999 року № 687-XIV. Дата оновлення: 15 листопада 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>
6. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12 липня 2001 року № 2658-III. Дата оновлення: 1 січня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>
7. Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність : Закон України від 23 грудня 1998 року № 353-XIV. Дата оновлення: 15 листопада 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/353-14>
8. Проект закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ефективної реалізації повноважень саморегульованими організаціями у сфері землеустрою та топографо-геодезичної і картографічної діяльності від 8 квітня 2025 року № 13163. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56168>

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.254:347.244:341.324(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2026-1.11>

М. К. Галянтич, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
головний науковий співробітник відділу приватного права
та процесу Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
ORCID: 0000-0003-0346-5308

ПРИПИНЕННЯ ЖИТЛОВИХ ВІДНОСИН У ВИПАДКУ РЕКВІЗИЦІЇ ЖИТЛА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено дослідженню припинення житлових відносин внаслідок реквізиції житла в умовах воєнного стану. Проаналізовано конституційні та міжнародні гарантії захисту права власності, а також приписи цивільного законодавства і спеціальних законів, що регулюють примусове відчуження майна з мотивів суспільної необхідності. Обґрунтовано, що реквізиція є особливою підставою припинення права власності, яка відрізняється від конфіскації оплатністю, публічним інтересом та тимчасовим характером правових наслідків. Встановлено, що чинне законодавство недостатньо послідовно визначає механізм вилучення житла, момент припинення права власності та гарантії житлових прав осіб, які проживають у житловому приміщенні, зокрема членів сім'ї власника та вразливих категорій населення. Досліджено порядок ухвалення рішень про примусове відчуження житла військовим командуванням, оформлення акту, оцінки майна та компенсації його вартості, а також умови подальшого повернення майна після припинення воєнного стану. На підставі аналізу судової практики та підходів міжнародних стандартів доведено, що втручання у право мирного володіння майном є допустимим лише за наявності законності (легітимності), суспільного інтересу та справедливої рівноваги між публічними і приватними інтересами. Підкреслено необхідність належного обґрунтування суспільної необхідності реквізиції та документального підтвердження її застосування саме для конкретних публічних потреб. Зроблено висновок про необхідність вдосконалення правового регулювання шляхом конкретизації процедур вилучення житла, посилення гарантій житлових прав та встановлення альтернативних форм забезпечення особи житлом. Реквізиція житла має застосовуватися як винятковий захід і супроводжуватися повним відшкодуванням або наданням іншого житла та можливістю повернення майна після припинення надзвичайних обставин.

Ключові слова: реквізиція житла, право власності, припинення житлових відносин, воєнний стан, примусове відчуження майна, компенсація вартості, повернення майна, суспільна необхідність, житлові права, захист права власності.

M. K. Halyantych. Termination of Housing Relations in Cases of Requisition of Housing under Martial Law

The article examines the termination of housing relations in the case of requisition of residential property under martial law. The study analyzes constitutional and international guarantees of property protection, as well as the provisions of civil legislation and special legislative acts regulating compulsory alienation of property on the grounds of public necessity. It is substantiated that requisition constitutes a specific legal basis for termination of ownership, which differs from confiscation by its compensatory nature, public purpose and potentially temporary legal consequences. The research establishes that current legislation insufficiently defines the procedure for seizure of housing, the moment of termination of ownership rights and the safeguards for persons residing in the premises, including family members of the owner and vulnerable categories of individuals. The procedure for adopting decisions on compulsory alienation by military authorities, drawing up an official act, valuation of property, payment of compensation and the conditions for restitution of property after termination of martial law are examined. Based on the analysis of judicial practice and approaches of international law, it is argued that interference with the peaceful enjoyment of possessions is permissible only where legality, public interest and a fair balance between public and private interests are ensured. Particular attention is paid to the need for proper substantiation of public necessity and documentary confirmation that the requisition is carried out exclusively for state needs during wartime. The article concludes that legal regulation requires further improvement through clarification of seizure procedures, strengthening guarantees of housing rights and introduction of alternative forms of housing provision for affected persons. Requisition of housing should be applied as an exceptional measure and must be accompanied by full compensation or provision of alternative accommodation and by the possibility of restitution after the cessation of extraordinary circumstances.

Key words: housing requisition, right of ownership, termination of housing relations, martial law, compulsory alienation of property, compensation of value, restitution of property, public necessity, housing rights, protection of property rights.

© М. К. Галянтич, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Приписи статті 41 Конституції України встановлюють право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [1]. Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплює гарантію, за якою ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [2].

Примусове припинення житлових відносин у випадку реквізиції житла передбачено статтею 353 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), а також приписами законів України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» (далі – Закон № 4765), «Про правовий режим воєнного стану», постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» тощо. Правовою основою примусового відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану є указ Президента України про введення надзвичайного чи воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України (ст. 2 Закону № 4765).

Стаття 553 ЦК не встановлює механізму вилучення житла. Моментом переходу припинення прав власності на житло має бути момент державної реєстрації відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». У разі повернення майна особі у неї поновлюється право власності на це майно, одночасно вона зобов'язується повернути грошову суму або річ, яка була нею одержана у зв'язку з реквізицією, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна.

Реквізицію слід відрізнити від конфіскації житла. Стаття 354 ЦК встановлює, що до особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом. Конфісковане майно переходить у власність держави безоплатно. Таким чином, набуття права власності на приватний житловий фонд, можливе при конфіскації, як санкції за правопорушення у випадках, встановлених КК та ЦК. Житло може бути конфісковано у власника лише за рішенням або вироком суду.

На відміну від реквізиції конфіскація здійснюється на підставі рішення суду, як санкція за вчинене правопорушення [3, с. 584]. Разом з тим, слід зазначити, що у ЦК відсутні норми для застосування конфіскації майна. Лише у статті 346 ЦК зазначається «до особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (конфіскація) у випадках, встановлених законом, і переходить безоплатно».

Вважаємо, що реквізиції допустимо лише на певній території, не повинно підлягати житло, в якому проживають члени сім'ї, незалежно від того чи є вони співвласниками чи користувачами житла. Також необхідно посилити гарантії захищеності житлових прав вразливих категорій громадян (неповнолітніх, недієздатних).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі більше приділено уваги дослідженням публічно-правових аспектів реквізиції. Наукові пошуки на цій ділянці відносин здійснили, зокрема: О. Аврамова [4], Д. Білецький [5], О. Дзера [3], В. Коссака та У. Андрусів [6], В. Крат [7] та ін. У зв'язку з військовою агресією перед державою постали нові виклики, а тому застосування інституту реквізиції житла в умовах недостатності, знищення житлового фонду набуло особливого значення.

В. М. Коссака та У. Б. Андрусів визначають, що в умовах війни можна примусово відчужувати майно (реквізувати) для суспільних потреб, припиняючи право власності, але з обов'язковим повним відшкодуванням його вартості [6, с. 169]. О. Є. Аврамова твердить, що в умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості; у разі повернення майна особі у неї поновлюється право власності, а отже і право проживання, одночасно вона зобов'язується повернути грошову суму або річ, яка була нею одержана у зв'язку з реквізицією, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна [4, с. 145].

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу правового регулювання оплатного примусового відчуження майна на користь держави в умовах воєнного стану та пошук шляхів удосконалення його регулювання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до частин 1, 2 статті 319 ЦК, власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд; власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Чинне законодавство України, зокрема стаття 319, частина 3 статті 321 та частина 2 статті 353 ЦК, закони України «Про правовий режим воєнного стану» та № 4765 встановлюють норми, за якими право на майно може бути обмежене, як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом.

Примусове відчуження об'єктів права власності з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Введення правового режиму воєнного стану в Україні зумовлює необхідність застосування державою заходів щодо обмеження суб'єктивних цивільних прав із зазначенням строку дії цих обмежень.

Повномасштабна війна проти України спровокувала безпрецедентну житлову кризу, яка зачепила більшість населення. За підрахунками ООН, близько 8 мільйонів людей в Україні стали внутрішніми переселенцями. Житло десятків тисяч людей було зруйноване або пошкоджене внаслідок війни. Війна загострила проблеми житлової політики, в тому числі і припинення прав на житло поза існуючою процедури. Житловий сектор є одним із сегментів, що найбільше постраждав від вторгнення: загальна площа пошкоджених або зруйнованих об'єктів становить близько 90 млн кв. м. [8].

Серед осіб, у домогосподарствах яких є пошкоджене або зруйноване житло, переважна більшість (86 %) повідомили, що об'єкт нерухомості, що зазнав пошкодження, був їхнім основним місцем проживання; лише 14 % зазначили, що це об'єкт, який використовували для оренди, відпочинку або зберігання майна; а отже різні групи інтересів намагаються нав'язати власні визначення та розуміння того, що є головними «житловими проблемами» і як їх розв'язувати [9].

Стаття 353 ЦК встановлює, що ревізіція може застосовуватися у вигляді відчуження житла у випадках стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій та інших обставин, що носять надзвичайний характер. Ревізіція житла є примусовим відчуженням державою квартири, будинку чи іншого житлового приміщення у власника для суспільних потреб (наприклад, під час війни чи надзвичайної ситуації) з повним відшкодуванням його вартості, згідно із статтею 353 ЦК. Тимчасове або постійне вилучення майна відрізняє ревізіцію від конфіскації тим, що передбачає компенсацію власнику.

Реквізоване приватне майно має використовуватися для порятунку життя людей, організації роботи підрозділів із запобігання або ліквідації надзвичайних обставин та для задоволення інших потреб всього суспільства. Застосування ревізіції при проведенні воєнних дій врегульовано міжнародним правом і допускається лише в тій мірі, яка продиктована військовою необхідністю.

Вважаємо, що при застосуванні ревізіції житла власнику житла безкоштовно має надаватися інше житло (прихисток) або йому може бути виплачена вартість житла чи надана земельна ділянка з оплатою будівництва житлового будинку (у розмірах призначеної компенсації). Тому, уточнення умов проведення механізму вилучення житла є важливим напрямом дотримання законності процедур.

Відповідно до статті 4 Закону № 4765 у місцевостях, де ведуться бойові дії, примусове відчуження або вилучення майна здійснюється за рішенням військового командування. «Місцевості, де ведуться бойові дії» визначаються за повідомленнями Генштабу та звітів обласних військових адміністрацій, які оприлюднюються щодня [11]. Оскільки, військові під час війни наділені значними повноваженнями у сфері примусового відчуження майна, вважаємо малоімовірним отримання попереднього відшкодування вартості майна у разі його відчуження. Доцільно самостійно забезпечити проведення ринкової оцінки майна та додати до акту про примусове відчуження висновок професійного оцінювача. У разі незгоди з оцінкою, здійсненою органами влади, слід вказати про це в акті, посилаючись на наявний документ про реальну вартість [12].

Відповідно до вимог статті 7 Закону № 4765 під час примусового відчуження або вилучення майна складається акт. Бланк акту про примусове відчуження або вилучення майна виготовляється за єдиним зразком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 № 998 «Про питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану».

У разі примусового відчуження майна до акту додається документ, що містить висновок про вартість майна на дату його оцінки, яка проводилася у зв'язку з ухваленням рішення про його примусове відчуження. Згідно частини 2 статті 7 Закону № 4765, акт підписується власником майна або його законним представником і уповноваженими особами військового командування та органу, що погодив рішення про примусове відчуження майна, або військового командування чи органу, що прийняв таке рішення, і скріплюється печатками військового командування та/або зазначених органів.

Водночас, частиною 5 статті 7 Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного і надзвичайного стану», у разі відсутності особи, у якій відчужується або вилучається майно, або її законного представника під час складання акту про примусове відчуження або вилучення майна такий акт складається без її участі. У такому разі власник майна або його законний представник має право на ознайомлення з актом про примусове відчуження або вилучення майна. Примірник акту та документ, що містить висновок про вартість майна, вручаються під розписку особі, у якій відчужується або вилучається майно.

Відповідно до частини 2 статті 10 Закону № 4765 компенсація за примусово відчужене майно в умовах правового режиму воєнного стану з наступним повним відшкодуванням його вартості здійснюється протягом п'яти наступних бюджетних періодів, правового режиму надзвичайного стану – протягом одного наступного бюджетного періоду після скасування правового режиму воєнного стану за рахунок коштів державного бюджету.

Статтею 11 Закону № 4765 встановлено, що для отримання наступної компенсації за примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного стану майно, його колишній власник або уповноважена ним особа після скасування правового режиму воєнного стану звертається до територіального центру комплектування

та соціальної підтримки за місце відчуження майна із заявою, до якої додаються акт і документ, що містить висновок про вартість майна.

Питання про повернення примусово відчуженого майна врегульовано статтею 12 Закону № 4765, зокрема, у разі якщо після скасування правового режиму воєнного чи надзвичайного стану майно, яке було примусово відчужене, зберіглося, а колишній власник або уповноважена ним особа наполягає на поверненні майна, таке повернення здійснюється в судовому порядку. Підставою для повернення майна є рішення суду, яке набрало законної сили. У разі повернення майна особі у неї поновлюється право власності на це майно. Одночасно особа зобов'язується повернути грошову суму, яка була нею одержана у зв'язку з відчуженням майна, з вирахуванням розумної плати за використання цього майна.

Повернення майна є правовим наслідком припинення надзвичайних обставин, які стали підставою для його примусового відчуження. Право вимагати повернення майна обумовлюється наявністю в особи статусу «колишнього» власника. За допомогою такої конструкції законодавець створює передумови для охорони інтересів приватних осіб.

Законом встановлено право особи звертатись до суду з вимогою щодо повернення примусово відчуженого майна обумовлене припиненням існування надзвичайної обставини, яка стала підставою для такого відчуження за умови збереження такого майна. Отже, позивач наділений правом вимагати повного відшкодування вартості відчуженого майна або вимагати повернення такого майна за умови, якщо воно зберіглося, лише після скасування правового режиму воєнного стану на території України.

Усталена практика Європейського суду з прав людини відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, за яким у рішеннях судів та інших органів з розв'язання спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються; хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення, його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент; міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною залежно від характеру рішення (рішення у справі *Ruiz Torija v. Spain* від 9 грудня 1994 року, серія А, № 303А, п. 2958).

Частина 1 статті 21 ЦК встановлює, що суд визнає незаконним та скасовує правовий акт індивідуальної дії виданий органом державної влади, органом влади АРК або органом місцевого самоврядування, якщо він суперечить актам цивільного законодавства і порушує цивільні права або інтереси. Аналіз наведених норм дає підстави для висновку, що в разі звернення з вимогами про визнання незаконним та скасування, зокрема, правового акту індивідуальної дії, виданого органом державної влади або органом місцевого самоврядування, встановленню та доведенню підлягають як обставини, що оскаржуваний акт не відповідає законності, так і обставини, що цей акт порушує цивільні права або інтереси особи, а метою захисту порушеного або оспорюваного права відповідні наслідки у вигляді відновлення порушеного права або охоронюваного інтересу саме особи, яка звернулася за їх захистом [13].

Так, підставами для визнання акту недійсним (незаконним) є його невідповідність вимогам чинного законодавства та/або визначеній законом компетенції органу, який видав цей акт, і водночас порушення у зв'язку з ухваленням відповідного акту прав та охоронюваних законом інтересів позивача у справі. Статтею 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 визначено, що на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводяться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Європейський суд з прав людини висновує, що найважливіша вимога статті 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод полягає в тому, що п. 1 дозволяє позбавлення власності лише «на умовах, передбачених законом», а п. 2 визначає, що держави мають право здійснювати контроль за користуванням майном шляхом ведення в дію «законів», верховенство права, один з фундаментальних принципів демократичного суспільства, є наскрізним принципом усіх статей конвенції [14].

За практикою Європейського суду з прав людини будь-яке втручання публічних органів у мирне володіння майном повинно бути законним, а також передбачено, що позбавлення власності можливе тільки «на умовах, передбачених законом» (п. 50 рішення у справі «Шокін проти України» від 14 жовтня 2010 року); позбавлення права власності на майно, здійснене лише з метою надання особистої вигоди приватній стороні, не може бути таким, що відповідає «суспільним інтересам» (рішення у справі «Джеймс та інші проти Об'єднаного Королівства» від 21 лютого 1986 року, п.п. 40, 41, 45). Передання права власності на майно з метою виконання політики, спрямованої на зміцнення соціальної справедливості в суспільстві, можна правомірно вважати заходом, здійсненим «в інтересах суспільства» (рішення у справі «Санді Таймс» від 26 квітня 1979 року, п. 48), які передусім полягають у виключенні можливості необґрунтованої конфіскації майна [15].

Висновки. Припинення права власності можливе у випадку реквізиції житла, на підставі статті 353 ЦК із дотриманням принципів законності, соціальної справедливості, доступності житла, нагальності потреб; а також має бути обґрунтованою, базуватися на якісних і актуальних даних. У разі реквізиції житла його

власник може вимагати надання йому іншого житла. Після припинення воєнного стану реквізоване житло, що зберіглося, попередній власник, має право вимагати його повернення, якщо це можливо.

Реквізиція житла порушує суспільний порядок, якщо направлена на відчуження житла на безоплатній основі, без забезпечення іншим житлом. Встановлення суспільної необхідності відчуження житла, дослідження обставин реальної необхідності саме реквізиції, (а не викупу) щодо конкретного об'єкту нерухомості, встановлення використання реквізованого майна саме для потреб держави в умовах воєнного стану є обов'язковим.

Воєнні дії (безпосередньо на лінії зіткнення та прилеглих територій тощо) ускладнює збір і аналіз даних, внаслідок чого встановленню підлягають як обставини суспільної необхідності – виняткова потреба держави або територіальної громади, яка виникає лише у випадку браку житла на певній території, та потреби в ньому для досягнення відповідної мети. Важливе значення має документальне підтвердження наявності реальної потреби у такій реквізиції.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення 28.01.2026).
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535/conv#Text (дата звернення 28.01.2026).
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. К. : Юрінком Інтер, 2008. 3-є вид., перероб. і допов. Т. 1. 831 с.
4. Аврамова О. Є. Позбавлення суб'єктивного права на житло : дис. ... канд. юрид. наук за спец. ... 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 193 с.
5. Аврамова О. Є. Позбавлення суб'єктивного права на житло : автореф. ... канд. юрид. наук за спец. ... 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 16 с.
5. Білецький Д. М. Способи припинення права приватної власності за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2018. 207 с.
6. Коссак В. М., Андрусів У. Б. Реквізиція як підстава припинення права власності в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. Випуск 76. Частина 1. С. 169–175.
7. Крат В. Про інститут реквізиції в цивільному праві. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/1263315> (дата звернення: 28.01.2026).
8. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на листопад 2024 року. Київська школа економіки. URL: <https://bit.ly/46ZOZH8> (дата звернення: 28.01.2026).
9. Огляд житлової ситуації в Україні: умови проживання, вартість оренди та фактори мобільності. Липень 2024 року. Міжнародна організація з міграції. URL: <https://bit.ly/4b0r391> (дата звернення: 28.01.2026).
10. Державна житлова політика в Україні: сучасний стан та перспективи реформування. К. : Аналітичний центр CEDOS, 2019. 132 с. URL: <https://bit.ly/4tM1bqm> (дата звернення: 28.01.2026).
11. Питання реквізиції майна в умовах воєнного стану. Рада бізнес-омбудсмена. URL: <https://bit.ly/4asgThj> (дата звернення 28.01.2026).
12. Кузмич С. Примусове відчуження майна під час військових дій. URL: <https://bit.ly/4kLXMSL> (дата звернення: 28.01.2026).
13. Постанова Верховного Суду від 26 серпня 2021 року у справі № 924/949/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99383972> (дата звернення 28.01.2026).
14. Верховний суд. Огляд практики. URL: <https://bit.ly/46i14IX> (дата звернення: 28.01.2026).
15. Європейський суд з прав людини Рішення у справі «Джеймс та інші проти Об'єднаного Королівства» від 21 лютого 1986 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_180#Text (дата звернення: 28.01.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 27.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

О. І. Харитонова, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, зав. кафедрою права інтелектуальної власності та патентної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0004-9675-0654

А. В. Кирилюк, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-3051-6599

Л. І. Галупова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-6263-2773

І. В. Мартинюк, кандидат юридичних наук, доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-7067-3188

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА МЕДІАТОРА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОЇ МЕДІАЦІЇ

Актуальність заявленої тематики наукового дослідження зумовлюється зростанням ролі медіації як альтернативного способу вирішення спорів та підвищенням вимог до професійної поведінки медіатора в умовах трансформації правової системи й розвитку позасудових механізмів захисту прав. Ефективність медіації значною мірою залежить від дотримання медіатором етичних принципів, порушення яких здатне поставити під сумнів інститут медіації.

У статті розкрито зміст і значення професійної етики медіатора. Визначено обов'язки медіатора. Особливу увагу приділено проблемі запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як одному з ключових викликів професійної етики медіатора, що безпосередньо впливає на забезпечення рівності сторін і неупередженості процедури.

У ході дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу нормативно-правових актів, що регулюють діяльність медіаторів та встановлюють етичні вимоги до їх професійної поведінки. Системно-структурний метод дозволив визначити місце професійної етики в системі правового статусу медіатора та розкрити взаємозв'язок між етичними нормами й юридичною відповідальністю. Методи аналізу та синтезу дали змогу узагальнити доктринальні підходи до розуміння етики медіації та сформулювати власне бачення ролі етичних стандартів у забезпеченні ефективності та добросовісності медіаційної процедури.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукових підходів до осмислення професійної етики медіатора як комплексного правового та морального феномена й розвитку доктрини альтернативного вирішення спорів. Практична цінність полягає у можливості використання отриманих висновків для вдосконалення законодавства про медіацію, розроблення кодексів професійної етики медіаторів та формування єдиних стандартів правозастосовної практики, в тому числі в умовах цифрових трансформацій.

Ключові слова: медіація, онлайн-медіація, медіатор, професійна етика медіатора, правовий статус медіатора, принципи, конфлікт інтересів, відповідальність медіатора, альтернативне вирішення спорів.

O. I. Kharytonova, A. V. Kyryliuk, L. I. Halupova, I. V. Martyniuk. Professional ethics of the mediator as an integral component of effective mediation

The relevance of the declared research topic is due to by the growing role of mediation as an alternative dispute resolution mechanism and the increasing requirements for the professional conduct of mediators in the context of the transformation of the legal system and the development of out-of-court methods of rights protection. The effectiveness of the mediation largely depends on the mediator's compliance with ethical principles, the violation of which may undermine the institution of mediation as such.

© О. І. Харитонова, А. В. Кирилюк, Л. І. Галупова, І. В. Мартинюк, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

The article reveals the content and significance of the professional ethics of the mediator and defines the mediator's duties. Particular attention is paid to the issue of preventing and resolving conflicts of interest as one of the key challenges of professional ethics, which directly affects the assurance of equality of the parties and the impartiality of the mediation procedure.

In the course of the research, a set of general scientific and special legal methods of cognition was used. The formal legal method was applied to analyze regulatory legal acts governing the activities of mediators and establishing ethical requirements for their professional conduct. The systemic and structural method made it possible to determine the place of professional ethics within the system of the mediator's legal status and to reveal the relationship between ethical norms and legal liability. Methods of analysis and synthesis enabled the generalization of doctrinal approaches to understanding mediation ethics and the formulation of the author's own vision of the role of ethical standards in ensuring the effectiveness and integrity of the mediation procedure.

The theoretical significance of the research lies in the deepening of scientific approaches to understanding the professional ethics of the mediator as a complex legal and moral phenomenon and in the development of the doctrine of alternative dispute resolution. The practical value lies in the possibility of using the obtained conclusions to improve mediation legislation, develop codes of professional ethics for mediators, and form unified standards of law enforcement practice, including in the context of digital transformations.

Key words: mediation, online mediation, mediator, professional ethics of the mediator, legal status of the mediator, principles, conflict of interest, mediator's liability, alternative dispute resolution.

Постановка проблеми. Зростання ролі медіації як ефективного альтернативного способу врегулювання спорів у сучасних правових системах обумовлює підвищену увагу до етичних засад діяльності медіатора. В умовах перевантаженості судів, тривалості судового розгляду та суспільного запиту на швидке, гнучке й конфіденційне вирішення конфліктів саме професійна поведінка медіатора та дотримання ним етичних стандартів значною мірою визначають рівень довіри сторін, добросовісність медіаційної процедури та стійкість досягнутих домовленостей.

Розвиток інституту медіації в Україні, імплементація європейських підходів до альтернативного вирішення спорів і розвиток професійного саморегулювання зумовлюють потребу в науковому осмисленні змісту, принципів і меж професійної етики медіатора. Відсутність єдиного підходу до етичних стандартів, а також різний рівень професійної підготовки медіаторів створюють ризики порушення балансу інтересів сторін і зниження авторитету медіації як правового інституту.

Особливого значення проблематика дослідження набуває в умовах поширення використання онлайн-медіації, використання цифрових платформ та елементів штучного інтелекту у врегулюванні спорів. Такі процеси вимагають переосмислення традиційних етичних принципів, зокрема конфіденційності, нейтральності, незалежності та професійної відповідальності медіатора. У зв'язку з цим, наукове дослідження професійної етики медіатора є важливим для формування цілісної доктринальної концепції, саморегулятивного забезпечення медіаційної діяльності та підвищення ефективності захисту прав і законних інтересів учасників медіації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою дослідження становлять наукові праці, присвячені проблемам професійної етики, правового статусу медіатора, етичних засад альтернативного вирішення спорів та відповідальності медіатора, зокрема праці таких науковців, як С. Бобровнік, Н. Бондаренко-Зелінська, Т. Грекул-Ковалик, С. Даніч, В. Костюк, Н. Мазаракі, О. Можайкіна, Л. Романадзе та ін. Водночас малодослідженими залишаються питання системного співвідношення етичних принципів медіації з обов'язками медіатора, а також практичні аспекти запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у медіаційній діяльності.

Метою статті є комплексний аналіз професійної етики медіатора як сукупності принципів, норм і стандартів професійної поведінки, визначення їх змісту та значення для ефективного здійснення медіації.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачено виконання таких завдань: розкрити поняття та правову природу професійної етики медіатора; охарактеризувати основні етичні принципи медіаційної діяльності та їх роль у забезпеченні довіри сторін; визначити обсяг обов'язків медіатора крізь призму етичних стандартів професійної поведінки; дослідити проблему запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у процесі медіації; окреслити вплив цифрових трансформацій та онлайн-медіації на зміст і реалізацію професійної етики медіатора.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про медіацію», медіатор – це спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію [1]. Медіатор не є представником жодної зі сторін і не наділений владними повноваженнями; його функція полягає у нейтральному організаційному та комунікативному супроводі переговорного процесу без права прийняття обов'язкових для сторін рішень. Основу правового статусу медіатора становлять принципи незалежності, неупередженості, нейтральності, конфіденційності та професійної компетентності.

До ключових прав медіатора належать право на самостійне визначення методів і технік медіації в межах закону, право на отримання необхідної для проведення медіації інформації від сторін, право на винагороду та право відмовитися від проведення медіації у разі виникнення конфлікту інтересів або порушення етичних

вимог. У переважній більшості випадків медиатори мають вищу освіту, зокрема юридичну, педагогічну, психологічну чи іншу споріднену, а також проходять спеціалізовану підготовку з медіації [2, с. 82]. У ряді держав медіаційна діяльність може здійснюватися як на професійній, так і на непрофесійній основі. До непрофесійних медиаторів належать особи, які користуються довірою та авторитетом у сторін спору й обираються ними для сприяння його врегулюванню. У випадках проведення обов'язкової досудової медіації професійні медиатори, як правило, призначаються судом. Такі медиатори підлягають внесенню до відповідного реєстру та повинні мати документи встановленого зразка, що підтверджують їхній професійний статус і повноваження [3, с. 188].

Відповідальність медиатора характеризується подвійною правовою природою, оскільки здійснення медіації регламентується як нормами права, так і положеннями професійної етики. Юридичну відповідальність медиатора доцільно розглядати у двох взаємопов'язаних вимірах: позитивному та негативному.

Позитивна відповідальність медиатора полягає в обов'язку сумлінно дотримуватися вимог законодавства й етичних стандартів під час організації та проведення медіації, забезпечуючи конструктивний характер переговорів і сприяючи ефективному врегулюванню конфлікту між сторонами. Негативна відповідальність настає у разі порушення медиатором норм права або етичних правил і проявляється у застосуванні передбачених законом чи внутрішніми актами санкцій.

Медиатор, який є членом професійного об'єднання, може нести дисциплінарну або корпоративну професійну відповідальність, порядок і підстави якої визначаються статутами, положеннями відповідних організацій, а також медіаційними правилами й етичними кодексами. Притягнення до такої відповідальності є важливим елементом механізму саморегулювання медіаційної діяльності [4, с. 297].

У науковій літературі обґрунтовується позиція, згідно з якою медиатори можуть бути притягнуті до відповідальності, зокрема, за порушення умов договору про проведення медіації, неналежне виконання професійних обов'язків під час медіаційної процедури, неправомірне втручання у приватне життя чи ділові відносини сторін, розголошення конфіденційної інформації тощо [5, с. 48]. Відповідно до статті 15 Закону України «Про медіацію» медиатор може бути притягнутий до цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань, що випливають із договору про проведення медіації.

Розкриття сутності професійної етики медиатора дозволяє більш глибоко зрозуміти її значення для ефективного проведення медіаційної процедури та взаємодії з учасниками конфлікту. Професійна етика медиатора є системою моральних принципів, правил поведінки та стандартів професійної діяльності, які визначають належну модель поведінки медиатора під час здійснення медіації та у взаємодії з її учасниками. Вона поєднує загальнолюдські етичні цінності з особливими вимогами, зумовленими специфікою медіації як добровільної, позасудової та конфіденційної процедури врегулювання конфліктів. На відміну від суто правових норм, професійна етика медиатора не обмежується формальними приписами, а спрямована на забезпечення внутрішньої доброчесності, професійної відповідальності та моральної зрілості особи, яка здійснює процедуру медіації.

Роль професійної етики медиатора полягає насамперед у забезпеченні довіри сторін до медіації та особи медиатора. Оскільки медиатор не наділений владними повноваженнями і не приймає обов'язкових рішень, ефективність його діяльності безпосередньо залежить від рівня довіри з боку учасників спору. Порушення етичних стандартів, навіть за відсутності формального порушення закону, може призвести до втрати довіри, дискредитації конкретної процедури медіації та зниження авторитету інституту медіації загалом.

Крім того, професійна етика виконує регулятивну та превентивну функції, доповнюючи правове регулювання медіаційної діяльності. Вона дозволяє врегульовувати ситуації, які не завжди можуть бути детально охоплені законодавством, зокрема пов'язані з моральним вибором медиатора, балансуванням інтересів сторін або межами допустимого професійного втручання. Таким чином, професійна етика медиатора є необхідною умовою ефективною, доброчесною та соціально значущою медіації, забезпечуючи не лише якість процедури, а й стійкість досягнутих домовленостей.

Професійна етика медиатора передбачає не лише загальні моральні вимоги, а й конкретні етичні обов'язки, які медиатор має реалізовувати на кожному етапі медіації, починаючи від підготовки до процедури і до завершення процесу. Вона ґрунтується на положеннях Кодексу етики медиаторів, що імplementовані як в українське, так і міжнародне право, та на загальних етичних принципах альтернативного вирішення спорів [6]. На етапі підготовки медиатор зобов'язаний створити прозору та доброзичливу основу для початку процедури, повністю та неупереджено інформувати учасників про принципи та етапи медіації, їхні права і обов'язки, умови конфіденційності та можливість відмови від участі [7]. Він має оцінити власну здатність зберігати нейтральність і незалежність та повідомити сторони про будь-які обставини, що можуть поставити під сумнів ці принципи [1], а також переконатися у власній компетентності стосовно предмета спору та процедурних аспектах і, за потреби, відмовитися від участі [8]. Під час проведення медіації медиатор зобов'язаний підтримувати нейтральність і неупередженість, забезпечувати рівну увагу всім сторонам, дотримуватися конфіденційності інформації, отриманої під час процедури [9], діяти чесно та доброчесно, утримуватися від нав'язування рішень і надання юридичних порад, виходячи за межі процедурної допомоги [10]. Завершуючи медіацію, медиатор повинен сприяти тому, щоб угода сторін була доброчесною

та усвідомленою, поважати волевиявлення сторін у відмові від укладення угоди та дотримуватися конфіденційності після завершення процедури, що забезпечує довіру до медіації.

Конфлікт інтересів у діяльності медіатора є однією з найважливіших етичних та правових проблем у медіаційній практиці, оскільки він безпосередньо впливає на нейтральність, неупередженість і довіру сторін до процедури. Під конфліктом інтересів розуміють ситуацію, коли особисті, професійні або фінансові інтереси медіатора можуть вплинути або створювати враження впливу на його об'єктивність у проведенні медіації. Такі обставини можуть включати попередні взаємини з однією зі сторін, наявність особистих симпатій або антипатій, фінансову зацікавленість у результаті спору, а також будь-які інші фактори, здатні вплинути на прийняття рішень сторін або створити підозру в упередженості.

Важливою етичною нормою є обов'язок медіатора своєчасно розкривати будь-які обставини, які можуть створити конфлікт інтересів. Це дозволяє сторонам оцінити об'єктивність медіатора та прийняти обґрунтоване рішення щодо його участі у процедурі. У випадках, коли конфлікт інтересів неможливо усунути або він суттєво загрожує неупередженості, медіатор зобов'язаний відмовитися від проведення медіації (самовідвід). Такі дії не лише відповідають етичним стандартам, але й є правовою гарантією захисту інтересів сторін та забезпечення законності медіаційної процедури.

Запобігання конфлікту інтересів передбачає системне застосування процедурних та організаційних механізмів: перевірку відомостей про сторони до початку медіації, регулярне підвищення кваліфікації медіатора з етичних питань, а також дотримання встановлених у законодавстві та професійних кодексах правил поведінки. Саме прозорість і своєчасне інформування сторін про потенційні конфлікти інтересів є ключовим фактором підвищення довіри до медіатора і ефективності самої процедури. Наявність чітких етичних та правових механізмів ідентифікації, декларування та врегулювання конфлікту інтересів дозволяє своєчасно реагувати на обставини, що можуть поставити під сумнів об'єктивність медіаційного процесу, та мінімізувати ризики втрати довіри з боку учасників. Отже, конфлікт інтересів слід розглядати не лише як індивідуальну етичну проблему конкретного медіатора, а як системний чинник, здатний впливати на ефективність та репутаційну сталість інституту медіації в цілому, що зумовлює необхідність його належного нормативного врегулювання та практичної імплементації у професійній діяльності [11, с. 36].

Одночасно правовий статус медіатора, що включає його права, обов'язки, вимоги до компетентності та механізми відповідальності, формує формальну основу для реалізації цих етичних принципів. Взаємозв'язок між етичними нормами та правовими регламентами проявляється у двох площинах: по-перше, через забезпечення прозорості та самостійності дій медіатора, що гарантує рівність і добровільність участі сторін; по-друге, через систему дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності, яка стимулює медіатора до сумлінного виконання етичних і правових норм. У сукупності ці взаємозв'язки дозволяють медіатору не лише організувати конструктивний процес переговорів, але й забезпечувати легітимність та стабільність результатів медіації, що підтверджується як національною практикою, так і міжнародними стандартами альтернативного вирішення спорів. Таким чином, ефективність медіації є результатом інтеграції етичних засад та правового статусу медіатора, де відсутність одного з елементів може призвести до втрати довіри сторін і дискредитації процедури.

Етичні обов'язки медіатора можна класифікувати за кількома взаємопов'язаними критеріями, що відображають різні аспекти його діяльності та забезпечують комплексний підхід до дотримання професійної етики. Така класифікація дозволяє систематизувати вимоги до медіатора і підкреслити їх значення для ефективності та легітимності медіації.

1. *Обов'язки, пов'язані з нейтральністю та неупередженістю.* До цієї групи належать вимоги утримуватися від будь-яких проявів упередженості щодо сторін спору, уникати конфліктів інтересів, своєчасно повідомляти про обставини, що можуть поставити під сумнів його об'єктивність, та, у разі необхідності, здійснювати самовідвід.

2. *Обов'язки, пов'язані з конфіденційністю та захистом інформації.* Медіатор зобов'язаний забезпечувати повну конфіденційність отриманої інформації, не розголошувати деталі переговорів без згоди сторін, дотримуватися правил захисту комерційної таємниці та приватного життя учасників, а також діяти відповідно до положень законодавства про захист даних.

3. *Обов'язки, пов'язані з компетентністю та професійною відповідальністю.* Медіатор повинен підтримувати високий рівень професійної підготовки, мати необхідну кваліфікацію для ведення конкретної медіації, застосовувати ефективні методи переговорів, забезпечувати конструктивність процесу та уникати дій, що можуть дискредитувати його як професіонала.

4. *Обов'язки, пов'язані із принципом добровільності та рівноправ'я сторін.* Медіатор не має права нав'язувати рішення, втручатися у волевиявлення сторін або надавати поради; він має забезпечувати рівні умови участі, свободу відмови та можливість самостійного ухвалення рішень учасниками.

Розвиток цифрових технологій та впровадження онлайн-медіації не лише трансформують етичні стандарти діяльності медіатора, а й зумовлюють появу нових практичних обов'язків щодо їх забезпечення. В даному випадку ключовим є питання як саме медіатор може реалізувати оновлені етичні вимоги в цифровому середовищі.

По-перше, забезпечення конфіденційності в онлайн-медіації медіатор може реалізувати шляхом використання захищених цифрових платформ із шифруванням даних, встановлення чітких правил щодо заборони аудіо- та відеозапису без згоди сторін, застосування окремих віртуальних кімнат для спільних і приватних сесій, а також інформування сторін про ризики цифрової комунікації. Додатково медіатор має перевіряти дотримання сторонами умов конфіденційності у власному фізичному середовищі (відсутність третіх осіб, використання навушників тощо).

По-друге, гарантування неупередженості та рівності сторін медіатор може забезпечити шляхом попередньої оцінки технічних можливостей учасників, надання їм інструкцій щодо використання платформи, рівного розподілу часу для висловлювань і негайного реагування на технічні збої. У разі виникнення цифрової нерівності медіатор повинен адаптувати процедуру, зокрема шляхом зміни формату комунікації або перенесення окремих етапів медіації.

По-третє, реалізація принципу добровільності та поінформованої згоди в онлайн-медіації досягається шляхом детального роз'яснення сторонам специфіки цифрового формату, правових наслідків досягнутих домовленостей, порядку зберігання інформації та можливих ризиків. Медіатор має отримати чітке підтвердження згоди сторін на участь саме в онлайн-процедурі, зокрема шляхом письмової або електронної фіксації такої згоди.

По-четверте, підтримання професійної компетентності медіатор забезпечує через постійне підвищення кваліфікації у сфері цифрових технологій, ознайомлення з вимогами законодавства щодо захисту персональних даних та використання інформаційних систем, а також дотримання стандартів онлайн-комунікації. Практичним інструментом є розроблення власних протоколів онлайн-медіації, які поєднують етичні та технічні аспекти процедури.

По-п'яте, запобігання конфлікту інтересів у цифровому середовищі медіатор може забезпечити шляхом прозорого інформування сторін про використані платформи та сервіси, відмови від цифрових інструментів, що створюють залежність від третіх осіб або комерційний інтерес медіатора, а також шляхом своєчасного самовідводу у разі виникнення сумнівів щодо його незалежності.

Отже, забезпечення етичних стандартів у цифровій та онлайн-медіації досягається не лише дотриманням традиційних принципів професійної етики, а й активною позицією медіатора, що спрямована на організаційний, технічний та інформаційний супровід процесу.

Висновки та перспективи. Професійна етика є невід'ємною складовою ефективною медіації, оскільки її дотримання забезпечує нейтральність, неупередженість, конфіденційність та рівноправ'я сторін, що безпосередньо впливає на довіру учасників до процедури та законності досягнутих домовленостей. Правовий статус медіатора, що включає його права та обов'язки формує основу для реалізації цих етичних принципів, забезпечуючи баланс між моральними та юридичними складовими професійної діяльності. Взаємозв'язок професійної етики та правового статусу медіатора зумовлює необхідність їх комплексного нормативного закріплення й практичної імплементації, оскільки саме узгодженість етичних стандартів із правовими вимогами дозволяє запобігати зловживанням у процесі медіації, мінімізувати ризики порушення прав сторін та підвищити якість і передбачуваність результатів медіаційної процедури.

Таким чином, інтеграція етичних засад і правових механізмів регулювання професійної діяльності медіатора є ключовою умовою ефективності медіації, підвищення авторитету інституту медіації та забезпечення стабільності досягнутих угод. Результати дослідження підтверджують, що підвищення стандартів етичної підготовки, розробка чітких рекомендацій щодо запобігання конфлікту інтересів та дотримання принципів конфіденційності є пріоритетними напрямками вдосконалення професійної діяльності медіаторів у сучасних умовах розвитку системи альтернативного вирішення спорів.

Перспективи подальших наукових досліджень у цій сфері пов'язані з необхідністю поглибленого аналізу адаптації етичних стандартів медіатора до умов цифровізації та поширення онлайн-медіації, зокрема в частині захисту персональних даних, забезпечення кібербезпеки та збереження конфіденційності в цифровому середовищі. Окремої уваги потребує розроблення уніфікованих етичних кодексів медіаторів з урахуванням міжнародних і європейських стандартів, а також дослідження механізмів контролю за їх дотриманням і притягнення медіаторів до відповідальності за порушення етичних вимог. Перспективним напрямом є також вивчення можливостей використання штучного інтелекту та цифрових інструментів у медіації крізь призму професійної етики, що дозволить сформуванню науково обґрунтованих підходів до поєднання інноваційних технологій із традиційними етичними засадами медіації.

Список використаних джерел:

1. Про медіацію : Закон України № 1875-IX від 16 листопада 2021 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2022. № 7. Ст.51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
2. Дараганова Н. В. Медіація як один із альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 77–83.
3. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Медіація: Перспективи впровадження в Україні. *Міжнародне приватне право: розвиток і гармонізація*. 2012. № 11. С. 186–189.

4. Бондаренко А. В. Правовий статус учасників медіації в публічному управлінні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 295–297. URL: http://lsej.org.ua/6_2023/67.pdf
5. Мотиль В. Стан та перспективи правового регулювання медіації в Україні. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 46–52.
6. Кодекс професійної етики Міжнародного комерційного арбітражного суду при торгово-промисловій палаті. URL: https://icas.org.ua/wp-content/uploads/Kodeks-etyky-MKAS_dlya-sajtu.pdf
7. Кодекс професійної етики медіатора громадської організації «професійна асоціація корпоративних медіаторів України». URL: <https://www.mediator.in.ua/code-of-conduct>
8. Кодекс професійної етики. URL: <https://ip-mediation.nipo.gov.ua/resources/detail/kodeks-profesijnoyi-etiki/>
9. Кодекс етики медіатора ГО «Національна асоціація медіаторів України». URL: https://namu.com.ua/ua/downloads/organisationdocs/NAMU_CodeOfEthicsOfMediator.pdf
10. Association of attorney-mediators Ethical Guidelines for Mediators. URL: <https://www.attorney-mediators.org/ethicalguidelines/>
11. Horielova V., Vishnevskaya Yu. Content and content of professional ethics of a mediator. *Legal Horizons*. 2023. No 4. P. 34–38. URL: <https://legalhorizons.com.ua/lh/article/view/152/102>

Дата першого надходження статті до видання: 30.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОНАХОДИМОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2026-1.13>

Л. І. Аркуша, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-0422-6416

О. В. Чернов, доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0002-6038-9479

О. В. Дикий, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-9659-9350

ІДЕНТИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ КІБЕРЗЛОЧИНІВ ШЛЯХОМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПОВЕДІНКОВИХ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ

У статті здійснено комплексний науково-теоретичний та прикладний аналіз проблем ідентифікації суб'єктів кіберзлочинів шляхом інтелектуального аналізу поведінкових цифрових слідів у контексті сучасних викликів криміналістики та кримінального процесу. Обґрунтовано, що стрімка цифровізація суспільних відносин, зростання латентності кіберзлочинності, масове використання засобів анонімізації та багаторівнева інфраструктура кібератак істотно знижують ефективність традиційних підходів до встановлення особи правопорушника, орієнтованих переважно на технічні або матеріальні сліди. У зв'язку з цим акцентовано увагу на поведінкових цифрових слідах як особливому різновиді криміналістично значущої інформації, що відображає стійкі патерни взаємодії суб'єкта з інформаційно-комунікаційними системами та здатна виконувати індивідуалізуючу функцію навіть за умов технічної деанонімізації.

Розкрито сутність поведінкових цифрових слідів, їх місце у слідовій картині кіберзлочину та значення для побудови профілю невстановленого суб'єкта, розмежування ролей співучасників і формування обґрунтованих слідчих версій. Проаналізовано можливості застосування інтелектуального аналізу, зокрема методів машинного навчання, кластеризації, аналізу послідовностей, стилометрії та кореляції подій, для виявлення прихованих закономірностей у масивах цифрових даних і моделювання цифрової поведінки правопорушників. Наголошено, що алгоритмічні результати мають ймовірнісний характер і потребують криміналістичної інтерпретації, експертної верифікації та інтеграції з іншими видами доказів.

Окрему увагу приділено проблемам надійності, пояснюваності та процесуальної допустимості результатів інтелектуального аналізу поведінкових цифрових слідів, а також ризикам хибної атрибуції, упередженості моделей і порушення прав людини. Обґрунтовано необхідність формування уніфікованих криміналістичних підходів і методичних рекомендацій щодо використання поведінкової аналітики у кримінальному провадженні з метою забезпечення балансу між ефективністю розслідування та дотриманням принципів законності, змагальності й справедливого судового розгляду. Зроблено висновок про перспективність подальшого розвитку цього напрямку як складової модернізації криміналістичного інструментарію протидії кіберзлочинності.

Ключові слова: кіберзлочинність, ідентифікація суб'єкта злочину, злочинна поведінка, цифрові сліди, кримінальне провадження, версії, організована злочинність, інтелектуальний аналіз, машинне навчання, криміналістична атрибуція, докази, злочин.

© Л. І. Аркуша, О. В. Чернов, О. В. Дикий, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

L. I. Arkusha, O. V. Chernov, O. V. Dykyi. Identification of cybercriminals through intellectual analysis of behavioural digital trails

The article provides a comprehensive scientific, theoretical and applied analysis of the problems of identifying cybercriminals through intelligent analysis of behavioural digital traces in the context of contemporary challenges in criminalistics and criminal procedure. It is argued that the rapid digitalisation of social relations, the growth of latent cybercrime, the widespread use of anonymisation tools and the multi-level infrastructure of cyberattacks significantly reduce the effectiveness of traditional approaches to identifying offenders, which are mainly focused on technical or material traces. In this regard, attention is focused on behavioural digital traces as a special type of criminally significant information that reflects stable patterns of interaction between the subject and information and communication systems and is capable of performing an individualising function even under conditions of technical de-anonymisation.

The essence of behavioural digital traces, their place in the trace pattern of cybercrime and their significance for building a profile of an unidentified subject, distinguishing the roles of accomplices and forming reasonable investigative versions are revealed. The possibilities of applying intelligent analysis, in particular machine learning methods, clustering, sequence analysis, stylometry and event correlation, to identify hidden patterns in digital data arrays and model the digital behaviour of offenders are analysed. It is emphasised that algorithmic results are probabilistic in nature and require forensic interpretation, expert verification and integration with other types of evidence.

Particular attention is paid to the issues of reliability, explainability and procedural admissibility of the results of intellectual analysis of behavioural digital traces, as well as the risks of misattribution, model bias and human rights violations. The need to develop unified forensic approaches and methodological recommendations for the use of behavioural analytics in criminal proceedings is justified in order to ensure a balance between the effectiveness of investigations and compliance with the principles of legality, adversarial proceedings and fair trial. It is concluded that further development of this area is promising as part of the modernisation of forensic tools for combating cybercrime.

Key words: cybercrime, identification of the perpetrator, criminal behaviour, digital traces, criminal proceedings, investigative hypotheses, organized crime, intellectual analysis, machine learning, forensic attribution, evidence, crime.

Постановка проблеми. Стрімке зростання кіберзлочинності, її транскордонний характер, високий рівень технологічної адаптивності правопорушників та масове використання засобів анонімізації істотно ускладнюють встановлення конкретних фізичних осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень у кіберпросторі. Традиційні криміналістичні підходи до ідентифікації суб'єкта злочину, зорієнтовані переважно на матеріальні сліди або на прямі технічні індикатори (IP-адреси, пристрої, облікові записи), у цифровому середовищі часто не забезпечують належної доказової визначеності, оскільки такі індикатори легко піддаються підміні, делегуванню, використанню через скомпрометовані ресурси або фрагментації внаслідок багаторівневої інфраструктури атак. За цих умов особливого значення набувають поведінкові цифрові сліди як відносно стійкі патерни взаємодії суб'єкта з інформаційними системами, які відображають його навички, стиль діяльності, типові сценарії ухвалення рішень і можуть виконувати індивідуалізуючу функцію навіть тоді, коли технічна атрибуція є неповною або суперечливою.

Водночас науково-практична проблема полягає в тому, що використання поведінкових цифрових слідів для ідентифікації суб'єктів кіберзлочинів наразі не має достатньо усталеного криміналістичного й процесуального забезпечення. Відсутні уніфіковані критерії відбору та оцінки поведінкових ознак, не сформовано загальноновизначених методик їх інтелектуального (алгоритмічного) аналізу з позицій відтворюваності, верифікованості та пояснюваності результатів, а також не визначено межі доказової сили й допустимості висновків, отриманих на основі моделей машинного навчання та аналітики великих даних. Додаткову складність становлять ризики хибної кореляції, упередженості моделей, залежності результатів від якості та повноти даних, а також необхідність забезпечення балансу між ефективністю розслідування і гарантіями прав людини (приватність, захист персональних даних, справедливий суд).

Отже, проблематика полягає у наявності об'єктивної потреби в інтелектуалізації криміналістичного інструментарію ідентифікації кіберзлочинців на основі поведінкових цифрових слідів, за одночасної недостатності теоретико-методологічних та процесуально-правових засад, які б забезпечували надійність, перевірваність і юридичну легітимність застосування таких підходів у кримінальному провадженні. Саме розв'язання цієї суперечності – між зростаючими можливостями поведінкової аналітики та вимогами криміналістичної доказовості й процесуальної допустимості – визначає актуальний напрям сучасних наукових пошуків і практичних розробок у сфері протидії кіберзлочинності.

Мета статті полягає у комплексному обґрунтуванні криміналістично значущих можливостей інтелектуального аналізу поведінкових цифрових слідів для ідентифікації суб'єктів кіберзлочинів, а також у визначенні концептуальних, методологічних і прикладних засад їх використання в кримінальному провадженні. Зазначена мета конкретизується через висвітлення сутності та структури поведінкових цифрових слідів, окреслення алгоритмічних підходів до їх виявлення, формалізації, порівняння та верифікації, встановлення критеріїв надійності й пояснюваності отриманих результатів, а також формулювання пропозицій щодо інтеграції таких результатів у систему доказування з урахуванням вимог процесуальної допустимості, забезпечення прав людини та мінімізації ризиків хибної атрибуції.

Виклад основного матеріалу. Інтенсифікація цифровізації суспільних відносин, стрімке зростання обсягів інформаційних потоків і трансформація соціальної взаємодії в онлайн-середовище зумовили якісно нові виклики для системи протидії злочинності. Кіберзлочинність, як одна з найбільш динамічних і латентних форм кримінальної діяльності, характеризується високим рівнем адаптивності, транскордонністю, технологічною складністю та специфічною конфігурацією слідів злочинної поведінки. У таких умовах класичні криміналістичні підходи до ідентифікації особи правопорушника виявляються недостатніми, що актуалізує потребу в розробленні та впровадженні інноваційних методів встановлення суб'єктів кіберзлочинів на основі аналізу цифрових поведінкових проявів. Особливого значення набуває інтелектуальний аналіз поведінкових цифрових слідів як міждисциплінарний напрям, що поєднує досягнення криміналістики, інформаційних технологій, кібербезпеки, психології, теорії штучного інтелекту, а також процесуальної доктрини доказування. Визначальним є те, що у кіберпросторі поведінкова активність суб'єкта набуває статусу інформаційного феномена, який підлягає вимірюванню, формалізації та інтерпретації, а відтак може бути використаний для побудови слідчих версій і доведення причетності конкретної особи до кримінального правопорушення.

Кіберзлочини відрізняються від традиційних форм кримінальної діяльності не лише способом вчинення, а й характером слідової картини, механізмом утворення слідів і структурою доказової інформації. Якщо у «класичних» злочинах домінують матеріальні відображення (сліди рук, взуття, знарядь, мікрочастинки тощо), то у кіберзлочинності ключовий масив відомостей формується в цифровому середовищі: це журнали подій (logs) операційних систем і прикладних сервісів, мережеві записи, телеметрія, метадані файлів і повідомлень, історія авторизацій, транзакційні ланцюги, резервні копії, дані мобільних пристроїв, артефакти браузерів, сліди взаємодії з хмарною інфраструктурою та іншими віддаленими ресурсами [1]. Такі сліди мають високу динамічність і мінливість: вони можуть автоматично перезаписуватися, знищуватися системними механізмами ротації, змінюватися внаслідок оновлень програмного забезпечення або мережевих перебоїв, а також навмисно піддаватися маніпуляції суб'єктом злочину. Водночас цифрові сліди характеризуються потенційною масовістю та багатоканальністю: одна дія в системі може породжувати одразу низку записів у різних джерелах, що, за умови належного збору й кореляції, підвищує вірогідність реконструкції подій і зменшує ризик хибних інтерпретацій.

Поведінкові цифрові сліди є особливим різновидом цифрових слідів, оскільки вони відображають не стільки «факт події», скільки спосіб діяльності, притаманний конкретному суб'єкту або групі суб'єктів. У цьому сенсі вони виступають функціональним аналогом криміналістично значущих навичок і звичок, які проявляються у стійких патернах дій. Поведінковий слід утворюється там, де цифрова активність набуває повторюваних ознак: типові часові інтервали входу в систему; регулярність звернень до певних сервісів; манера створення паролів або використання менеджерів паролів; спосіб організації файлів і директорій; характер командного рядка; вибір конкретних програм, утиліт, бібліотек; «почерк» програмування (іменування змінних, стиль коментарів, форматування, притаманна граматики повідомлень про помилки); лінгвістичні особливості спілкування у чатах; реакція на фактори ризику (наприклад, на появу попереджень безпеки, капчі, блокування акаунтів). Навіть якщо суб'єкт намагається приховати ідентичність через підміну IP-адрес, використання TOR, VPN або зламаних облікових записів, поведінкова складова часто залишається відносно стабільною, адже вона зумовлена рівнем компетентності, особистісними установками, професійним досвідом, «комфортними» інструментами та сформованими сценаріями роботи.

З криміналістичної позиції доцільно розглядати поведінкові цифрові сліди як систему ознак, що має часово-просторову прив'язку у цифровому середовищі, механізм утворення, носії фіксації та потенційні інформаційні «мішені». Така система підлягає ідентифікаційному аналізу, оскільки містить як загальні (родові) ознаки, що характеризують клас суб'єктів (наприклад, «новачок / професіонал», «скрипт-кідді / оператор ботнету», «інсайдер / зовнішній атакувальник»), так і індивідуалізуючі (видові) ознаки, що підвищують ймовірність прив'язки конкретних дій до конкретної особи. У практичній площині це означає, що результати аналізу поведінкових слідів можуть використовуватися у двох взаємодоповнювальних напрямках: по-перше, для побудови профілю невстановленого суб'єкта та формування слідчих версій; по-друге, для порівняльної ідентифікації, коли наявні відомості про підозрюваного зіставляються з цифровим «почерком», зафіксованим у матеріалах провадження.

Інтелектуальний аналіз поведінкових цифрових слідів становить сукупність методів і процедур, спрямованих на автоматизоване або напівавтоматизоване виявлення закономірностей у великих масивах даних. У традиційній логіці криміналістичного дослідження, слідчий або експерт здатен проаналізувати обмежену кількість артефактів, але у кіберінцидентах обсяги даних часто вимірюються гігабайтами та терабайтами: журнали подій, дампи пам'яті, пакети трафіку, записи SIEM-систем, дані з хмарних провайдерів. Тому виникає необхідність інтелектуалізації аналізу, тобто використання алгоритмів, які можуть швидко обробляти дані, виділяти значущі ознаки, будувати моделі поведінки та оцінювати ймовірність належності певного набору дій конкретному суб'єкту. Водночас «інтелектуальний аналіз» не зводиться лише до машинного навчання; він включає також експертні правила, графовий аналіз, кореляцію подій, семантичну обробку текстів, а за потреби – комбінування різних підходів (гібридні моделі), що підвищує стійкість результатів у складних слідчих ситуаціях.

Методологічною передумовою застосування інтелектуального аналізу є правильне визначення того, що саме виступає об'єктом моделювання. У контексті цієї теми об'єктом є цифрова поведінка суб'єкта – тобто послідовність його взаємодій із цифровими системами, відображена у множині подій. Подія у кіберсередовищі може розумітися як елементарний акт: спроба входу, створення процесу, виконання команди, звернення до API, запит до бази даних, відправлення повідомлення, зміна прав доступу, встановлення з'єднання, спроба ескалації привілеїв. Поведінка – це структурована послідовність таких подій, що має внутрішню логіку та цільову спрямованість. Для кіберзлочинів характерною є стадійність: розвідка, початкове проникнення, закріплення, розширення доступу, горизонтальне переміщення, ексфільтрація даних або шифрування (у випадку ransomware), маскуванню й утримання контролю. Виявлення поведінкових слідів передбачає, що кожна з цих стадій залишає специфічний набір ознак, а також переходи між стадіями мають певну повторюваність, пов'язану з навичками й «робочими звичками» суб'єкта.

У практиці розслідування кіберзлочинів особливе місце посідає встановлення співвідношення між технічною атрибуцією та персональною ідентифікацією [2]. Технічна атрибуція зазвичай спрямована на визначення джерела атаки на рівні інфраструктури: IP-адреси, домени, хости, мережеві маршрути, використані експлойти, відбитки шкідливого ПЗ, індикатори компрометації. Однак у багатьох випадках технічна атрибуція не дозволяє прямо назвати особу, оскільки інфраструктура може бути орендованою, скомпрометованою, підставною, а маршрутизація – багатоетапною. Саме тут поведінкова складова дозволяє «піднятися» на рівень суб'єктності: розпізнати стиль дій, оцінити рівень компетенції, виявити повторювані інструменти і робочі сценарії, які притаманні конкретному оператору чи групі. Таким чином, інтелектуальний аналіз поведінкових слідів виступає містком між технічним описом інциденту та криміналістичним завданням встановлення особи злочинця.

Змістовне наповнення поняття «поведінковий цифровий слід» доцільно деталізувати через його структурні компоненти. По-перше, це темпоральні ознаки: час активності, періодичність, часові вікна виконання операцій, затримки між діями, «ритм» сеансу. У багатьох випадках часові патерни можуть корелювати з часовим поясом, режимом роботи, навчальними чи професійними обов'язками, що опосередковано звужує коло пошуку. По-друге, це інструментальні ознаки: вибір операційної системи, мови програмування, фреймворків, засобів автоматизації, типових утиліт (сканери, експлойти, засоби підбору паролів, криптографічні бібліотеки). Навіть коли інструмент є загальнодоступним, спосіб його застосування, послідовність параметрів і налаштувань можуть мати індивідуалізуюче значення. По-третє, це комунікаційні та лінгвістичні ознаки: стиль повідомлень, типова лексика, граматичні конструкції, пунктуація, використання жаргону, мовні інтерференції. По-четверте, це стратегічні ознаки: характер ризик-менеджменту суб'єкта, ступінь обережності, наявність резервних планів, манера маскуванню, вибір цілей і критерії відбору жертв. По-п'яте, це структурно-логічні ознаки коду і сценаріїв: повторювані шаблони, улюблені конструкції, форматування, «почерк» документації. Сукупність таких компонентів дозволяє будувати багатовимірну модель, яка описує суб'єкта не тільки як технічну одиницю (джерело трафіку), а як носія певного стилю поведінки.

Ідентифікація суб'єктів кіберзлочинів на основі поведінкових слідів потребує розуміння того, які саме слідчі ситуації найбільш придатні для цього підходу. Найефективнішим він є у випадках серійності та повторюваності: багатоепізодні атаки на різні об'єкти, кампанії фішингу, розгортання шкідливого ПЗ, повторювані вторгнення в корпоративні мережі. У таких ситуаціях накопичується масив даних, що дозволяє виявити стійкі патерни. Водночас поведінковий аналіз цінний і при одиничних інцидентах, коли є потреба швидко класифікувати суб'єкта за рівнем компетенції та ймовірними мотивами, щоб спрямувати ресурс розслідування у правильному напрямі. Наприклад, атака може бути ініційована «внутрішнім» користувачем (інсайдером) або зовнішнім суб'єктом; поведінкові ознаки, такі як знання внутрішньої структури мережі, вибір критичних вузлів, специфічні облікові записи, можуть вказувати на інсайдерський характер, навіть якщо технічні параметри маскуються під зовнішнє вторгнення.

Окремої уваги потребує феномен групової суб'єктності у кіберзлочинності, коли протиправна діяльність здійснюється організованою групою з розподілом ролей. У таких випадках поведінкові сліди можуть належати різним операторам: один відповідає за первинний доступ, інший – за ескалацію привілеїв, третій – за ексфільтрацію, четвертий – за переговори з потерпілими. Інтелектуальний аналіз дозволяє здійснювати кластеризацію поведінкових патернів і відокремлювати активність різних осіб навіть у межах одного інциденту. Це має істотне значення для встановлення ролей співучасників, доведення організованості, а також визначення ступеня участі кожного суб'єкта. У криміналістичному сенсі це сприяє реконструкції механізму злочинної діяльності та підвищує точність процесуальної кваліфікації [3].

Технологічна реалізація інтелектуального аналізу поведінкових слідів передбачає використання різних класів алгоритмів. Методи навчання без учителя (кластеризація, виявлення аномалій) особливо корисні на початкових етапах, коли немає маркованих даних і треба виявити «підозрілу» активність серед великого потоку подій. Методи навчання з учителем (класифікація) застосовні тоді, коли існує база відомих профілів або коли в рамках конкретного провадження вже ідентифіковано частину дій як належні певному суб'єкту, і виникає потреба віднести інші дії до тієї ж особи. Графовий аналіз є ефективним для моделювання мережі зв'язків між об'єктами: акаунтами, IP-адресами, доменами, файлами, транзакціями, пристроями. Аналіз

послідовностей (зокрема методи, що враховують порядок подій) дозволяє розпізнавати типові сценарії атаки та індивідуальний «ритм» роботи оператора. Важливо, що у криміналістичній практиці алгоритм має не лише «видати результат», а й забезпечити можливість інтерпретації: слідчий і експерт повинні розуміти, які ознаки стали підставою для висновку, щоб оцінити його доказове значення та відтворити логіку у процесуальному документі.

Етап збору та фіксації даних у випадку поведінкових цифрових слідів має критичне значення, оскільки будь-які помилки на цьому етапі можуть призвести до втрати значущих ознак або до формування хибних кореляцій. Джерелами даних можуть бути як кінцеві пристрої (комп'ютери, сервери, мобільні телефони), так і мережеві вузли (маршрутизатори, фаєрволи, проксі), системи моніторингу та безпеки (EDR, SIEM), хмарні сервіси, платформи обміну повідомленнями, соціальні мережі. Для кожного джерела важливо зберегти цілісність і автентичність даних, документувати умови отримання, фіксувати часові параметри, описувати використані інструменти копіювання. З криміналістичної точки зору принципово важливо, щоб цифрові сліди не лише існували технічно, а й були легітимно введені у процес доказування, оскільки інакше їх аналітична цінність не трансформується у процесуальну доказовість.

Попередня обробка даних включає нормалізацію форматів і кореляцію подій. У кіберрозслідуваннях поширеною проблемою є несинхронізовані часові мітки: різні системи можуть мати різний час, різні часові пояси, або відхилення годинників. Якщо ці фактори не врахувати, аналіз послідовності подій може бути спотворений. Іншою проблемою є «шум» у даних: масові системні події, які не мають відношення до інциденту, але створюють інформаційне перевантаження. Інтелектуальний аналіз потребує коректного відсіву шуму, збереження релевантних подій і формування структурованих наборів ознак [4]. При цьому надмірне очищення даних може бути не менш небезпечним, ніж його відсутність, оскільки деякі поведінкові ознаки є слабкими і проявляються лише у сукупності малопомітних сигналів.

Ключовим етапом є виділення ознак (feature extraction), тобто перетворення первинних подій у параметри, придатні для аналізу. У поведінковому контексті ознаки можуть бути статистичними (частоти дій, розподіли часу), структурними (послідовності команд), семантичними (класи дій: розвідка, експлуатація, закріплення), контекстними (які об'єкти і у якій черговості використовувалися), лінгвістичними (n-грами, стиліметричні показники), а також комбінованими. У криміналістичній інтерпретації важливо розуміти, які ознаки є стабільними, а які – ситуативними. Наприклад, вибір конкретного інструменту може змінюватися залежно від середовища, а «ритм» роботи або стиль кодування є більш стійкими. Визначення ваги ознак і їх релевантності є не лише математичною, а й криміналістичною проблемою, оскільки від цього залежить доказова значущість висновку.

Після формування набору ознак відбувається моделювання поведінки. На цьому етапі можна будувати профілі активності, здійснювати класифікацію суб'єкта за типом, порівнювати невідомий профіль з відомими, формувати ймовірнісні оцінки належності. Для слідчої практики суттєвим є питання порогу ідентифікації: коли можна вважати, що збіг ознак достатній для висновку про тотожність суб'єкта, а коли він має лише орієнтуюче значення. У традиційній криміналістичній ідентифікації існують критерії достатності та стійкості сукупності ознак; у цифровому поведінковому аналізі ці критерії потребують адаптації, оскільки ознаки часто мають ймовірнісний характер і залежать від контексту [5]. Тому в науковій площині важливим є вироблення підходів до оцінки надійності моделей, їх валідації та встановлення меж застосовності. У прикладній площині – розроблення процесуальних алгоритмів, які дозволяють коректно оформляти результати аналізу у вигляді висновку експерта або спеціаліста та інтегрувати їх із іншими доказами.

Питання допустимості та доказової сили результатів інтелектуального аналізу поведінкових слідів тісно пов'язане з принципом перевірюваності. Якщо алгоритм є «чорною скринькою», а його висновки неможливо пояснити, це створює ризик некритичного сприйняття результатів та порушення права на справедливий суд. Тому в криміналістичному й процесуальному аспектах перевагу мають такі аналітичні підходи, які забезпечують відтворюваність і прозорість: можливість повторити аналіз на тих самих даних; документування параметрів моделі; збереження проміжних результатів; пояснюваність ключових ознак, що визначили висновок. У цьому контексті особливої ваги набуває роль експерта, який здатен інтерпретувати результат, пояснити межі його надійності та співвіднести його з матеріалами провадження. Таким чином, інтелектуальний аналіз не підміняє експертне мислення, а виступає його інструментальним підсилювачем.

Значущою є також проблема помилкових спрацювань і хибних кореляцій. У великих масивах даних закономірності можуть виникати випадково, а алгоритми можуть «навчитися» на нерелевантних ознаках. У кримінальному провадженні це може призвести до необґрунтованої підозри, порушення прав людини та дискредитації технологічних підходів. Тому необхідною умовою є багаторівнева верифікація: поєднання поведінкових висновків з технічними індикаторами, з даними про пристрої, з фінансовими слідами, з показаннями, з оперативною інформацією, з матеріалами негласних заходів (у разі їх наявності та допустимості). Важливо, щоб поведінкова модель не була єдиною підставою для висновку про винуватість, але могла слугувати засобом уточнення версій і спрямування пошуку доказів.

У межах ідентифікації суб'єктів кіберзлочинів доцільно розрізняти індивідуальну та групову поведінкову атрибуцію. Індивідуальна атрибуція спрямована на встановлення, що певні дії у кіберпросторі вчинені

конкретною фізичною особою [6]. Групова атрибуція полягає у встановленні приналежності дій до певної організованої групи або спільноти (наприклад, угруповання, що спеціалізується на ransomware чи шахрайстві), навіть якщо конкретні оператори всередині групи можуть змінюватися. Для групової атрибуції важливими є «організаційні» поведінкові ознаки: типова структура кампанії, характер комунікації, стандартизовані шаблони вимог, повторювані технічні рішення, інфраструктурні звички. Для індивідуальної атрибуції більш значущими є мікро-патерни: стиль коду, дрібні звички у командному рядку, повторювані помилки, лінгвістичні особливості приватного спілкування. У реальних розслідуваннях ці рівні поєднуються: спочатку встановлюється групова приналежність, що звужує поле пошуку, а потім – індивідуальна ідентифікація через сукупність стійких персональних ознак.

Необхідно враховувати і протидію з боку кіберзлочинців, які дедалі частіше застосовують методи ускладнення атрибуції: використання «одноразових» інструментів, автоматизацію через боти, генерацію коду за допомогою різних джерел, поділ функцій між операторами, навмисне змішування стилів. Однак і ці форми протидії самі по собі можуть утворювати поведінкові сліди. Наприклад, систематичне використання конкретних сервісів анонімізації, специфічний порядок переходів між вузлами, повторювані «вікна» активності для ротації інфраструктури, характерні схеми взаємодії з криптовалютами гаманцями – усе це може бути використано для виявлення стійких закономірностей. Більше того, спроби «зробити поведінку випадковою» часто призводять до появи неприродних патернів, що фіксуються алгоритмами як аномалії, і тим самим стають додатковим джерелом ідентифікаційної інформації.

Суттєвим виміром є психологічний аспект цифрової поведінки. Попри технічну природу середовища, кіберзлочин вчиняє людина, і її рішення відображають мотивацію, установку на ризик, рівень самоконтролю, домінуючі когнітивні стратегії. Деякі суб'єкти діють імпульсивно, швидко, допускаючи помилки; інші – обережно, з резервним плануванням. Одні проявляють схильність до «надконтролю», ретельно очищаючи сліди, інші – недооцінюють можливості аналітики. Психологічні риси можуть відображатися у цифровій манері роботи: у тривалості сесій, у реакції на непередбачувані події, у виборі тактики взаємодії з жертвою [7]. Такі параметри не є прямими «психологічними тестами», але у сукупності з іншими ознаками дозволяють збагачувати профіль суб'єкта й уточнювати слідчі версії, що має особливе значення в умовах дефіциту інформації про особу правопорушника.

Окремим напрямом є стилеметрія та аналіз авторства у цифровому середовищі. Кіберзлочинці залишають текстові сліди у фішингових листах, повідомленнях, інструкціях, кодових коментарях, переговорах із потерпілими, оголошеннях на форумах. Стилеметричний аналіз дозволяє виявляти індивідуальні особливості письма: частотність функціональних слів, довжину речень, пунктуаційні звички, типові орфографічні помилки, характерні мовні конструкції. У поєднанні з часовими й інструментальними ознаками це підвищує точність атрибуції. Водночас слід враховувати ризики: тексти можуть бути перекладені автоматично, можуть копіюватися з шаблонів, можуть навмисно стилізуватися. Тому стилеметрія має найбільшу цінність тоді, коли аналізуються великі корпуси текстів, а результати співвідносяться з іншими доказами.

Практична цінність інтелектуального аналізу поведінкових слідів проявляється також у можливості раннього виявлення злочинної активності та запобігання кіберінцидентам. У корпоративних системах безпеки поведінкова аналітика (User and Entity Behavior Analytics) використовується для виявлення відхилень у поведінці користувачів і пристроїв. З криміналістичної точки зору, результати такого моніторингу можуть стати підставою для початку досудового розслідування або для фіксації важливих доказів на ранньому етапі, коли сліди ще не знищені. Однак це ставить питання про межі допустимого спостереження, правові підстави збору даних і захист персональної інформації. В умовах демократичної правової держави застосування поведінкової аналітики має супроводжуватися чіткими регламентами доступу, зберігання, використання та передачі даних, інакше виникає ризик перетворення технологічних можливостей на інструмент надмірного контролю.

У кримінальному процесі України важливим є забезпечення того, щоб результати аналізу поведінкових цифрових слідів могли бути належним чином закріплені та перевірені. Це передбачає, що слідчий повинен уміти формулювати завдання для експерта, визначати об'єкти дослідження, забезпечувати їх цілісність та документувати процес отримання. Експерт, у свою чергу, має володіти не лише технічною компетентністю, а й методологією криміналістичної ідентифікації, розуміти процесуальні вимоги до висновку, вміти пояснити суду логіку застосованих методів. Практика переконує, що технологічна складність кіберінцидентів часто вступає у суперечність з обмеженим рівнем цифрової грамотності учасників процесу, що може призводити до непорозумінь, некоректної оцінки доказів або до спрощення складних висновків. Відтак, розвиток цього напрямку неможливий без підвищення кваліфікації слідчих, прокурорів, суддів та експертів у сфері цифрових доказів і поведінкової аналітики.

Системний підхід до ідентифікації суб'єктів кіберзлочинів передбачає інтеграцію поведінкового аналізу з іншими видами цифрових слідів. Поведінкові патерни ефективно доповнюються артефактами пристроїв (наприклад, сліди інсталяції інструментів, історія підключення зовнішніх носіїв, дані про мережеві з'єднання), мережевими індикаторами (шаблони трафіку, домени командно-керуючих серверів), фінансовими слідами (криптовалютні транзакції, платіжні шлюзи), соціальними слідами (профілі у соціальних

мережах, активність на форумах), а також даними оперативного характеру. Взаємна перевірка різних джерел знижує ризик помилок і підвищує переконливість доказування. У цьому сенсі поведінкові цифрові сліди виконують роль «склеювального» елемента: вони дозволяють пов'язати різноманітні дані в єдину модель діяльності суб'єкта.

Висновки та перспективи. Підсумовуючи, слід наголосити, що ідентифікація суб'єктів кіберзлочинів шляхом інтелектуального аналізу поведінкових цифрових слідів є перспективним напрямом сучасної криміналістики, здатним суттєво підвищити ефективність розслідування у ситуаціях, де традиційні підходи виявляються обмеженими. Його цінність полягає у можливості працювати з великими даними, виявляти приховані закономірності, формувати профілі невстановлених суб'єктів, розмежовувати ролі у груповій злочинності, а також здійснювати деанонімізацію на основі стійких поведінкових ознак. Водночас застосування цього підходу потребує високого рівня методологічної дисципліни, процесуальної коректності, етичних запобіжників і науково обґрунтованих критеріїв надійності. Подальший розвиток цієї сфери має бути пов'язаний з розробленням стандартизованих методик виділення та оцінки поведінкових ознак, удосконаленням пояснюваних моделей аналізу, розширенням можливостей експертної верифікації та формуванням узгоджених підходів до використання результатів алгоритмічного аналізу в судовому доказуванні. У сучасних умовах саме такий синтез криміналістичної теорії та інтелектуальних технологій здатен забезпечити адекватну відповідь на виклики кіберзлочинності, не виходячи за межі правових гарантій і фундаментальних принципів кримінального процесу.

Список використаних джерел:

1. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. 164 с.
2. Самойленко О. А. Протидія кіберзлочинам: криміналістичний аспект : навчально-методичний посібник. Одеса, 2020. 133 с.
3. Зінченко Д. А. Стратегія боротьби з кіберзлочинністю в умовах глобалізації інформаційних просторів. *Застосування інформаційних технологій у правоохоронній діяльності* : мат-ли кругл. столу. Харків, 2023. С. 105–107.
4. Кіберзлочинність та електронні докази : навчальний посібник / Б. М. Головкін, О. І. Денькович, В. В. Луцик, Д. М. Цехан ; за ред. О. Денькович, Г. Шмельцер. Електрон. вид. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 298 с.
5. Піцик Ю. М. Аналіз особистості кіберзлочинця, який вчиняє злочини проти власності в кіберпросторі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 26. С. 105–107.
6. Титаренко А. В. Особа кіберзлочинця як елемент криміналістичної характеристики. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 62. С. 159–168.
7. Швець Д. В. Підходи до визначення психологічного портрета кіберзлочинця. *Актуальні питання протидії злочинності та торгівля людьми* : зб. матеріалів всеукр. наук-прак. конф. (Харків, 23 листопада 2018 р.). Харків : ХНУВС, 2018. С. 118–121.

Дата першого надходження статті до видання: 30.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Т. С. Батраченко, кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0002-3985-0681

О. Г. Розгон, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0002-3985-0681

Н. В. Павлова, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0002-1572-4648

КРИМІНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ПРЕВЕНТИВНОГО ПЛАНУВАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ

У статті обґрунтовано актуальність переходу від переважно реактивних моделей протидії контрабанді до проактивних стратегій, що ґрунтуються на ранньому виявленні ризиків, прогнозуванні криміногенних тенденцій та випереджувальному плануванні оперативно-розшукових заходів в умовах зростання загроз економічній безпеці й посилення транскордонної злочинності. Кримінальний аналіз розкрито як системну методологію, а не технічний інструмент, яка забезпечує перетворення розрізнених інформаційних фрагментів на структуроване знання для формування обґрунтованих гіпотез, оцінки загроз, визначення пріоритетів і ресурсного планування за логікою «дані – оцінка – прогноз – план – реалізація – контроль результату». Показано місце кримінального аналізу в ОРД через модель Intelligence-Led Policing та окреслено три взаємопов'язані рівні аналітичної діяльності (стратегічний, оперативний, тактичний), що формують цілісний контур превентивного управління протидією контрабанді. Висвітлено значення інтегрованих інформаційно-телекомунікаційних систем ІТС «Гарт» і «Аркан» як базових джерел для кореляційного аналізу перетинів кордону та вантажопотоків, побудови мережових моделей зв'язків і прогнозування розвитку криміногенних процесів, а також обґрунтовано системоутворюючу роль міжвідомчого обміну даними між БЕБ, Держфінмоніторингом і ДПС для реконструкції фінансових ланцюжків і товарних потоків та скорочення часу ухвалення рішень до рівня оперативної аналітичної реакції. Запропоновано методичні підходи до виявлення й аналізу контрабандних схем (ідентифікація аномалій, схематизація типових механізмів, аналіз корупційних «вікон можливостей», прогнозування тактичних змін) і визначено напрями практичної реалізації аналітичних висновків у превентивному плануванні ОРД на основі ризик-орієнтованих підходів і концепції СОСТА, включно з ініціюванням адресних перевірок, плануванням оперативних комбінацій та НСРД на випередження, а також застосуванням адміністративно-правових інструментів демонтажу інфраструктури прикриття. Перспективи розвитку пов'язано з автоматизацією доступу до реєстрів, упровадженням інструментів штучного інтелекту для аналізу великих даних і посиленням підготовки кримінальних аналітиків як ключової умови інтелектуально керованої та стійкої превентивної політики у сфері протидії контрабанді.

Ключові слова: кримінальний аналіз, оперативно-розшукова діяльність, превенція, контрабанда, Intelligence-Led Policing, СОСТА, ризик-орієнтований підхід, міжвідомчий обмін інформацією, ІТС «Гарт», ІТС «Аркан», штучний інтелект.

T. S. Batrachenko, O. G. Rozgon, N. V. Pavlova. Criminal analysis as a methodological foundation for preventive planning in operational and investigative activities in countering smuggling

The article substantiates the relevance of shifting from predominantly reactive models of countering smuggling to proactive strategies based on early risk detection, forecasting of criminogenic trends, and anticipatory planning of operational and investigative measures in the context of growing threats to economic security and the intensification of transnational crime. Criminal analysis is conceptualised not as a technical data-processing tool but as a systemic methodology that transforms fragmented information into structured knowledge for hypothesis building, threat assessment, priority setting, and resource planning within the analytical logic “data – assessment – forecast – plan – implementation – control.” The study defines the place of criminal analysis in operational and investigative activity through the Intelligence-Led Policing model and identifies

© Т. С. Батраченко, О. Г. Розгон, Н. В. Павлова, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

three interrelated levels of analytical activity (strategic, operational, tactical) that together form an integrated framework of preventive governance in countering smuggling.

The role of integrated information and telecommunication systems, in particular ITS “Hart” and “Arkan,” is demonstrated as a core analytical infrastructure for correlation analysis of border crossings and cargo flows, construction of network models of criminal connections, and forecasting the development of criminogenic processes. Special emphasis is placed on the system-forming significance of interagency information exchange between the Bureau of Economic Security of Ukraine, the State Financial Monitoring Service, and the State Tax Service, which enables reconstruction of financial chains and commodity flows and reduces decision-making time to the level of rapid analytical response.

Methodological approaches to the detection and analysis of smuggling schemes are proposed, including anomaly identification, typologisation of criminal mechanisms, mapping of corruption-related “windows of opportunity,” and predictive modelling of tactical changes. The article also substantiates practical directions for implementing analytical conclusions in preventive planning of operational and investigative activity on the basis of risk-oriented approaches and the SOCTA concept (Serious and Organised Crime Threat Assessment), including targeted inspections, anticipatory planning of operational combinations and covert investigative measures, and the use of administrative-legal instruments to dismantle the legal infrastructure covering smuggling schemes.

The prospects for further development are linked to the automation of access to state registers, the introduction of artificial intelligence and Big Data analytics, and the strengthening of professional training of criminal analysts as a key condition for building an intellectually governed, proactive, and sustainable preventive system in the field of countering smuggling.

Key words: *criminal analysis, operational and investigative activity, prevention, smuggling, Intelligence-Led Policing, SOCTA, risk-oriented approach, interagency information exchange, ITS “Hart,” ITS “Arkan,” Big Data, artificial intelligence.*

Постановка проблеми. Зростання загроз економічній безпеці та посилення транскордонної злочинності зумовлюють потребу переорієнтації діяльності уповноважених суб'єктів із переважно реактивних моделей реагування на проактивні стратегії, зорієнтовані на раннє виявлення ризиків, прогнозування криміногенних тенденцій і випереджувальне планування оперативно-розшукових заходів. У сучасних умовах контрабанда та пов'язані з нею кримінальні практики дедалі частіше набувають організованого, мережевого характеру, використовують складні логістичні маршрути, фінансові інструменти маскування походження активів, цифрові канали комунікації та корупційні механізми, що ускладнює їх викриття виключно засобами «післяфактум» і підвищує ціну запізненого реагування для держави та суспільства. Відтак, підвищення ефективності протидії контрабанді потребує методологічно вивіреного інструментарію, який забезпечує перехід від фрагментарного накопичення інформації до її аналітичної інтеграції, формування обґрунтованих гіпотез, оцінки загроз, визначення пріоритетів і ресурсного планування. Саме кримінальний аналіз у такому контексті постає як методологічна основа превентивного планування ОРД, адже дає змогу системно поєднувати дані з різних джерел, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями та суб'єктами, моделювати структуру контрабандних мереж і прогнозувати поведінкові та ситуаційні патерни. Отже, на нашу думку, актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування та практичного конструювання проактивних аналітичних підходів у сфері оперативно-розшукової протидії контрабанді як ключовому виклику економічній безпеці й прикордонній стійкості держави.

Необхідність упровадження кримінального аналізу зумовлена тим, що в сучасних умовах він має розглядатися не як суто технічний інструмент обробки даних, а як системна методологія планування оперативно-розшукових заходів (ОРЗ), яка забезпечує перехід від епізодичного реагування до випереджувального управління ризиками кримінальних правопорушень. Ідеться про формування єдиного аналітичного контуру, у межах якого інформація з різних джерел підлягає структуризації, кореляції та оцінці достовірності, на основі чого будуються обґрунтовані гіпотези, визначаються пріоритети, моделюються сценарії розвитку оперативної обстановки та обираються оптимальні за ресурсами і правовими межами тактичні рішення. Відтак кримінальний аналіз виконує функцію методологічного «каркаса» ОРЗ: він забезпечує логічну послідовність «дані – оцінка – прогноз – план – реалізація – контроль результату», що підвищує керованість профілактичної діяльності та створює передумови для своєчасного нейтралізування криміногенних загроз до їх переходу у стадію завершеного кримінального правопорушення [1, с. 194].

Мета статті полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні ролі кримінального аналізу як системоутворюючого елементу формування превентивних планів оперативно-розшукової діяльності, спрямованих на протидію контрабанді та зниження рівня економічних ризиків для державної безпеки, а також у розкритті його функціонального значення як інструмента інтеграції інформаційних ресурсів, аналітичного прогнозування та управління криміногенними загрозами в умовах транскордонної злочинності.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний аналіз доцільно визначати не лише як інструмент обробки масивів інформації, а як інтегрований процес логічного мислення, аналітичного моделювання та інформаційно-оперативної діяльності, спрямований на ідентифікацію прихованих зв'язків між даними, подіями, суб'єктами та процесами, що мають криміногенне значення. У такому розумінні він виходить за межі допоміжної функції та набуває статусу самостійного інтелектуального механізму забезпечення управлінських рішень в оперативно-розшуковій діяльності. Його сутність полягає у перетворенні розрізнених інформаційних фрагментів на структуроване знання, здатне формувати прогностичні моделі, ризикові

профілі та аналітичні сценарії розвитку кримінальної обстановки. Саме тому кримінальний аналіз концептуально корелює з моделлю Intelligence-Led Policing, у межах якої ОРД розглядається як інтелектуально керований процес, де пріоритети визначаються не реакцією на подію, а аналітично сформованим баченням загроз, ризиків і тенденцій. У цьому контексті кримінальний аналіз виконує функцію «інтелектуальної розвідки», що забезпечує науково обґрунтоване планування ресурсів, оптимізацію управлінських рішень та концентрацію зусиль на найбільш небезпечних напрямках контрабандної діяльності [2, с. 123–124].

У структурі оперативного-розшукової діяльності кримінальний аналіз функціонує на трьох взаємопов'язаних рівнях аналітичної діяльності, які формують цілісну систему превентивного планування.

Стратегічний рівень орієнтований на виявлення довгострокових тенденцій контрабандної діяльності, трансформації логістичних маршрутів, змін у структурі злочинних мереж і механізмах фінансування, що створює підґрунтя для формування загальнодержавних програм протидії, розвитку інституційних стратегій безпеки та коригування законодавчих і нормативно-правових механізмів. Оперативний рівень забезпечує підтримку управлінських рішень керівників підрозділів через аналітичне обґрунтування розподілу сил і засобів, визначення пріоритетних напрямів впливу, планування комплексних операцій проти конкретних контрабандних мереж і кримінальних структур. Тактичний рівень спрямований на безпосередню підтримку оперативних підрозділів у виявленні конкретних фактів переміщення товарів, ідентифікації осіб, транспортних засобів, маршрутів та інфраструктурних вузлів, що забезпечує точкову реалізацію превентивних заходів у межах конкретних оперативного-розшукових заходів [2, с. 140].

Відтак, кримінальний аналіз у системі ОРД постає не як допоміжний інформаційний сервіс, а як структурний інтелектуальний каркас, що поєднує стратегічне бачення, оперативне управління та тактичну реалізацію превентивних рішень, забезпечуючи цілісність, керованість і випереджувальний характер протидії контрабанді.

Ефективність превентивного планування оперативного-розшукової діяльності у сфері протидії контрабанді безпосередньо залежить від якості, повноти та інтегрованості інформаційних ресурсів, що формують аналітичну основу управлінських і тактичних рішень. У сучасних умовах інформаційно-аналітичне забезпечення перестає бути допоміжним елементом і трансформується у самостійну інфраструктурну складову системи протидії контрабанді, яка забезпечує безперервний цикл «збір даних – інтеграція – аналітична обробка – моделювання – прогнозування – управлінське рішення» [1, с. 196].

Ключове місце в цій системі займає використання інтегрованих інформаційно-телекомунікаційних систем, зокрема ІТС «Гарт» та «Аркан», які акумулюють відомості про осіб, транспортні засоби, маршрути переміщення, перетини державного кордону, часові параметри руху та інші релевантні показники. Їх значення полягає не лише у накопиченні масивів даних, а у можливості їх кореляційного аналізу, виявлення повторюваних патернів поведінки, атипових маршрутів, нетипових комбінацій суб'єктів і транспортних засобів, а також формування ризик-профілів, що мають прогностичну цінність. Саме інтеграція таких систем у єдиний аналітичний контур дає змогу переходити від фрагментарного використання інформації до побудови структурованих аналітичних моделей, які відображають реальну логіку функціонування контрабандних мереж [2, с. 142].

У методологічному вимірі ці бази даних виступають не як прості джерела довідкової інформації, а як оперативного-аналітичні платформи, що забезпечують формування аналітичних гіпотез, перевірку версій, побудову мережових схем зв'язків, ідентифікацію вузлових елементів контрабандної інфраструктури та прогнозування потенційних напрямів розвитку криміногенних процесів. Відтак інформаційно-аналітичне забезпечення набуває системного характеру і перетворюється на інструмент випереджувального управління ризиками, який дозволяє планувати оперативного-розшукові заходи не за принципом реакції на вже вчинене кримінальне правопорушення, а на основі аналітично змодельованих загроз, що ще перебувають у латентній фазі розвитку [3, с. 163]. Саме тому, інтегровані інформаційні системи у поєднанні з кримінальним аналізом формують єдиний інтелектуальний контур протидії контрабанді, в межах якого дані трансформуються у знання, знання – у прогнози, а прогнози – у превентивні управлінські та оперативного-розшукові рішення. Це забезпечує методологічну основу для випереджувальної, а не реактивної моделі протидії транскордонній злочинності та суттєво підвищує ефективність державної політики у сфері економічної безпеки. Ефективність кримінально-аналітичного забезпечення превентивного планування ОРД істотно зростає за умови налагодженого та інституційно впорядкованого обміну інформацією між Бюро економічної безпеки України, Державною службою фінансового моніторингу України та Державною податковою службою України, що формує єдиний міжвідомчий аналітичний простір фінансово-економічної безпеки. Така взаємодія дозволяє інтегрувати фінансові, податкові та оперативного-розшукові дані у цілісні аналітичні моделі, які відображають реальну структуру фінансових ланцюжків, товарних потоків і логістичних маршрутів, пов'язаних із контрабандною діяльністю. У цьому контексті інформаційний обмін набуває не просто координаційного, а системоутворюючого значення, оскільки забезпечує поєднання різних масивів даних – від фінансових транзакцій і підозрілих операцій до податкової звітності, митної інформації та оперативних матеріалів – у єдиний аналітичний контур. Саме така інтеграція створює можливість ідентифікації прихованих економічних зв'язків, встановлення реальних бенефіціарних структур,

виявлення механізмів легалізації доходів, а також реконструкції повних ланцюгів руху товарів і коштів від джерела походження до кінцевих пунктів реалізації [3, с. 162].

Відтак, кримінальний аналіз у міжвідомчому форматі трансформується в інструмент випереджувального управління ризиками, що принципово змінює темп реагування системи протидії контрабанді: замість багатоденних або багатотижневих процедур узгодження та накопичення інформації формується режим оперативної аналітичної реакції, за якого прийняття управлінських і оперативних рішень можливе у межах годин. На нашу думку, саме така модель міжвідомчої аналітичної взаємодії створює підґрунтя для переходу від фрагментарної боротьби з окремими епізодами контрабанди до системного впливу на її економічну інфраструктуру, фінансові механізми та організаційні мережі, що є ключовою умовою ефективної превентивної політики у сфері економічної та прикордонної безпеки держави.

Формування ефективної моделі превентивного реагування на контрабандні загрози ґрунтується на системному поєднанні кримінального аналізу, інформаційно-аналітичних технологій та методів прогнозування, що дозволяє переходити від фіксації окремих епізодів до виявлення стійких схем, закономірностей і криміногенних патернів. Методика виявлення контрабандних схем у цьому контексті має розглядатися як комплексний аналітичний процес, спрямований не лише на документування фактів, а на випереджувальне моделювання ризиків, що створює підґрунтя для превентивного планування ОРЗ. Центральне місце у цій методиці займає аналіз вантажопотоків та перетинів державного кордону, який дозволяє ідентифікувати аномальні поведінкові та логістичні патерни. Йдеться про виявлення нетипової частоти перетинів кордону окремими транспортними засобами та особами, формування профілів так званих «човників», використання моделей «перерваного транзиту», коли декларований транзит не відповідає реальній логістиці руху товарів [1]. Аналітичного значення набуває дослідження маршрутів руху та часових інтервалів, зокрема ситуацій, коли в'їзд на територію держави здійснюється через один пункт пропуску, а виїзд – через інший без фактичного вантажу, що свідчить про можливе вивантаження товарів у латентних логістичних вузлах. Такі аномалії формують первинні аналітичні гіпотези щодо наявності організованих схем і створюють підстави для подальшої структурної аналітики.

Наступним етапом є схематизація злочинної діяльності, яка полягає у побудові формалізованих аналітичних моделей контрабандних схем. У цьому вимірі кримінальний аналіз дозволяє формувати типологію основних механізмів незаконного переміщення товарів, зокрема схем «зеленого кордону», використання конструктивних особливостей транспортних засобів, прихованих порожнин і технічних модифікацій, а також моделей подрібнення партій товарів («піджаки»), спрямованих на мінімізацію ризику виявлення [5]. Особливе значення має аналіз корупційних зв'язків, який здійснюється через співставлення даних про перетини кордону з графіками змін контрольних служб, що дозволяє виявляти повторювані збіги, стабільні «вікна можливостей» та потенційні корупційні вузли в системі контролю. Відтак аналітична схематизація перетворює розрізнені факти на структуровані мережеві моделі, що відображають реальну організаційну логіку контрабандної діяльності. Завершальним компонентом методики виступає аналітичне прогнозування, яке базується на використанні методів екстраполяції, сценарного аналізу та моделювання. У межах цього підходу кримінальний аналіз забезпечує не лише ретроспективну оцінку вже зафіксованих схем, а й побудову прогнозних моделей змін тактики контрабандистів, трансформації маршрутів, адаптації логістичних стратегій та зміни організаційних структур злочинних мереж. Це дозволяє формувати випереджувальні сценарії розвитку загроз і планувати ОРЗ з урахуванням потенційних майбутніх змін, а не лише поточної оперативної обстановки. Отже, методика виявлення та аналізу контрабандних схем у межах кримінального аналізу формує цілісну превентивну модель реагування, у якій аналітика виконує не допоміжну, а визначальну функцію: вона забезпечує перехід від фіксації подій до управління процесами, від реактивного втручання – до стратегічно керованої протидії, що є ключовою передумовою ефективної боротьби з контрабандою в сучасних умовах транскордонної злочинності. Перехід від аналітичної оцінки загроз до практичного планування превентивних заходів оперативно-розшукової діяльності становить ключовий етап трансформації кримінального аналізу з інструмента пізнання у механізм управління протидією контрабанді. У цьому контексті аналітичні висновки виконують функцію не опису ситуації, а нормативно-управлінської основи для прийняття рішень, що визначають пріоритети, напрями концентрації ресурсів та вибір форм оперативного впливу. Методологічним підґрунтям такого переходу є використання моделей оцінки ризиків і загроз, зокрема підходів, закладених у концепції SOCTA (Serious and Organised Crime Threat Assessment), які дозволяють здійснювати системну ієрархізацію загроз, відокремлювати стратегічно значущі кримінальні феномени від тактичних епізодів та формувати обґрунтовану систему пріоритетів у плануванні превентивних заходів. У межах цієї логіки планування ОРД набуває рис ризик-орієнтованого управління, де кожне рішення спирається на аналітично визначені показники небезпеки, масштабності, латентності та потенційних економічних і безпекових наслідків. Вважаємо, що практична реалізація превентивного планування на основі кримінального аналізу здійснюється через комплекс взаємопов'язаних форм впливу, що охоплюють оперативний, процесуальний та адміністративно-управлінський рівні.

На оперативно-економічному рівні ключового значення набуває ініціювання перевірочних заходів на основі ризик-орієнтованого підходу, зокрема у форматі міжвідомчої взаємодії БЕБ та ДПС, що дозволяє здійснювати селективний контроль не за формальними ознаками, а за аналітично сформованими профілями

ризиків суб'єктів господарювання, фінансових потоків і товарних операцій. Такий підхід трансформує контрольну діяльність із масової та репресивної у точкову, адресну та превентивну, спрямовану на нейтралізацію загроз ще на стадії їх формування. Проте, на рівні оперативно-розшукових інструментів кримінальний аналіз забезпечує планування оперативних комбінацій та негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) у випереджувальному форматі, коли об'єктом впливу стають не окремі факти, а структурні елементи контрабандних схем – логістичні вузли, фінансові канали, комунікаційні центри, координатори мереж. Це дозволяє змінити логіку ОРД з реагування на подію на руйнування організаційної інфраструктури злочинної діяльності, що має значно вищий превентивний ефект [4].

Окреме місце у системі превентивного планування займає адміністративно-правовий підхід, який реалізується через позбавлення ліцензій, дозволів, акредитацій та інших правових статусів, необхідних для здійснення господарської діяльності. У межах аналітичної моделі цей інструмент розглядається не як допоміжна санкція, а як самостійний превентивний механізм, спрямований на демонтаж легальної інфраструктури прикриття контрабандних схем, обмеження доступу до ресурсів і логістичних можливостей, а також економічне знекровлення злочинних мереж. Відтак, планування превентивних заходів ОРД на основі аналітичних висновків формує інтелектуально керовану модель протидії контрабанді, у межах якої кримінальний аналіз виконує роль методологічного центру прийняття рішень, що поєднує оцінку загроз, прогнозування, стратегічне планування та практичну реалізацію заходів впливу. Отже, така модель забезпечує перехід від фрагментарної боротьби з окремими проявами контрабанди до системного управління ризиками транскордонної злочинності, що, на нашу думку, є ключовою умовою ефективної превентивної політики у сфері економічної безпеки держави.

Висновки та перспективи. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що кримінальний аналіз у сучасній моделі оперативно-розшукової діяльності виконує не допоміжну, а системоутворюючу функцію, забезпечуючи якісну трансформацію підходів до протидії контрабанді. Його застосування створює методологічні передумови для переходу від реактивної логіки реагування на вже вчинені факти кримінальних правопорушень до випереджувальної моделі превенції, зорієнтованої на виявлення стадій підготовки, ідентифікацію організаційної інфраструктури злочинних схем та ліквідацію структурних передумов контрабандної діяльності. Відтак кримінальний аналіз забезпечує зміщення акценту з документування наслідків на управління процесами, що формують криміногенне середовище, дозволяючи впливати на контрабанду як на системне явище, а не як на сукупність ізольованих епізодів. На нашу думку, саме така логіка аналітично керованої ОРД формує основу стійкої превентивної політики у сфері економічної та прикордонної безпеки держави.

Перспективи подальшого розвитку кримінально-аналітичного забезпечення превентивного планування ОРД пов'язані з технологічною, інституційною та кадровою модернізацією системи протидії контрабанді. Ключовим напрямом виступає автоматизація доступу до державних реєстрів, інформаційних баз і міжвідомчих інформаційних систем, що має забезпечити безперервність аналітичного циклу та усунути фрагментарність інформаційних потоків. Водночас технологічні рішення не можуть бути ефективними без розвитку людського аналітичного потенціалу, що зумовлює необхідність системної підготовки та підвищення кваліфікації кримінальних аналітиків, формування міждисциплінарних компетентностей у сфері кримінології, фінансового аналізу, цифрових технологій, мережевого моделювання та управління ризиками. Отже, перспективна модель протидії контрабанді має ґрунтуватися на поєднанні інтелектуальних технологій, інтегрованих інформаційних інфраструктур і професійно підготовлених аналітичних кадрів, що, у своїй сукупності, формує основу інтелектуально керованої, проактивної та стійкої системи превенції у сфері оперативно-розшукової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Ханькевич А. М. Використання кримінального аналізу в діяльності підрозділів кримінальної поліції. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 30 листоп. 2018 р.). Харків : ХНУВС, 2018. С. 194–196.
2. Користін О., Афонін Д., Бурангулов В., Федчак І. Типології кримінального аналізу. *Кримінальний аналіз* : підручник / за ред. О. Користіна. Київ : Ваіте, 2020. Розд. 12. С. 123–142.
3. Шевчишен А. В. Правове регулювання кримінального аналізу в діяльності Національної поліції України. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 162–169.
4. Ясько І. ДПС, Держфінмоніторинг та БЕБ удосконалять механізм обміну інформацією. *Winner* : веб-сайт. 2025. URL: <https://uk-winner.com/dps-derzhfinmonitoring-beb/> (дата звернення: 30.01.2026).
5. Вакшинська Н. Ю., Щандрівська О. Є. Специфіка розвитку ринку BIG DATA для потреб відновлення економіки України в поствоєнний період. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2023. № 2 (9). С. 244–256.

Дата першого надходження статті до видання: 27.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

С. М. Тарасюк, доктор філософії у галузі права,
керуючий партнер АО «Тарасюк і Партнери»
ORCID: 0000-0003-1165-5398

ЗАСАДА РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК ГАРАНТІЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

У статті здійснено комплексний науковий аналіз засади розумності строків у кримінальному провадженні як самостійного регулятивно-гарантійного елемента системи засад кримінального процесуального права. Обґрунтовується, що дотримання розумних строків має принципове значення не лише для забезпечення ефективності кримінального провадження, а й для захисту прав і свобод особи в умовах застосування заходів процесуального примусу. Показано, що тривалість кримінального переслідування та збереження обмежувальних процесуальних заходів становить один із найбільш чутливих аспектів державного втручання у сферу прав людини.

У роботі доводиться, що засада розумності строків не зводиться до формальної вимоги щодо швидкості здійснення кримінального провадження, а виконує комплексну гарантійну функцію. Вона визначає процесуально виправдану тривалість здійснення процесуальних дій і прийняття рішень, перевищення якої призводить до втрати заходами процесуального примусу їх забезпечувального призначення та створює ризики непропорційного обмеження прав і свобод особи. Особливу увагу приділено впливу затягування кримінального провадження на процесуальне становище особи та трансформацію тимчасових обмежень у фактично тривалі або невизначені за часом.

У статті розкрито захисне, контрольне та регулятивне значення засади розумності строків. Показано, що вона слугує критерієм оцінювання належної процесуальної організації діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду, а також процесуальною основою для перевірки своєчасності, обґрунтованості й пропорційності застосування заходів процесуального примусу. Наголошено, що організаційні, технічні або безпекові обставини можуть враховуватися при оцінці розумності строків лише за наявності об'єктивних і тимчасових причин та за умови вжиття стороною обвинувачення всіх можливих процесуальних заходів для своєчасного здійснення кримінального провадження.

Зроблено висновок, що засада розумності строків виступає необхідною умовою легітимності державного втручання у кримінальному провадженні та одним із ключових критеріїв відповідності кримінального процесу вимогам законності, пропорційності й справедливості.

Ключові слова: кримінальне провадження, засада розумності строків, заходи процесуального примусу, права і свободи особи, пропорційність, судовий контроль.

S. M. Tarasiuk. The principle of reasonableness of time limits in criminal proceedings as a guarantee of limiting procedural coercion

The article provides a comprehensive scientific analysis of the principle of reasonableness of time limits in criminal proceedings as an independent regulatory and guaranteeing element of the system of principles of criminal procedural law. It is argued that compliance with reasonable time limits is of fundamental importance not only for ensuring the effectiveness of criminal proceedings, but also for protecting the rights and freedoms of individuals in the context of the application of procedural coercive measures. It is shown that the duration of criminal prosecution and the preservation of restrictive procedural measures is one of the most sensitive aspects of state intervention in the sphere of human rights.

The paper proves that the principle of reasonableness of time limits is not limited to a formal requirement for the speed of criminal proceedings, but performs a comprehensive guarantee function. It determines the procedurally justified duration of procedural actions and decision-making, exceeding which leads to the loss of the protective purpose of procedural coercion measures and creates risks of disproportionate restriction of the rights and freedoms of the individual. Particular attention is paid to the impact of delays in criminal proceedings on the procedural status of individuals and the transformation of temporary restrictions into effectively long-term or indefinite restrictions.

The article reveals the protective, control and regulatory significance of the principle of reasonableness of time limits. It shows that it serves as a criteria for assessing the proper procedural organisation of the activities of pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court, as well as a procedural basis for verifying the timeliness, validity and proportionality of the application of procedural coercive measures. It is emphasised that organisational, technical or security circumstances may be taken into account when assessing the reasonableness of time limits only if there are objective and temporary reasons and provided that the prosecution has taken all possible procedural measures to ensure the timely conduct of criminal proceedings.

It is concluded that the principle of reasonableness of time limits is a necessary condition for the legitimacy of state intervention in criminal proceedings and one of the key criteria for the compliance of criminal proceedings with the requirements of legality, proportionality and fairness.

Key words: criminal proceedings, principle of reasonableness of time limits, measures of procedural coercion, rights and freedoms of the individual, proportionality, judicial control.

© С. М. Тарасюк, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. У сучасному кримінальному провадженні застосування заходів процесуального примусу нерозривно пов'язане з обмеженням прав і свобод особи, що зумовлює підвищені вимоги не лише до законності та пропорційності таких обмежень, а й до їх тривалості. Саме часовий фактор дедалі частіше стає джерелом порушень прав людини, коли формально допустимі процесуальні заходи через затягування втрачають свій забезпечувальний характер і перетворюються на засіб непрямого тиску на особу. У цьому контексті особливого значення набуває засада розумності строків у кримінальному провадженні.

Закріплена у ст. 28 КПК України, засада розумності строків виконує важливу регулятивно-гарантійну функцію в системі засад кримінального процесу, визначаючи допустиму тривалість здійснення кримінального переслідування та застосування заходів процесуального примусу. Її призначення полягає не у коригуванні змісту або інтенсивності державного втручання, а у встановленні процесуально обґрунтованої тривалості відповідних процесуальних дій і рішень, перевищення якої призводить до втрати ними забезпечувального призначення та створює ризики порушення прав і свобод особи.

Актуальність дослідження засади розумності строків зумовлена також тим, що у практиці досудового розслідування та судового розгляду проблема своєчасності прийняття процесуальних рішень часто набуває системного характеру. Невиправдане затягування кримінального провадження, тривале збереження обмежувальних заходів або відсутність належної процесуальної активності з боку органів досудового розслідування або суду негативно впливають на процесуальне становище особи та підривають довіру до механізмів судового захисту.

У цьому зв'язку засада розумності строків виконує подвійну функцію. З одного боку, вона спрямована на забезпечення належної процесуальної організації кримінального провадження та своєчасного вчинення процесуальних дій органами досудового розслідування, прокурором і судом. З іншого боку, дана засада має самостійне гарантійне значення, оскільки встановлює обов'язок органів державної влади здійснювати кримінальне переслідування у межах часу, виправданого завданнями провадження, та захищає особу від невиправдано тривалого перебування у стані процесуальних обмежень її прав і свобод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, серед яких: О. В. Бойко, І. В. Гловюк, Д. М. Захарків, Ю. Ю. Івчук, О. М. Капліна, Н. З. Рогатинська, В. М. Тертишник та інші. Разом з тим науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, а тому постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Метою статті є науковий аналіз засади розумності строків у кримінальному провадженні як регулятивно-гарантійного механізму, що визначає допустиму тривалість кримінального переслідування та застосування заходів процесуального примусу, а також спрямований на запобігання надмірному й непропорційному обмеженню прав і свобод особи.

Виклад основного матеріалу. У науковій доктрині обґрунтовано підкреслюється, що засада розумності строків не є суто декларативною вимогою кримінального провадження, а виступає складовим елементом механізму гарантування прав особи, без дотримання якого неможливо забезпечити справедливий характер кримінального процесу та правомірність застосування заходів процесуального примусу. Так, Ю. Ю. Івчук вважає, що дотримання вимоги розумного строку є гарантією виконання з боку держави своїх зобов'язань відповідно до ст. 6 Європейської конвенції з прав людини [1, с. 12]. Н. З. Рогатинська та Д. М. Захарків зазначають, що розумність строків має принципове значення не лише для процесуальної економії та ефективності кримінального провадження, а й у контексті гарантій забезпечення прав і свобод людини [2, с. 397].

Слід наголосити, що вимога дотримання розумних строків обумовлюється міжнародно-правовими стандартами. Зокрема, ч. 3 ст. 5 та ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ), якою гарантується право на свободу і особисту недоторканність, а також право на справедливий суд [3]. Зважаючи на зазначене, розумність строків являє собою універсальний стандарт, спрямований на запобігання ситуаціям, за яких особа тривалий час може перебувати в стані правової невизначеності або зазнає обмежень без належного процесуального виправдання.

Загальнотеоретичні наукові напрацювання та усталена практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) переконливо доводять, що дотримання засади розумності строків виступає одним із ключових критеріїв оцінки законності та обґрунтованості процесуальних дій і рішень органів розслідування, прокуратури та суду. У деяких рішеннях проти України, зокрема, у низці справ, а саме «Івченко проти України» від 13 листопада 2025 р. [4], «Сгоров та інші проти України» від 8 липня 2021 р. [5], ЄСПЛ визнав, що надмірна тривалість кримінального провадження сама собою становить порушення ЄКПЛ, незалежно від результату розгляду справ по суті. У всіх зазначених вище рішеннях Суд постановив, що розумні строки виступають системним обмежувачем публічної влади, а це, у свою чергу, перешкоджатиме перетворенню заходів процесуального примусу на інструменти психологічного, економічного чи організаційного тиску на особу.

На національному рівні аналогічний підхід відображено в практиці Верховного Суду. Так, у рішенні від 25 червня 2024 р. у справі № 990/39/24, яке було залишено без змін постановою Великої Палати Верховного Суду від 31 жовтня 2024 р., зазначено, що дотримання розумних строків є необхідною умовою як для належної організації та ефективності кримінального провадження на досудовій стадії, так і для

забезпечення гарантій прав і свобод людини. Верховний Суд звернув увагу, що саме дотримання вимоги розумності строків зумовлює законність виконання процесуальних дій і, в окремих випадках безпосередньо впливає на допустимість подальшого проведення досудового розслідування. Суд також акцентував увагу не лише на загальній тривалості провадження, а й обґрунтував часові витрати на проведення кожної конкретної процесуальної дії [6; 7].

Засада розумності строків у кримінальному провадженні з процесуально-правового погляду являє собою складний комплекс взаємопов'язаних чинників, які у своїй сукупності визначають допустиму тривалість здійснення кримінального переслідування, вчинення процесуальних дій та застосування заходів процесуального примусу. Передусім йдеться про об'єктивно необхідний час, без якого неможливо досягти мети конкретної процесуальної дії або завершити певний етап кримінального провадження. Крім того, важливе значення має процесуальна поведінка представників органів досудового розслідування, прокуратури та суду, що виявляється в їх сумлінності, оперативності, послідовності дій і недопустимості свідомого або прихованого затягування. Важливими також є індивідуальні фактори, які характеризують правове та фактичне становище особи, стосовно якої застосовано примус, а саме її соціальний статус, ступінь вразливості, вплив обмежень на її особисте і сімейне життя, професійну діяльність, ділову репутацію та економічну стабільність.

У даному контексті засада розумності строків не може визначатися як вимога розслідувати кримінальні провадження безперервно чи в максимально стислі строки. Вона не виключає наявності певних затримок, але не допускає затримок невинуватих, непропорційних або штучних, які не зумовлені складністю провадження чи об'єктивними процесуальними потребами. Отже, у кримінальному провадженні вирішального значення набуває не сама тривалість здійснення процесуальних дій чи збереження обмежень прав особи, а їх процесуальна виправданість, необхідність для досягнення завдань провадження та відповідність принципу пропорційності.

Зазначимо, що засада розумних строків функціонує як процесуальний механізм контролю за допустимістю тривалості державного втручання і гарантує, що застосування заходів примусу не перевищить меж їх забезпечувального призначення. Вони покликані запобігати як порушенню встановлених законом строків, так і безпідставному затягуванню процесуальних дій, не допускаючи ситуацій, за яких тимчасові процесуальні засоби перетворюються у фактичні форми покарання, що суперечить завданням і засадам кримінального провадження.

У своїй практиці ЄСПЛ з цього питання виробив позицію, що критерій розумності строків має оцінюватися не абстрактно, а враховувати всі обставини справи. Зокрема, має проводитися всебічний аналіз сутності та ступеня обмеження, складності провадження, поведінки учасників процесу, а також рівня ефективності діяльності органу досудового розслідування. Так, у п. 40 рішення від 15 груд. 2016 р. у справі «Ігнатов проти України» ЄСПЛ визнав, що саме сукупність зазначених чинників дозволяє визначити дотримання стандарту розумного строку і об'єктивність надмірної тривалості втручання держави [8].

Найбільше гарантійне значення засади розумних строків виявляється під час застосування запобіжних заходів, насамперед тримання під вартою. У цій сфері вимога розумності набуває особливого значення, оскільки кожне продовження строку тримання під вартою повинно бути фактично необхідним, підтверджуватися процесуальною активністю органів досудового розслідування та реальним просуванням у справі. Автоматичне продовження строків, узагальнені або шаблонні твердження про наявність ризиків, а також не проведення слідчих (розшукових) дій упродовж тривалого часу свідчить про грубе порушення вимоги розумності та підміну забезпечувального заходу прихованою формою покарання.

Не менш вагомим є дія даної засади під час застосування інших заходів процесуального примусу. Так, у разі тривалого арешту майна за відсутності належної динаміки розслідування або процесуального прогресу у справі порушується справедлива рівновага між публічним інтересом та правом особи на мирне володіння майном, що гарантується ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ. Дія цієї гарантії поширюється також на тимчасове вилучення речей, яке за своєю правовою природою не може мати тривалого або фактично безстрокового характеру. У цьому контексті засада розумності строків визначає допустиму тривалість збереження такого обмеження, зобов'язуючи органи досудового розслідування та прокурора своєчасно вирішувати питання щодо подальшої процесуальної долі вилученого майна та унеможливаючи необґрунтоване затягування втручання у приватну сферу особи.

Крім того, засада розумності строків виконує дисциплінуючу процесуальну функцію, оскільки встановлює для органів кримінальної юстиції обов'язок здійснювати кримінальне провадження у визначених законом часових межах, організувати процесуальну діяльність без невинуватих зволікань та з урахуванням інтенсивності втручання у права і свободи особи. На думку Н. З. Рогатинської, строки дисциплінують учасників кримінального провадження, забезпечуючи динамічність процесу та прогнозованість. За відсутності чітких строків або через їх недотримання кримінальний процес неминуче стане свавільним та призведе до масових порушень прав і свобод їх учасників [9, с. 124].

Зазначимо також, що особа, стосовно якої застосовано захід примусу, не повинна тривалий час перебувати в стані правової невизначеності. Саме тому відповідно до ст. 308 КПК України передбачено,

що підозрюваний чи обвинувачений має право звернутися зі скаргою до прокурора вищого рівня на порушення розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування. Прокурор вищого рівня зобов'язаний розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання і в разі наявності підстав для її задоволення надати відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків виконання певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень.

Важливо зауважити, що у випадку незгоди з рішенням прокурора вищого рівня особа або її захисник мають право оскаржити таке рішення слідчому судді на підставі п. 9¹ ч. 1 ст. 303 КПК України. Це підтверджує реально дієвий забезпечувальний характер засади розумності строків та дію механізму внутрішньо прокурорського і судового контролю.

Ми поділяємо позицію О. Бойко, що організаційні прорахунки досудового розслідування чи суду, неможливість належним чином забезпечити участь обов'язкових суб'єктів провадження, а також надмірна завантаженість судів не виправдовують владу в питаннях недотримання вимог розумності строків у кримінальному провадженні [10, с. 88]. Разом з тим вивчення нормативного регулювання засади розумності строків у кримінальному провадженні дає підстави дійти висновку, що її законодавче закріплення в ст. 28 КПК України не повною мірою відповідає реальним потребам правозастосовної практики та сучасним стандартам захисту прав людини. Незважаючи на фундаментальне значення даної засади для забезпечення ефективності кримінального провадження і недопущення надмірного процесуального примусу, окремі положення зазначеної вище норми мають суперечливий характер. Передусім привертає увагу звуження законодавцем кола суб'єктів, відповідальних за забезпечення розумних строків кримінального провадження. Так, згідно з ч. 2 ст. 28 КПК України цей обов'язок покладається на прокурора, слідчого суддю (у межах його повноважень) та суд, але слідчий, який фактично здійснює основний обсяг процесуальної діяльності на стадії досудового розслідування, не визначається як безпосередній суб'єкт відповідальності за дотримання процесуальних строків. Такий підхід не узгоджується з реальним розподілом процесуальних функцій, оскільки саме слідчий визначає динаміку слідчих (розшукових) дій, ініціює більшість процесуальних рішень та особисто впливає на тривалість розслідування.

Зважаючи на таку ситуацію виникає нормативна невідповідність між фактичним впливом на строки провадження та юридичною відповідальністю за їх дотримання. Відсутність у законі прямого визнання слідчого як суб'єкта, відповідального за забезпечення розумних строків, призводить до знеособлення відповідальності та створює умови для виправдання затягування провадження на «системні» або «організаційні» чинники. З огляду на зазначене, доцільно включити слідчого до кола суб'єктів, на яких покладається обов'язок забезпечення розумних строків, що сприятиме підвищенню процесуальної дисципліни та ефективності досудового розслідування.

Не менш дискусійним є перелік критеріїв оцінювання розумності строків, визначений у ч. 3 ст. 28 КПК України. Незважаючи на те, що законодавець використовує такі чинники, як складність кримінального провадження, поведінка учасників та спосіб здійснення повноважень слідчим, прокурором і судом, на практиці цих критеріїв недостатньо для всебічного та об'єктивного оцінювання тривалості провадження. Реальний перебіг кримінального провадження показує, що на його строки істотно впливають й інші обставини, які залишаються поза межами нормативного аналізу. Зокрема, суттєве значення мають факти навантаження на слідчих, яке зазвичай має системний характер і безпосередньо впливає на можливість своєчасного виконання процесуальних обов'язків, активної або навмисної протидії розслідуванню з боку окремих учасників провадження, що виявляється у зловживанні процесуальними правами, а також факти, пов'язані з організаційними, технічними чи безпековими умовами здійснення кримінального провадження.

Разом з тим слід зауважити, що значний обсяг процесуальний повноважень і кількість кримінальних проваджень, які одночасно перебувають у провадженні слідчого, прокурора чи суду, не можуть самі по собі слугувати виправданням порушення вимоги розумних строків, оскільки держава не звільняється від обов'язку забезпечити належну організацію діяльності органів кримінальної юстиції. Зазначені обставини можуть враховуватися як додатковий чинник при оцінці розумності строків у конкретному кримінальному провадженні лише за умови, що вони не є наслідком недбалості, бездіяльності або зловживання процесуальними повноваженнями з боку відповідних посадових осіб і не призвели до непропорційного обмеження прав свобод особи. Водночас такі обставини не повинні перетворюватися на універсальний аргумент для виправдання надмірної тривалості кримінального провадження.

Такий чинник, як характер та ступінь протидії кримінальному провадженню з боку його учасників, враховується лише за умов, що відповідна поведінка даних осіб виходить за межі добросовісної реалізації процесуальних прав і набуває ознак зловживання процесуальними засобами або умисного перешкоджання досягненню завдань кримінального провадження. Реалізація прав на захист, мовчання, оскарження процесуальних рішень чи інших, гарантованих законом процесуальних прав, не може кваліфікуватися як протидія в кримінальному провадженні та вважатися підставою для виправдання порушення вимог розумних строків.

Різного роду організаційні, технічні або безпекові чинники можуть враховуватися під час оцінювання розумності строків лише за наявності чіткого визначення їх меж з метою виключення можливих ризиків підміни гарантій прав людини інституційними виправданнями неефективності держави. Слід визнати,

що в окремих випадках на перебіг кримінального провадження можуть впливати об'єктивні зовнішні обставини, які не залежать від рішень конкретних посадових осіб чи організації діяльності органів влади. Йдеться передусім про ситуації надзвичайного характеру, зокрема, зумовлені воєнними діями, реальною загрозою безпеці учасників процесу, знищенням або тимчасовою недоступністю об'єктів інфраструктури, технічною неможливістю доступу до матеріалів провадження, тобто обставинами, які за своїм змістом можуть бути наближені до категорії *force majeure*. Саме ці обставини, за умови їх непередбачуваності, можуть бути враховані під час оцінки розумності строків, але виключно як виняток, а не як загальне правило. Принципово важливим у цьому контексті є розмежування об'єктивних надзвичайних чинників і проявів системної неефективності держави. Урахування перших цілком узгоджується з практикою ЄСПЛ, але посилення на другі – фактично означало б легалізацію порушення прав людини. Отже, будь-яке нормативне закріплення певного критерію має супроводжуватися чіткими застереженнями, які виключають можливість виправдання надмірного затягування провадження недоліками організації роботи слідчих, прокурорів або судів.

З огляду на зазначене слід зауважити, що організаційні, технічні або безпекові обставини можуть визнаватися значимими для оцінки розумності строків лише за наявності сукупності певних умов. Так, зазначені обставини повинні мати об'єктивний і надзвичайний характер, бути тимчасовими, не бути наслідком неналежної організації діяльності органів кримінальної юстиції та перебувати у прямому причинно-наслідковому зв'язку з неможливістю своєчасного виконання конкретних процесуальних дій. Крім того, на сторону обвинувачення покладається обов'язок довести, що за таких обставин було вжито всіх можливих альтернативних заходів, спрямованих на забезпечення своєчасного здійснення кримінального провадження та недопущення необґрунтованого продовження обмежень прав особи.

Окремої уваги потребує нормативне врегулювання першочерговості розгляду кримінальних проваджень. Відповідно до ч. 4 ст. 28 КПК України пріоритетними є провадження стосовно осіб, які утримуються під вартою, неповнолітні, а також кримінальні правопорушення, учинені стосовно малолітньої або неповнолітньої особи. Разом з тим ця модель не охоплює інших категорій осіб, для яких надмірне затягування кримінального провадження може спричинити не менш тяжкі наслідки. Зважаючи на це доцільно виходити з концепції підвищеної процесуальної вразливості, згідно з якою першочерговість має визначатися не лише за статусом особи, а й братися до уваги ступінь негативного впливу кримінального переслідування на її фізичний, психічний або сімейний стан. Запровадження такого підходу дозволило би поширити особливий режим забезпечення розумних строків на справи стосовно осіб з фізичними або психічними вадами, вагітних жінок, осіб, які здійснюють опіку над неповнолітніми дітьми, а також стосовно інших соціально вразливих категорій учасників кримінального провадження.

Загалом зазначені обставини доводять про необхідність переосмислення та вдосконалення законодавчої конструкції засади розумності строків кримінального провадження. З урахуванням викладеного, пропонуємо:

1. Частину 2 статті 28 КПК України викласти в такій редакції: «Забезпечення проведення досудового розслідування в розумні строки покладається на слідчого та прокурора, а в частині строків розгляду питань, віднесених до компетенції слідчого судді, – на слідчого суддю. Забезпечення розумних строків судового провадження покладається на суд».

2. Частину 3 статті 28 КПК України доповнити пунктами 4–6, передбачивши, що під час оцінки розумності строків також ураховуються:

1) реальне процесуальне навантаження на слідчого, прокурора або суд, за умови, що воно не зумовлене їхньою недбалістю чи зловживанням повноваженнями та не використовується як самостійна підстава для виправдання порушення розумних строків»;

2) характер і ступінь протидії кримінальному провадженню з боку його учасників, якщо така протидія проявляється в зловживанні процесуальними правами або умисному перешкоджанні досягненню завдань кримінального провадження. Реалізація учасниками кримінального провадження гарантованих законом процесуальних прав, зокрема, права на захист, права на мовчання та права на оскарження, не може оцінюватися як протидія кримінальному провадженню та не є підставою для виправдання порушення розумних строків»;

3) об'єктивні та надзвичайні організаційні, технічні або безпекові обставини тимчасового характеру, що не зумовлені неналежною організацією діяльності органів досудового розслідування, прокуратури чи суду та перебувають у безпосередньому причинному зв'язку з неможливістю своєчасного виконання конкретних процесуальних дій».

3. Частину 4 статті 28 КПК України викласти в розширеній редакції, доповнивши її таким змістом: «Також першочерговому розгляду підлягають кримінальні провадження стосовно осіб, які внаслідок свого фізичного, психічного стану, віку, стану здоров'я, вагітності, сімейних обставин або соціальної залежності перебувають у підвищено вразливому становищі, якщо тривалість кримінального провадження може призвести до істотного та непропорційного порушення їхніх прав, свобод або законних інтересів. Питання щодо наявності підвищеної процесуальної вразливості та необхідності першочергового розгляду кримінального провадження вирішується судом з урахуванням конкретних обставин провадження».

Доцільно також зауважити, що недотримання розумності строків у кримінальному провадженні призводить до комплексних правових наслідків, які виходять далеко за межі суто процесуальної або технічної помилки та зачіпають фундаментальні засади кримінального провадження. Насамперед ідеться про порушення конституційного права особи на судовий захист, гарантованого ст. 55 Конституції України. Зміст цього права не зводиться виключно до формальної можливості звернення до суду або участі в процесі, оскільки передбачає право на своєчасний, ефективний і практичний розгляд справи в розумні строки.

Порушення розумних строків безпосередньо впливає й на законність процесуальних рішень, ухвалених у межах такого провадження. У національній правозастосовній практиці затягування досудового розслідування або судового розгляду нерідко стає підставою для скасування рішень слідчого, прокурора чи суду, зокрема щодо тримання під вартою, арешту майна, застосування інших заходів процесуального примусу. Через брак належного обґрунтування тривалості провадження такі рішення визнаються непропорційними і такими, що порушують рівновагу між публічними інтересами та правами особи.

Особливо гострим це питання стає за випадків, коли затягування кримінального провадження поєднується із застосуванням тривалих обмежень прав і свобод особи, зокрема, позбавлення свободи, обмеження права власності, втручання в приватне життя. За таких обставин надмірна тривалість процесу фактично перетворює тимчасові забезпечувальні заходи в приховану форму покарання без вироку суду, що прямо суперечить засадам презумпції невинуватості, пропорційності та поваги до людської гідності.

З огляду на зазначене, недотримання розумних строків кримінального провадження слід кваліфікувати як процесуальне порушення, яке ставить під сумнів справедливість і законність кримінального провадження загалом. Таке порушення спричиняє не лише індивідуальні правові наслідки у вигляді скасування процесуальних рішень і відновлення порушених прав особи, а й викликає інші серйозні наслідки, пов'язані зі зниженням ефективності досудового розслідування, формуванням недовіри до правосуддя та послабленням гарантій прав людини.

Висновки та перспективи. Результати проведеного аналізу дають підстави стверджувати, що засада розумності строків у контексті застосування заходів процесуального примусу має комплексний і системний гарантійний характер. Її дія поширюється на всі стадії кримінального процесу та спрямована на забезпечення такого здійснення кримінального переслідування, за якого обмеження прав і свобод особи зберігають тимчасовий, обґрунтований і процесуально виправданий характер.

По-перше, засада розумності строків виконує захисну функцію, оскільки спрямована на недопущення необґрунтованого продовження обмежень особистої свободи, недоторканності житла, майнових прав та інших конституційних гарантій. У цьому сенсі вона запобігає ситуаціям, за яких тимчасові процесуальні обмеження фактично набувають тривалого або невизначеного характеру, втрачаючи своє забезпечувальне призначення та наближаючись за змістом до прихованих форм покарання.

По-друге, дана засада має контрольне значення, оскільки створює нормативну основу для оцінювання діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду з точки зору своєчасності, належної процесуальної організації та відповідності вжитих заходів завданням кримінального провадження. У цьому аспекті розумність строків слугує критерієм перевірки не лише формальної законності процесуальних рішень, а й їх фактичної обґрунтованості та пропорційності у світлі втручання в права особи.

По-третє, засада розумності строків виконує регулятивну функцію, спрямовуючи застосування процесуальних механізмів таким чином, щоб державний примус зберігав виключно забезпечувальний, а не каральний характер. Саме через вимогу розумності визначається допустима тривалість збереження обмежень прав і свобод, що унеможлиблює використання заходів процесуального примусу як інструменту процесуального тиску або засобу фактичного домінування держави над особою.

З огляду на викладене, дотримання розумних строків не може розглядатися як суто формальна вимога кримінального провадження. Вона становить самостійну змістовну гарантію, що визначає межі допустимого державного втручання та слугує критерієм оцінювання законності, справедливості й відповідності кримінального провадження засадам правової держави в умовах застосування заходів процесуального примусу.

Список використаних джерел:

1. Івчук Ю. Ю. Розумний строк кримінального провадження: практика ЄСПЛ та деякі особливості законодавчого врегулювання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 1 (43). С. 11–21. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-11-20>.
2. Рогатинська Н. З., Захарків Д. М. Дотримання розумних строків під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 396–398. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/100>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_04
4. Case of Ivchenkov v. Ukraine (Application no. 10095/24) 13 November 2025. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:\[%22001-245829%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/#%22itemid%22:[%22001-245829%22])

5. Рішення Європейського суду з прав людини «Єгоров та інші проти України» від 8 липня 2021 року (Заяви № 54337/19 29723/20 31263/20). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211880>
6. Рішення Верховного Суду від 25 червня 2024 р. у справі № 990/39/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/120096677>
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 31 жовтня 2024 р. у справі № 990/39/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/123313996#>
8. Справа «Ігнатов проти України» (заява № 40583/15); Рішення Європейського суду з прав людини від 15 грудня 2016 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00937>
9. Рогатинська Н. З. Розумність строків як одна з основних засад кримінального процесу. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2016. № 3. С. 124–127.
10. Бойко О. Розумні строки кримінального провадження в практиці Європейського суду з прав людини. *National law journal: theory and practice*. 2020. Іunie. С. 83–90.

Дата першого надходження статті до видання: 27.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

В. М. Тертишник, доктор юридичних наук,
професор Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0002-2993-0450

ГАРМОНІЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ СЛІДЧОГО І ПРОКУРОРА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті аналізуються проблеми юридичного визначення функцій та гарантій діяльності слідчого і прокурора в кримінальних провадженнях.

Розкривається та обґрунтовуються пропозиція щодо доцільності надання прокуратурі функції нагляду за забезпеченням верховенства права в державі, змістовним наповненням якої стало б зміцнення гарантій захисту прав і свобод людини у її взаємовідносинах з органами влади та місцевого самоврядування.

Пропонується доповнення системи засад кримінального процесу та діяльності слідчих органів і прокуратури, окрім уже сталого принципу верховенства права, такими принципами, як незалежність прокурора і слідчого, людяність, презумпція добропорядності людини, відшкодування шкоди, завданої незаконними діями та рішеннями.

Для мінімізації політичного впливу на прокуратуру, пропонується закріпити законодавче правило, що Верховна Рада України призначає нового Генерального прокурора, не в перший рік своїх повноважень, а в останню сесію своєї роботи. Разом з тим, варто скасувати приписи закону, згідно яких законодавчий орган держави наділений правом відправки Генерального прокурора у відставку з підстави «недовіри». Пропонується правило, що відправлення у відставку Генерального прокурора та керівників усіх слідчих органів має бути допустимим лише в порядку імпичменту при вчиненні ними кримінальних правопорушень, порушень вимог щодо бездоганної ділової репутації.

Обґрунтовується необхідність законодавчо визначити, що слідчий виконує єдину функцію – функцію розслідування, а сам слідчий не повинен відноситись до сторони обвинувачення.

Слідчий має отримати підвищений ступінь захисту. Зокрема право повідомлення про підозру слідчому варто надати тільки Генеральному прокурору України чи його заступнику, або прокурору САП.

Реалізація ідей верховенства права у сфері правосуддя та принципу розподілу влади (законодавча, виконавча, судова), потребує при дотриманні балансу приватних та публічних інтересів, забезпечення чіткої юридичної визначеності функцій та удосконалення гарантій діяльності прокурора та слідчого, зміцнення статусу незалежності та процесуальної самостійності слідчого.

Ключові слова: верховенство права, функції слідчого, функції прокуратура, гармонізація функцій, незалежність слідчого, незалежність прокурора, людяність, юридична визначеність.

V. M. Tertyshnyk. Harmonization of the functions of the investigator and the prosecutor in criminal proceedings and ensuring their independence

The article analyzes the problems of legal definition of the functions and guarantees of the activities of the investigator and prosecutor in criminal proceedings.

The proposal on the expediency of providing the prosecutor's office with the function of supervising the rule of law in the state, the content of which would be to strengthen guarantees for the protection of human rights and freedoms in its relations with authorities and local self-government, is disclosed and substantiated.

It is proposed to supplement the system of principles of criminal procedure and the activities of investigative bodies and prosecutors, in addition to the already established principle of the rule of law, with such principles as the independence of the prosecutor and investigator; humanity, the presumption of human integrity, compensation for damage caused by illegal actions and decisions.

In order to minimize political influence on the Prosecutor's Office, it is proposed to consolidate the legislative rule that the Verkhovna Rada of Ukraine appoints a new Prosecutor General not in the first year of its powers, but in the last session of its work. At the same time, it is necessary to cancel the provisions of the law, according to which the legislative body of the state is vested with the right to dismiss the Prosecutor General on the grounds of "no confidence". It is proposed that the dismissal of the Prosecutor General and the heads of all investigative bodies should be permissible only by impeachment if they commit criminal offenses, violations of the requirements for impeccable business reputation.

The need to legally determine that the investigator performs a single function – the function of investigation, and the investigator himself should not belong to the prosecution – is substantiated.

The investigator should receive an increased degree of protection. In particular, the investigator should be granted the right to notice suspicion only to the Prosecutor General of Ukraine or his deputy, or to the SAPO prosecutor.

© В. М. Тертишник, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

The implementation of the ideas of the rule of law in the field of justice and the principle of separation of powers (legislative, executive, judicial) requires, while ensuring clear legal certainty of functions and improving the guarantees of the activities of the prosecutor and investigator, strengthening the status of independence and procedural independence of the investigator.

Key words: *rule of law, functions of the investigator, functions of the prosecutor's office, harmonization of functions, independence of the investigator, guarantees of the investigator's activity, humanity, legal certainty.*

Постановка проблеми. За роки з моменту закріплення в Конституції України (1996 р.) стратегічного курсу на розбудову суверенної, соціальної, демократичної, правової держави, в нашій країні створено чимало нових слідчих органів. В 2012 році прийнятий модернізований КПК України, в 2016–2019 роки оновлені конституційні основи прокурорської діяльності та судочинства. Але ефективність слідчої діяльності та виконання завдання забезпечення справедливого правосуддя бажає бути кращою.

Проблема в значній мірі криється не тільки в недосконалому самому КПК України, а й в тому, що в процесі перманентних правових реформ не забезпечено належним чином реалізації принципу розподілу влади, юридичної визначеності функцій і статусу учасників кримінального процесу, вираженої процесуальної форми їх діяльності, забезпечення належної незалежності суддів, слідчих та прокурорів. Означені питання потребують подальшого інтегративного аналізу з урахуванням останніх змін і доповнень законодавства.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється тим, що здійснене, при внесенні змін до Конституції України та при прийнятті КПК України, звуження сфери прокурорського нагляду, залишає без належного захисту права і свободи громадян, а існуючі компетенції прокурора кримінальному процесі не в достатній мірі гармонізовані зі статусом і функціями слідчого, а виникаючі проблеми практики застосування відповідних законодавчих норм ще не знайшли всебічного наукового висвітлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що окремим аспектам компетенцій прокурора та слідчого [2; 4; 7; 10; 11], а також механізмів їх реалізації (Цуцквідзе, 2020), приділяється певна увага в працях вчених-юристів. Ці проблеми розкриваються також крізь призму верховенства права та законності [1; 3; 6]. Разом з тим, існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а скоріше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження. Зокрема, прогалиною в праві є відсутність чіткого визначення функцій слідчого, колізійним залишається віднесення слідчого до сторони обвинувачення, при тому, що в процесі модернізації КПК України на досудовому слідстві запроваджений проблематичний інститут повідомлення про підозру, а сам обвинувачений з'являється по закінченні слідства.

Метою даної роботи є формування основних алгоритмів удосконалення статусу, гарантій незалежності та ефективної діяльності слідчих і прокурорів, визначення траєкторії законодавчих реформ з цих проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблемі гармонізації функцій слідчого і прокурора в кримінальному провадженні час від часу приділяється увага законодавчого органу влади. Але в перманентних обертах правових реформ ці проблеми нерідко ускладнюються новими відступами від принципів правової держави, прикладом чого можуть стати швидко прийняті діаметральні за змістом закони України від 22 липня 2025 року № 4555-IX та від 31 липня 2025 року № 4560-IX, якими була здійснена спроба в більшій мірі підпорядкувати Генеральному прокурору України НАБУ та Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП). Зауважимо, що на перший погляд, пропонувались незначні зміни. Але зміни в системі правовідносин слідчих і прокурорів мають розглядатись в єдності з законодавчо визначеними функціями та принципом інституційної і процесуальної незалежності.

Згідно ст. 131-1 Конституції України (в чинній редакції 2016 року) «в Україні діє прокуратура, яка окрім функцій обвинувачення, здійснює, зокрема, також «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням» та «нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку». Попри розпливчатість останнього положення, зазначимо, що до указаних змін конституційних основ діяльності прокуратури в ст. 121 Конституції України (в редакції Закону України від 21 лютого 2014 року № 742-VII) визначалось, що прокуратура здійснює «нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами». Відмовляючись від даних важливих функцій прокурора для реалізації стратегії розбудови правової держави законодавці не знайшли рівноцінних інституційних механізмів забезпечення належного захисту прав і свобод людини в сучасних правничих реаліях. По-за межами належного нагляду і державного контролю сьогодні залишаються складні правовідносини в сфері діяльності органів місцевого самоврядування, земельних і водних ресурсів, дотримання антимонопольного та екологічного законодавства, захисту прав споживачів.

Проектом Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади», пропонувалось запровадження *інституту префектури* та передбачалось, що префект мав би здійснювати нагляд за додержанням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Наразі у Верховній Раді України розглядає законопроект (15.09.2025) «Про основні засади державного нагляду (контролю)». Попри недостатню юридичну визначеність статусу даної інституції «нагляду

(контролю)», сама мета запровадження функції нагляду з запропонованим широким об'єктом і предметом нагляду заслуговує на окремий науковий аналіз.

Разом з тим, функція нагляду стане ефективною, якщо буде поєднана з запровадженням: *по-перше*, доктринально виваженої процедури реалізації повноважень органів нагляду (при дотриманні верховенства права та інших принципів правової держави); *по-друге*, достатніх повноважень і потенційних спроможностей для застосування сили при спротиву виконання ними своїх компетентностей; *по-третє*, достатніх гарантій їх незалежності від виконавчих та інших органів влади.

Вважаємо доцільним відновлення функції прокурора щодо нагляду за забезпеченням верховенства права в системі правовідносин людини і влади.

При цьому, важливо створити такі механізми стримувань і противаг, щоб Генеральний прокурор та усі інші прокурори в державі, а відтак і слідчі, щодо яких прокурор здійснює нагляд «шляхом процесуального керівництва», були б максимально незалежними від інших гілок влади.

Наразі в правовому полі протидії злочинності створилась негативна тенденція посилення залежності правоохоронних органів від законодавчої та виконавчої влади. Зокрема, після чергових виборів до Верховної Ради новообраний Парламент починає «обирати» собі нового Генерального прокурора, а той забезпечує «ротацію» усієї правоохоронної системи.

Повноваження Генерального прокурора на адміністративній посаді, згідно зі ст. 42 Закону України «Про прокуратуру», припиняються в разі висловлення Верховною Радою України недовіри Генеральному прокурору.

В правових реаліях сьогодення склалось замкнуте коло деструктивних факторів. З одного боку, Верховна Рада України, формуючись з кандидатів в депутати, які висувуються для участі у виборах наразі виключно від політичних партій, не може залишитись не політизованою. Політизація парламенту не може не впливати на призначення Кабінету Міністрів України та керівника Генеральної прокуратури. З іншого боку, сам Генеральний прокурор та його підлеглі в силу наданих їм повноважень, що випливають з виконання функції нагляду за законністю розслідування шляхом процесуального керівництва слідством, зберігає значні важелі впливу на хід розслідувань. До того ж, за чинним законодавством Кабінет Міністрів України, сформований не без впливу політичної більшості Парламенту, призначає очільників НАБУ та Бюро економічної безпеки. І це при тому, що в цілому щодо прокуратури та слідчих органів мають бути дотримані принципи деполітизації та незалежності.

Така доктринально невиважена системи чинного законодавства, взагалі, та синергетика допущених реформаторських помилок, зокрема, не забезпечує гармонізації слідчої та прокурорської діяльності, що може тягти негативні наслідки для правосуддя.

На наш, погляд, в реформуванні прокуратури на доктринальному і законодавчому рівні необхідно забезпечити реалізацію таких положень:

По-перше, на конституційному рівні закріпити за прокуратурою виконання функції нагляду за забезпеченням верховенства права в державі, за дотриманням прав і свобод людини в діяльності будь-яких органів влади та місцевого самоврядування, нагляду у сфері правоохоронної діяльності, а також за дотриманням антикорупційного законодавства.

По-друге, реалізуючи принцип деполітизації правоохоронних органів, доцільно запровадити таку процедуру призначення Генерального прокурора, яка давала б йому максимальну незалежність від політичних партій та коаліцій Верховної Ради. Для цього варто закріпити законодавче правило, що Верховна Рада України призначає нового Генерального прокурора, не в перший рік своєї каденції, а в останню сесію, строком на 9 років.

По-третє, звільнення Генерального прокурора з посади доцільно буде лише конституційною більшістю і лише в порядку застосування інституту імпичменту, але ні в якому разі шляхом висловлення Верховною Радою України недовіри.

По-четверте, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, після законодавчих колізійних реформ літа 2025 року, відновлюючи свою виключну компетенцію щодо нагляду за законністю діяльності слідчих та детективів НАБУ, має отримати також повноваження щодо нагляду за законністю в діяльності слідчих ДБР у справах, щодо злочинів, які вчинені самими прокурорами.

По-п'яте, виходячи з визнання важливості функції розслідування, яку варто закріпити в законі, а відтак доцільності зміцнення статусу незалежності та процесуальної самостійності слідчого, логічно буде скасувати процесуальний інститут дачі прокурором обов'язкових до виконання вказівок слідчому, залишаючи достатніми для забезпечення законності компетенції щодо скасування незаконних рішень слідчого.

По-шосте, Верховна Рада України має отримувати повноваження щодо зміни рівня заробітної плати прокурорів і слідчих, антикорупційних та інших правоохоронних органів і суду лише в останню свою каденцію, а при визначенні такої керуватись принципом справедливості. Логічно буде уніфікувати та урівняти заробітну плату судді, слідчого та прокурора. Заробітна плата слідчого має бути не меншою зарплати судді та прокурора відповідного регіонального чи загальнодержавного рівня.

По-сьоме, процес правової реформи в Україні обумовлює необхідність закріплення в Конституції України та реалізації в галузевому законодавстві, наряду з засадою верховенства права, таких принципів діяльності прокуратури, слідчих та інших правоохоронних органів, як людяність, презумпція добропорядності людини, процесуальна самостійність та незалежність слідчого, прокурора, експерта. В Конституції України варто викласти концепт слідчих та правоохоронних органів, визначити їх систему, закріпити принципи їх діяльності.

При прийнятті в 2012 році КПК України парламент проігнорував положення ч. 2 ст. 114 КПК України 1961 року, де слідчому надавалась можливість оскарження вищому прокуророві вказівок прокурора в разі незгоди з такими, закріпивши регресивну норму в ч. 4 ст. 40 чинного КПК України про те, що слідчий зобов'язаний беззаперечно виконувати усі вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Для профілактики політичної амнезії нагадаємо, що такі положення дивним чином збігаються з положеннями ст. 118 процесуального закону московського тоталітарного режиму 1938 року. Між тим, ці позиції зберігаються новоприйнятими ліпневими реформами, а сам КПК України досі містить широкую систему правових колізій, які нелогічні, часто штучно ускладнюють виконання слідчим завдань кримінального процесу.

Положення ст. 40 КПК України, щодо обов'язковості виконання слідчим усіх вказівок прокурора, суперечать проголошеній процесуальній самостійності слідчого та можуть залишають правове поле для колізій. З цього приводу С. Микитюк не безпідставно зазначає, що зважаючи на необхідність усунення можливості конфлікту інтересів в підслідних слідчим ДБР злочинів, які вчиняються прокурорами, варто забезпечити створення окремої самостійної та незалежної аторнейської служби нагляду за законністю в діяльності ДБР, яка б не була підпорядкована Офісу Генерального прокурора. [7, с. 187–188].

На наш погляд, ніхто не повинен мати права давати будь-які вказівки слідчому щодо досудового розслідування. Для прокурора достатнім буде право давати лише рекомендації, а також скасовувати незаконні рішення слідчого, чи передавати провадження іншому слідчому. Керівництво слідством, як таке, має бути зосереджено не на процесуальному керівництві слідчими діями, а на належній логістиці та організації діяльності слідчих підрозділів, що має здійснювати керівник слідчого підрозділу.

Виходячи з нелогічності кримінально-процесуальних реформ, якими на досудовому слідстві слідчого віднесено до сторони обвинувачення (за можливої наявності на досудовому слідстві лише підозрюваного та відсутності самого обвинуваченого), варто запровадити такі положення: а) встановити в кримінальному процесі статус «підслідного», визначивши, що «підслідною є особа, що з'явилась з повинною, стосовно якої розпочато кримінальне провадження, а також неосудна, неделіктоздатна чи малолітня особа, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження для вирішення питання про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру»; б) виходячи з вимог ч. 2 ст. 5 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини про те, що «Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього», в законі замість існуючого інституту повідомлення про підозру закріпити інститут пред'явлення підслідному обвинувачення, а відповідно з цього моменту визнати наявність функції обвинувачення; в) скасувати в нормах КПК положення про те, що слідчий є стороною обвинувачення, а відповідно принципу, викладеного в ч. 2 ст. 9 КПК України, законодавчо, з дотримання принципу чіткої юридичної визначеності, закріпити за ним виконання надважливої функції – функції розслідування, виконання якої має бути зосереджено на всебічному, об'єктивному і неупередженому дослідженні усіх фактів і обставин, що стосуються кримінального провадження, без будь-кого обвинувального ухилу.

Функція розслідування – інтегративна функція в системі кримінального процесу, виконання якої має бути покладено на слідчого, який у взаємодії з експертами, детективами, органами оперативно-розшукової діяльності та іншими правоохоронними органами, відповідно до вимог кримінально-процесуального закону, забезпечує неупереджене, всебічне, повне та об'єктивне дослідження усіх обставин кримінального провадження, встановлює об'єктивну істину та створює належну доказову і правову базу для здійснення справедливого правосуддя.

Для виконання даної функції слід зміцнити гарантії діяльності слідчого, встановивши в законі, зокрема правило: «Слідчий процесуально самостійний, незалежний і підкоряється тільки закону. Ніхто не вправі давати будь-які вказівки слідчому щодо розслідування. Повідомлення про підозру слідчому можливе тільки Генеральним прокурором України чи його заступником, або прокурором САП».

Висновки та перспективи. В КПК України має бути юридично визначена функція розслідування, виконання якої має бути зосереджено на всебічному, об'єктивному і неупередженому дослідженні усіх фактів і обставин, які стосуються кримінального провадження, без будь-кого обвинувального ухилу.

Стосовно слідчого та прокурора мають бути закріплені додаткові механізми забезпечення їх процесуальної самостійності та незалежності.

Звільнення Генерального прокурора з посади доцільно буде передбачити лише конституційною більшістю і лише в порядку застосування інституту імпичменту, але ні в якому разі шляхом висловлення Верховною Радою України недовіри.

Слідчий має отримати підвищений ступінь захисту. Зокрема право повідомлення про підозру слідчому варто надати тільки Генеральному прокурору України чи його заступнику, або прокурору САП.

У КПК України та законах, які визначають особливості інституційної діяльності слідчих і прокурорів, наряду з засадою верховенства права та повагою до честі і гідності особи, доцільно закріпити концепт та зміст таких принципів, як незалежність прокурора і слідчого, людяність, презумпція добропорядності людини, відшкодування шкоди, завданої людині незаконними діями та рішеннями.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються в розробці з урахуванням принципу незалежності слідчого і прокурора, інтегративної системи принципів кримінального процесу та інституційної незалежності слідчих органів, розробці модельного проекту нового «Кримінально-процесуального кодексу України».

Список використаних джерел:

1. Верховенство права в діяльності правоохоронних органів. Доктринальні проблеми, інтегративний аналіз законодавства та практики його застосування : монографія / за заг. ред. доктора юрид. наук, професора В. Тертишника. Київ : Алерта, 2025. 536 с. ISBN 978-617-566-897-9.
2. Деяк І. М. Проблема інституційного позиціонування прокуратури в контексті конституційного принципу поділу влади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 127–132. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.18>.
3. Зарадюк З. В. Роль суб'єктів запобігання корупції у забезпеченні справедливого правосуддя в судах першої інстанції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2025. Вип. 3. С. 68–72. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-12>.
4. Ілляшук Д. Г. Кримінальна процесуальна діяльність прокурора у забезпеченні прав особи на стадії досудового розслідування : монографія. Київ : Алерта, 2024. 246 с. ISBN 978-617-566-869-6.
5. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні : монографія. Київ : Алерта, 2024. 558 с. ISBN 978-617-566-895-5.
6. Луцький А. Законність як засада діяльності правоохоронних органів України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького «Право»*. 2011. № 4. С. 26–29.
7. Микитюк С. Забезпечення незалежності та процесуальної самостійності слідчих державного бюро розслідувань. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 184–189.
8. Письменський Є. О. Кримінально-правова політика України під впливом факторів воєнного характеру та її віддзеркалення в експертній думці : монографія. Київ : Норма права, 2025. 212 с. ISBN 978-617-8306-18-2.
9. Прокуратура в Україні : навчальний посібник / за заг. ред. М. М. Стефанчук. Київ : Алерта, 2025. 526 с. ISBN 978-617-566-888-7.
10. Цуцкїрїдзе М. С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого: теорія та практика : монографія. Київ: Правова єдність ; Алерта, 2020. 559 с.
11. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці : монографія. Чернівці : Родовід, 2013. 307 с.

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 342.7:355.013(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2026-1.17>

В. М. Галуцько, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративної діяльності поліції
факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-0563-0576

ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА

В статті здійснено дослідження європейської практики прийняття рішень у кримінальних провадженнях щодо конфіскації майна. Зазначено, що інститут конфіскації майна посідає важливе місце у системі заходів кримінально-правового впливу, оскільки спрямований на позбавлення осіб матеріальних благ, здобутих злочинним шляхом, а також на запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Прийняття рішень у кримінальних провадженнях щодо конфіскації майна є складним правозастосовним процесом, що потребує суворого дотримання норм кримінального, кримінального процесуального та конституційного права, а також врахування практики Європейського суду з прав людини. Особливістю такого інституту є те, що безпосередньо необхідно втручатися у право власності, яке визнається одним із фундаментальних прав людини. Саме тому прийняття відповідних рішень у кримінальних провадженнях вимагає від органів досудового розслідування, прокуратури та суду високого рівня правової аргументації, належного обґрунтування та забезпечення процесуальних гарантій усіх учасників кримінального провадження, де помилки або формальний підхід при ухваленні рішень щодо конфіскації можуть призвести до порушення прав осіб, скасування судових рішень та притягнення держави до відповідальності на міжнародному рівні.

Окреслено, що у сучасній правовій доктрині та практиці боротьби зі злочинністю інститут конфіскації майна розглядається як один із найбільш ефективних механізмів протидії корупції, організованій злочинності та відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. Міжнародні стандарти у сфері конфіскації майна формуються під впливом актів Ради Європи, Європейського Союзу, практики Європейського суду з прав людини, а також рекомендацій спеціалізованих міжнародних організацій.

Зроблено висновок, що прийняття рішень у кримінальних провадженнях щодо конфіскації майна є важливим та водночас складним елементом кримінального судочинства, який поєднує у собі публічні інтереси держави та приватні інтереси особи, а від ефективності застосування конфіскації безпосередньо залежить від законності, обґрунтованості та справедливості відповідних процесуальних і судових рішень.

Ключові слова: юридична особа, кримінальне провадження, прийняття рішень, конфіскація, захист прав власності, дотримання прав та свобод громадян, слідчі підрозділи, судові рішення, Європейський суд з прав людини.

V. M. Halunko. European practice of decision-making in criminal proceedings confiscation of property

The article studies the European practice of decision-making in criminal proceedings regarding the confiscation of property. It is noted that the institution of confiscation of property occupies an important place in the system of measures of criminal law influence, since it is aimed at depriving individuals of material goods obtained through criminal means, and to prevent the commission of new criminal offenses. Making decisions in criminal proceedings regarding the confiscation of property is a complex law enforcement process which requires strict compliance with the norms of criminal, criminal procedural and constitutional law, as well as taking into account the practice of the European Court of Human Rights. A feature of such an institution is that it is necessary to directly interfere with the right to property, which is recognized as one of the fundamental human rights. That is why making appropriate decisions in criminal proceedings requires pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court to have a high level of legal reasoning, proper substantiation and ensuring procedural guarantees for all participants in criminal proceedings, where errors or a formal approach in making confiscation decisions can lead to violations of individuals' rights, the overturning of court decisions, and holding the state accountable at the international level.

It is outlined that in modern legal doctrine and practice of combating crime, the institution of property confiscation is considered one of the most effective mechanisms for combating corruption, organized crime, and laundering of proceeds from crime.

© В. М. Галуцько, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

International standards in the field of property confiscation are formed under the influence of acts of the Council of Europe, the European Union, the practice of the European Court of Human Rights, as well as the recommendations of specialized international organizations.

It is concluded that decision-making in criminal proceedings regarding the confiscation of property is an important and at the same time complex element of criminal justice, which combines the public interests of the state and the private interests of the individual and the effectiveness of the application of confiscation directly depends on the legality, validity and fairness of the relevant procedural and judicial decisions.

Key words: *legal entity, criminal proceedings, decision-making, confiscation, protection of property rights, observance of citizens' rights and freedoms, investigative units, court decisions, European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблем прийняття рішень у кримінальних провадженнях щодо конфіскації майна зумовлена зростанням ролі цього інституту у протидії корупції, організованій злочинності, фінансуванню тероризму та іншим тяжким злочинам. В умовах євроінтеграційних процесів та адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу особливої значущості набуває забезпечення балансу між інтересами держави у сфері кримінальної юстиції та захистом права власності особи. Крім того, на практиці виникають численні проблемні питання, пов'язані з доведенням злочинного походження майна, визначенням його правового статусу, а також межами судового розсуду при ухваленні рішень про конфіскацію.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблематику щодо конфіскації майна при розслідуванні кримінальних проваджень досліджували науковці, зокрема Ю. Александров, М. Бажанов, Р. Вереша, В. Гришук, Л. Гарбовський, Н. Гуторова, Т. Денисова, Б. Кириш, Г. Корабель, О. Книженко, Н. Марченко, М. Панов, Ю. Шинкарьов та інші. Однак, в умовах сьогодення дослідження процесу прийняття рішень щодо конфіскації майна у кримінальних провадженнях є необхідним для вдосконалення правозастосовної практики, підвищення ефективності боротьби зі злочинністю та забезпечення належного рівня захисту прав і законних інтересів осіб.

Мета дослідження. Метою нашого наукового дослідження є аналіз європейської практики прийняття рішень у кримінальних провадженнях щодо конфіскації майна, виявлення проблемних питань та визначення шляхів щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Інститут конфіскації майна посідає важливе місце у системі заходів кримінально-правового впливу, оскільки спрямований на позбавлення осіб матеріальних благ, здобутих злочинним шляхом, а також на запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Прийняття рішень у кримінальних провадженнях щодо конфіскації майна є складним правозастосовним процесом, що потребує суворого дотримання норм кримінального, кримінального процесуального та конституційного права, а також врахування практики Європейського суду з прав людини. Його особливістю є те, що безпосередньо необхідно втручатися у право власності, яке визнається одним із фундаментальних прав людини. Саме тому прийняття відповідних рішень у кримінальних провадженнях вимагає від органів досудового розслідування, прокуратури та суду високого рівня правової аргументації, належного обґрунтування та забезпечення процесуальних гарантій усіх учасників кримінального провадження, де помилки або формальний підхід при ухваленні рішень щодо конфіскації можуть призвести до порушення прав осіб, скасування судових рішень та притягнення держави до відповідальності на міжнародному рівні.

У сучасній правовій доктрині та практиці боротьби зі злочинністю інститут конфіскації майна розглядається як один із найбільш ефективних механізмів протидії корупції, організованій злочинності та відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. Міжнародні стандарти у сфері конфіскації майна формуються під впливом актів Ради Європи, Європейського Союзу, практики Європейського суду з прав людини, а також рекомендацій спеціалізованих міжнародних організацій. Так, відповідно до Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [1], обов'язок держав забезпечувати ефективні процедури виявлення, арешту та подальшої конфіскації майна за умови дотримання принципів законності та процесуальних гарантій. У порівнянні з цими стандартами, національне законодавство України загалом відповідає міжнародним вимогам, проте на практиці залишається проблемним питання належного доказування злочинного походження майна та своєчасності прийняття процесуальних рішень. Особливе значення для формування стандартів прийняття рішень щодо конфіскації майна має практика **Європейського суду з прав людини**, зокрема у справах, пов'язаних із застосуванням статті 1 протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2], ЄСПЛ наголошує на необхідності дотримання принципу «справедливого балансу» між інтересами суспільства та правом особи на мирне володіння своїм майном. У цьому контексті українська судова практика поступово наближається до європейських стандартів, однак і надалі потребує більш чіткого мотивування судових рішень щодо пропорційності конфіскації. Так, наприклад справі «Філіпс проти Сполученого Королівства» (Case of Phillips v. the United Kingdom) ЄСПЛ визнав, що конфіскація доходів, одержаних злочинним шляхом, не є порушенням права власності, якщо вона ґрунтується відповідно до закону та переслідує легітимну мету боротьбу зі злочинністю. Також, судом зазначено,

що допустимим є застосування презумпцій щодо злочинного походження майна, однак за умови, що особа має реальну можливість їх спростувати [3].

В іншій справі Грейсон и Барнхем против Сполученого Королівства, де осіб засуджено також за розповсюдження наркотиків ЄСПЛ наголосив, що конфіскація не є додатковим кримінальним покаранням, а має превентивний і компенсаційний характер. Суд визнав правомірним покладення на обвинуваченого обов'язку доведення законного походження майна після встановлення факту вчинення злочину [4]. Тобто, дане рішення є важливим для розуміння меж допустимого зміщення тягаря доказування у справах про конфіскацію та підтверджує відповідність таких підходів стандартам Конвенції.

На ряду з позитивним прийняттям рішень є рішення ЄСПЛ, де суд зазначає у формальному підході до конфіскації. Наприклад, у справі “*Silvester’s Horeca Service v. Belgium*” ЄСПЛ визнав порушення статті 1 протоколу через автоматичний характер конфіскації без урахування конкретних обставин справи та індивідуального становища особи та зазначив, що конфіскація не може застосовуватися механічно, без належного судового аналізу пропорційності [5]. Тобто мова йде мотивування рішень про конфіскацію та недопущення формального підходу при застосуванні. Втручання у право власності має бути з додержанням принципу пропорційності та обґрунтованості.

Порівняльний аналіз свідчить, що міжнародні стандарти орієнтовані на забезпечення ефективності конфіскації майна як інструменту кримінального права за умови суворого дотримання прав людини та процесуальних гарантій, а імплементація цих стандартів у національну практику прийняття рішень у кримінальних провадженнях щодо конфіскації майна є необхідною передумовою зміцнення верховенства права та інтеграції України до європейського правового простору.

Дана позиція зазначається і у листі Верховного суду України від 30.01.2007 року, де зазначено, що суди при конфіскації майна, повинні дотримуватися вимог положень ст. 65 КК і в кожному конкретному випадку враховують ступінь тяжкості, розмір заподіяної шкоди та її відшкодування, дані про особу, яка вчинила злочин, та всі обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання. А також зазначено, що конфіскація майна як додаткове покарання не може бути призначена судом у випадку, коли особа звільняється від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК). Відповідно до вимог ст. 77 КК конфіскація майна не призначається навіть у разі, коли в санкції статті Особливої частини КК, за якою засуджується винний, вона передбачена як обов'язкове додаткове покарання. Тоді як згідно з положеннями ст. 46-1 КК (1960 р.), що був чинним до 1 вересня 2001 р., при відстрочці виконання вироку суд міг призначити додаткове покарання у виді конфіскації майна і були певні обмеження щодо незастосування конфіскації [6]. Тобто при прийнятті рішень щодо конфіскації майна необхідно чітко дотримуватися принципів верховенства права, пропорційності та змагальності сторін при застосуванні. Особливого значення набуває роль суду, який повинен забезпечити належну оцінку доказів, пов'язаних із походженням майна, та надати вмотивоване рішення з урахуванням національного законодавства і практики Європейського суду з прав людини.

Висновки та перспективи. Таким чином, прийняття рішень у кримінальних провадженнях щодо конфіскації майна є важливим та водночас складним елементом кримінального судочинства, який поєднує у собі публічні інтереси держави та приватні інтереси особи, а від ефективності застосування конфіскації безпосередньо залежить від законності, обґрунтованості та справедливості відповідних процесуальних і судових рішень.

Список використаних джерел:

1. Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
3. Рішення у справі «Філіпс проти Сполученого Королівства» (Case of Phillips v. the United Kingdom) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/980_052#Text
4. Справа «Грейсон (Grayson) и Барнхем (Barnham) проти Сполученого Королівства» – 19955/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int.app.convers>
5. AFFAIRE SILVESTER’S HORECA SERVICE c. BELGIQUE. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-66212%22%5D%7D>
6. Щодо додержання закону при прийнятті рішень стосовно конфіскації майна та передачі речових доказів у доход держави. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v9-12700-07#Text>

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

В. Г. Гриценко, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри галузевого права та правоохоронної
діяльності факультету права, бізнесу та адміністрування
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: 0000-0003-4813-6153

А. А. Мельник, кандидат юридичних наук,
асистент кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-9212-9586

ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ЖІНОК ТА ЧОЛОВІКІВ У КОНСТИТУЦІЯХ КРАЇН З НАЙВИЩИМ ІНДЕКСОМ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

У цьому науковому дослідженні здійснено комплексний та багатосторонній компаративний аналіз нормативно-правового закріплення принципу рівності прав чоловіків та жінок в конституціях низки країн. Автор аналізує способи та формулювання, яким законодавці закріпили вищенаведений принцип у основних законах країн, які за результатами рейтингування звіту про глобальний гендерний розрив (Global Gender Gap Report 2025) посіли перші 10 місць (зокрема Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Велика Британія, Нова Зеландія, Швеція, Молдова, Намібія, Німеччина та Ірландія). Автор виокремив спільні елементи та унікальні правові дефініції.

Актуальність дослідження полягає у релевантності даних, висвітлених в Global Gender Gap Report 2025, що дозволяє оцінити останні тенденції в сфері гендерної рівності. Також в рамках євроінтеграційного вектору розвитку України існує ряд міжнародних зобов'язань, які покладають обов'язок на нашу державу з належного та якісного нормативного закріплення та реалізації національної гендерної політики. В рамках об'єктивної та перманентної небезпеки з боку країни-сусіда, якнайшвидший вступ України до Європейського Союзу є екзистенційним імперативом, який може визначити подальшу долю нашої держави.

Метою статті є дослідження нормативно-правового закріплення принципу гендерної рівності в конституціях вищенаведених країн, порівняння їхнього змісту, а також встановлення факту наявності або відсутності закономірностей між прописаними нормами та реальними результатами впровадження гендерної рівності.

Встановлено факт того, що не всі конституції містять однакові або подібні формулювання щодо рівності прав чоловіків та жінок. Такі країни як Велика Британія взагалі не мають писаної Конституції. Доведено, що номінальне закріплення норм з гендерної рівності в основних законах не мають обов'язкового зв'язку із високими рейтинговими позиціями в Global Gender Gap Report.

Дослідження має теоретичне та практичне значення. Стаття сприяє кращому розумінню поточного стану закріплення принципу гендерної рівності в основних законах країн, які в 2025 році були визнані такими, що показали найкращі результати у досягненні гендерного паритету.

Ключові слова: гендерна рівність, гендерний паритет, гендерна політика, рівність прав чоловіків та жінок, нормативно-правове регулювання, антидискримінаційне законодавство, порівняльний аналіз.

V. H. Hrytsenko, A. A. Melnyk. The consolidation of the principle of equality of women and men in the constitutions of countries with the highest gender equality index: a comparative legal analysis

This scientific study presents a comprehensive and multifaceted comparative analysis of the normative consolidation of the principle of equality of rights of men and women in the constitutions of a number of countries. The author examines the approaches and formulations by which legislators have enshrined the aforementioned principle in the basic laws of countries that ranked in the top 10 of the Global Gender Gap Report 2025 – namely Iceland, Norway, Finland, the United Kingdom, New Zealand, Sweden, Moldova, Namibia, Germany, and Ireland. The author identifies common elements and unique legal definitions.

The relevance of the study lies in the currency of the data presented in the Global Gender Gap Report 2025, which enables an assessment of the latest trends in the field of gender equality. Furthermore, within the framework of Ukraine's European integration trajectory, there exist a number of international obligations that require our state to ensure the proper and effective normative consolidation and implementation of national gender policy. Given the objective and persistent threat posed by a neighbouring state, Ukraine's accession to the European Union at the earliest possible date represents an existential imperative that may determine the future of our country.

© В. Г. Гриценко, А. А. Мельник, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

The aim of the article is to examine the normative and legal consolidation of the principle of gender equality in the constitutions of the aforementioned countries, to compare their content, and to establish whether patterns exist between the enshrined norms and the actual outcomes of gender equality implementation.

It has been established that not all constitutions contain identical or similar formulations regarding the equality of rights of men and women. Countries such as the United Kingdom do not possess a written constitution at all. It is demonstrated that the nominal consolidation of gender equality norms in basic laws does not bear a necessary correlation with high rankings in the Global Gender Gap Report. The study identifies three typological models of constitutional regulation: the general anti-discrimination model, the parity-declarative model, and the positive action model. It is concluded that for Ukraine, the most relevant constitutional models to draw upon are those of Finland and Germany, which combine anti-discrimination provisions with an active state mandate to promote substantive gender equality.

The study has both theoretical and practical significance. The article contributes to a better understanding of the current state of consolidation of the principle of gender equality in the basic laws of countries.

Key words: *gender equality, gender parity, gender policy, equality of rights of men and women, normative and legal regulation, anti-discrimination legislation, comparative analysis.*

Постановка проблеми. Питання нормативного закріплення принципу гендерної рівності в конституціях держав має подвійне значення. З одного боку, конституція як основний закон держави є первинним джерелом правового регулювання найважливіших суспільних відносин, що визначає характер і зміст усього подальшого галузевого законодавства. З іншого боку, практика конституційного будівництва переконливо демонструє, що формальне закріплення норм у тексті основного закону далеко не завжди гарантує їхню ефективну реалізацію.

Динаміка розвитку сучасних суспільних відносин, посилення консервативних та популістських тенденцій у ряді держав, а також зростання актуальності гендерної проблематики в контексті сталого розвитку та захисту прав людини зумовлюють необхідність переосмислення взаємозв'язку між конституційними приписами та реальним станом гендерного паритету. Зазначений зв'язок є особливо важливим для України в контексті її євроінтеграційного курсу, оскільки гармонізація національного законодавства із стандартами ЄС у сфері рівності статей є одним із обов'язкових критеріїв членства.

Дослідження конституційного досвіду держав-лідерів за Індексом гендерного розриву дозволяє виявити різноманітність підходів до нормативного закріплення відповідного принципу та сформулювати висновки щодо оптимальних моделей конституційного регулювання гендерної рівності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-правові засади закріплення принципу гендерної рівності досліджували вітчизняні науковці, а саме: А. І. Берlach, І. А. Мацелюх, Н. А. Литвин, І. О. Грицай, А. Г. Стоян, Л. Р. Наливайко, Л. В. Марценюк, Н. В. Бондарчук, І. І. Кравчук та інші, які здійснювали аналіз національної гендерної політики. Водночас порівняльний аналіз конституційних моделей закріплення принципу гендерної рівності саме в державах-лідерах Global Gender Gap Report 2025 досі не ставав предметом окремого наукового дослідження, що й визначає наукову новизну цієї статті.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз конституційного закріплення принципу рівності прав жінок та чоловіків у десяти державах, які посіли найвищі позиції в Global Gender Gap Report 2025, з метою виявлення типологічних моделей відповідного регулювання та встановлення характеру зв'язку між конституційними формулюваннями та реальними досягненнями у сфері гендерного паритету.

Виклад основного матеріалу. Загальна характеристика Global Gender Gap Report 2025. Щорічний Звіт про глобальний гендерний розрив (Global Gender Gap Report, далі – Звіт), що публікується Всесвітнім економічним форумом, є одним із найавторитетніших інструментів вимірювання прогресу держав у досягненні гендерного паритету. Звіт охоплює чотири виміри: економічна участь і можливості, рівень освіти, здоров'я та виживання, а також політичні повноваження. У 2025 році Звіт охопив 148 держав, а в десятку лідерів увійшли: Ісландія (1-е місце, 92,6 %), Фінляндія (2-е, 87,9 %), Норвегія (3-є, 86,3 %), Велика Британія (4-е, 83,8 %), Нова Зеландія (5-е, 82,7 %), Швеція (6-е, 81,7 %), Молдова (7-е, 81,3 %), Намібія (8-е, 81,1 %), Німеччина (9-е, 80,3%) та Ірландія (10-е, 80,1 %) [1]. Усі держави першої десятки подолали поріг у 80% закритого гендерного розриву. При цьому Велика Британія та Молдова вперше увійшли до топ-10 у 2025 році [1].

Зазначений перелік демонструє географічну неоднорідність лідерів: вісім з десяти країн є європейськими, тоді як Нова Зеландія представляє Азіатсько-Тихоокеанський регіон, а Намібія – єдина держава Африки у топ-10. Такий склад є показовим для розуміння того, чи існує кореляція між правовими системами, конституційними традиціями та досягнутими результатами у сфері гендерної рівності. Відтак, пропонуємо проаналізувати більш детально окремі країни.

Так, Ісландія є беззаперечним і сталим лідером рейтингу – ця держава очолює його вже 16 років поспіль [1]. Конституція Ісландії 1944 року (в редакції 2013 року) у статті 65 закріплює двоступеневу модель захисту від дискримінації: «Усі люди рівні перед законом і користуються правами людини незалежно від статі [...] чи іншого стану. Чоловіки та жінки користуються рівними правами в усіх відношеннях» [2]. Вказане формулювання є характерним прикладом поєднання загальної антидискримінаційної норми із спеціальним приписом щодо рівності статей. З доктринальної точки зору, наведена структура має очевидну перевагу: загальна норма охоплює весь спектр підстав можливої дискримінації,

тоді як спеціальна норма виокремлює гендерний аспект як такий, що потребує окремого конституційного акцентування. Певне семантичне перекриття між двома частинами статті є методологічно виправданим: дублювання у праві нерідко є інструментом підвищення правової визначеності та попередження розширювального тлумачення норм правозастосувачами.

Друге місце посідає Фінляндія. Її Конституція 1999 року (в редакції 2011 року) у статті 6 «Рівність» містить більш розгорнуте регулювання: «Усі рівні перед законом. Ніхто не може без поважної причини зазнавати відмінного ставлення від інших осіб через стать [...] чи інші причини, що стосуються його особи. [...]. Рівність статей заохочується в суспільній діяльності та трудовому житті, особливо у визначенні оплати праці та інших умов праці, як це детальніше передбачено законом» [3].

Принциповою відмінністю фінської конституційної моделі є відсутність прямої вказівки на рівність прав чоловіків і жінок у першій частині статті: натомість акцент зроблено на забороні диференційованого поводження. Друга частина статті передбачає не пасивну заборону дискримінації, а активний обов'язок держави «заохочувати» рівність статей у конкретних сферах – публічній діяльності, трудових відносинах та оплаті праці. Формулювання «заохочення» (фін. *edistefään*) не є суто диспозитивним: у поєднанні з відсиленням до законодавчого регулювання воно створює конституційний мандат для прийняття відповідних законів. Це свідчить про зрілу правову культуру фінського конституційного законодавця та підтверджується наявністю розвиненого антидискримінаційного законодавства.

Наступна у рейтингу Норвегія, яка на конституційному рівні ще у 1814 році закріпила: «Усі рівні перед законом. Жодна особа не повинна зазнавати несправедливої або необґрунтованої дискримінації» [4]. Текст статті не містить жодної прямої згадки про стать, рівність прав чоловіків і жінок чи будь-який гендерний аспект. Це є наслідком архаїчності оригінальних формулювань XIX – початку XX ст., що зберегли свою лаконічність загальність у процесі конституційних реформ. Водночас цей приклад є науково цікавим з огляду на очевидну невідповідність між мінімалістичним конституційним текстом і стабільно високими результатами Норвегії у рейтингу гендерного паритету. Це переконливо свідчить про те, що досягнення фактичної гендерної рівності визначається не стільки деталізованістю конституційних норм, скільки ефективністю галузевого законодавства, інституційних механізмів та рівнем правосвідомості суспільства.

Необхідно звернути окрему увагу на формулювання «необґрунтована дискримінація». З позицій конституційного права таке формулювання передбачає, що певні форми диференційованого поводження є допустимими за наявності об'єктивного і розумного обґрунтування – це відповідає стандартам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини, де диференціація визнається прийнятною, якщо вона переслідує законну мету та є пропорційною. Відтак зазначене формулювання не є концептуальною вадою, а є відображенням усталеного підходу міжнародного права прав людини.

Велика Британія посідає четверте місце, маючи конституційний феноменом. Британська конституція є некодифікованою та складається з парламентських статутів, конституційних звичаїв і судових прецедентів. Правове регулювання рівності статей забезпечується передусім «Equality Act» 2010, який у статті 4 відносить «стать» до захищених ознак і у статті 13 встановлює заборону прямої та непрямой дискримінації за цією ознакою у ключових сферах суспільного життя (зайнятість, надання послуг, освіта тощо). Значне підвищення позиції Великої Британії у 2025 році (з 14-го на 4-е місце) безпосередньо пов'язане із формуванням гендерно збалансованого кабінету міністрів у 2024 році та зростанням частки жінок у парламенті [1].

Британський кейс є принципово важливим для теоретичних узагальнень: відсутність конституційного тексту з питань гендерної рівності жодним чином не перешкодила цій державі увійти до числа світових лідерів. Це підкреслює вирішальну роль правозастосовної практики, парламентського законодавства та інституційної культури.

Наступна у рейтингу Нова Зеландія. Конституційний устрій Нової Зеландії схожий на британський: держава не має єдиного кодифікованого основного закону. Роль конституційного акту виконує “New Zealand Bill of Rights Act” 1990 року (разом з низкою інших статутів), стаття 19 якого гарантує свободу від дискримінації у визначенні “Human Rights Act” 1993. Остання у розділі 21 встановлює вичерпний перелік заборонених підстав дискримінації, серед яких – «стать» [5]. Аналогічно до норвезького випадку, цей документ не містить сучасних декларативних формулювань про рівність статей, обмежуючись антидискримінаційним підходом. Стабільно високі позиції Нової Зеландії підтверджують тезу про достатність антидискримінаційної моделі за умови її ефективного правозастосування.

Конституційне регулювання гендерної рівності в Швеції є найбільш функціонально насиченим серед усіх аналізованих країн. Нині країна посідає шосте місце. Стаття 13 Форми правління (*Regeringsformen* – одного з чотирьох актів, що утворюють конституцію Швеції) стверджує: «Жоден закон чи інше положення не може передбачати несприятливого ставлення до будь-кого за ознакою статі, окрім випадків, коли це положення є частиною зусиль, спрямованих на сприяння рівності між чоловіками та жінками, або стосується обов'язкової військової служби чи інших еквівалентних службових обов'язків» [6].

Шведська модель є конституційним закріпленням концепції позитивних дій (*positive action / affirmative action*) на найвищому нормативному рівні. Принципово важливо, що стаття не лише забороняє дискримінацію

за ознакою статі, але й прямо легітимізує заходи, спрямовані на «сприяння рівності», навіть якщо вони формально передбачають диференційоване поводження. Таким чином, конституційний текст вирішує одну з ключових правових колізій у сфері гендерної рівності: між принципом формальної рівності та необхідністю вживати компенсаторних заходів для досягнення рівності фактичної. Це робить шведський основний закон одним із найбільш прогресивних з точки зору інструментарію гендерної рівності.

Республіка Молдова вперше увійшла до топ-10 у 2025 році, здійснивши значний стрибок у рейтингу – з 13-го на 7-ме місце, переважно завдяки суттєвому прогресу в субіндексі політичних повноважень [1]. Стаття 16 Конституції Молдови 1994 року закріплює: «Найголовнішим обов'язком держави є повага та захист людської особистості», а «Всі громадяни Республіки Молдова рівні перед законом та органами державної влади, незалежно від [...] статі» [7].

Конституційне формулювання Молдови належить до найбільш загальних серед аналізованих держав і обмежується стандартною антидискримінаційною нормою без додаткових інструментів. Водночас значне покращення позиції країни у 2025 році, що відбулось за рахунок збільшення частки жінок на міністерських посадах та збереження позиції жінки на посаді глави держави, підтверджує, що реальний прогрес у гендерній рівності може бути досягнутий через практику правозастосування та формування державних інституцій, навіть за відсутності розгорнутих конституційних норм.

Намібія є єдиною африканською державою у топ-10 і на восьмій позиції демонструє приклад найбільш розгорнутого конституційного закріплення принципу позитивних дій. Пункт 3 статті 23 Конституції 1990 року (в редакції 2014 року) передбачає: «При прийнятті законодавства та застосуванні будь-яких політик і практик [...] допускається враховувати той факт, що жінки в Намібії традиційно зазнавали особливої дискримінації і що їх необхідно заохочувати та надавати їм можливість відігравати повноцінну, рівноправну та ефективну роль у політичному, соціальному, економічному та культурному житті нації» [8].

Намібійська модель відрізняється від шведської насамперед тим, що конституційна норма прямо посиляється на конкретний історичний контекст – колоніальну та апартеїдну спадщину дискримінації жінок. Такий підхід виконує не лише нормативну, але й символічну та меморіальну функцію: він легітимізує позитивні дії через визнання державою власної відповідальності за попередні системні порушення. Подібна модель «конституційного визнання» є унікальною серед аналізованих держав і може становити науковий інтерес для тих країн, де жінки зазнавали систематичної дискримінації в силу правових або соціальних структур.

Незважаючи на високі стандарти соціального забезпечення Федеративна Республіка Німеччина обіймає дев'яте місце у рейтингу. Її основний закон, ухвалений ще у 1949 року статтею 3 закріпив тришарову структуру: «Усі особи рівні перед законом. Чоловіки та жінки мають рівні права. Держава сприяє фактичному впровадженню рівних прав для жінок і чоловіків та вживає заходів для усунення існуючих недоліків. Жодна особа не може бути привілейована чи дискримінована через стать» [9]. Наведені приписи є показовими з доктринальної точки зору. Вона послідовно закріплює: загальний принцип рівності (частина 1), спеціальну норму рівності статей (частина 2, речення 1), конституційний мандат на позитивні дії (частина 2, речення 2) і заборону дискримінації (частина 3). Така побудова охоплює всі три рівні правового захисту гендерної рівності: формальну рівність, заборону дискримінації та зобов'язання держави вживати активних заходів. Норма про «усунення існуючих недоліків» набула особливого значення у практиці Федерального конституційного суду, який неодноразово посилався на неї при оцінці конституційності законодавства про квоти та гендерну рівність у різних сферах.

Десятку лідерів закриває Ірландія. Її Конституція 1937 року (в редакції 2019 року) у статті 40 закріплює: «Усі громадяни [...] рівні перед законом. Це не означає, що держава не повинна у своїх законодавчих актах належним чином враховувати відмінності у здібностях, фізичних та моральних, а також у соціальному функціонуванні» [10]. Означена норма не містить прямої згадки про стать або гендерну рівність, однак підкреслює допустимість диференційованого підходу з боку держави стосовно осіб з різними потребами. Саме через цю «відчинену двері» ірландське законодавство розвивало антидискримінаційний захист у сфері зайнятості та надання послуг (Employment Equality Acts та Equal Status Acts). Відсутність прямого конституційного тексту з гендерного питання компенсується розвиненою галузевою законодавчою базою та активністю судової практики.

Так, на підставі проведеного аналізу можна виокремити три базові моделі конституційного закріплення принципу гендерної рівності серед держав-лідерів Звіту. Перша модель – загальна анти дискримінаційна. Вона характерна для Норвегії та Нової Зеландії (а також, з певними застереженнями, для Молдови та Ірландії). Ці конституції обмежуються загальними нормами рівності або анти дискримінаційними приписами без спеціального гендерного компоненту. Ефективність цієї моделі забезпечується розгалуженим галузевим законодавством. Друга модель – паритетно-декларативна, що відтворена конституціями Ісландії та Німеччини, які прямо проголошують рівність прав чоловіків і жінок у тексті основного закону. Означена модель має виражений символічний та нормотворчий потенціал, оскільки конституційний припис слугує орієнтиром для всієї системи законодавства. Остання – модель позитивних дій. Вона найбільш повно представлена у конституціях Швеції, Намібії та Німеччини (у частині «усунення існуючих недоліків»).

Ця модель є найбільш функціонально насиченою, оскільки прямо легітимізує активну роль держави у вирівнюванні можливостей.

Принципово важливим є те, що держави з різними моделями конституційного регулювання показують зіставні результати у Звіті. Велика Британія та Нова Зеландія, які не мають кодифікованої конституції або не містять прямих гендерних норм у конституційному тексті, демонструють показники, порівнянні з державами із розгорнутим конституційним регулюванням, що підтверджує ключову тезу: конституційна норма є необхідною, але недостатньою умовою фактичного досягнення гендерного паритету.

Висновки та перспективи. Таким чином, на підставі проведеного порівняльно-правового аналізу можна сформулювати такі висновки. По-перше, конституційні норми щодо гендерної рівності серед держав-лідерів Звіту 2025 року відрізняються суттєвою різноманітністю: від повної відсутності кодифікованої конституції (Велика Британія, Нова Зеландія) до розгорнутих триступневих конструкцій (Німеччина). Ця різноманітність не призводить до відповідної диференціації фактичних результатів у досягненні гендерного паритету.

По-друге, простежується зворотна кореляція між «архаїчністю» конституційного тексту та деталізованістю гендерних норм: старіші конституції (Норвегія, 1814; некодифіковані системи Великої Британії та Нової Зеландії) містять загальніші формулювання, які, однак, не перешкоджають ефективній гендерній політиці. Це підтверджує гіпотезу про те, що вирішальну роль відіграє якість галузевого законодавства та правозастосовної практики.

По-третє, найбільш функціонально насиченою є модель позитивних дій (Швеція, Намібія, Німеччина), що прямо на конституційному рівні легітимізує активну роль держави у вирівнюванні фактичного становища представників різних статей. Саме ця модель видається найбільш перспективною для запозичення, оскільки вона не лише декларує рівність, але й надає правову основу для конкретних інструментів її забезпечення.

На нашу думку, для України найбільш актуальним є запозичення досвіду Фінляндії та Німеччини: фінська модель цінна поєднанням антидискримінаційної норми з конституційним мандатом на «заохочення» рівності у конкретних сферах (праця, оплата праці), а німецька – чіткою тришаровою конструкцією, що охоплює одночасно формальну рівність, заборону дискримінації та зобов'язання вживати позитивних заходів. Чинна редакція статті 24 Конституції України містить загальне положення про рівність прав чоловіків і жінок, однак не передбачає конституційного мандату на позитивні дії, що обмежує можливості для розвитку відповідного галузевого законодавства.

Список використаних джерел:

1. Global Gender Gap Report 2025. Weforum. URL: https://reports.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2025.pdf?_gl=1*_gzoel2*_up*MQ..*_gs*MQ..&gclid=Cj0KCQiAqeDMBhDcARIsAJEbU9SN4XiJjSXns1YonkGYQ8pEHuChk7OpApeYf0PH6WNgRZxry5PH0KSIaAn4JEALw_wcB&gbruid=0AAAAAoVy5F7rp1FP1b7zu-TVaIQqls1gZ#page=209.10 (дата звернення: 21.02.2026).
2. Constitution of Iceland 1944. Constitute project. URL: https://constituteproject.org/constitution/Iceland_2013 (дата звернення: 22.02.2026).
3. Constitution of Finland 1999. Constitute project. URL: https://constituteproject.org/constitution/Finland_2011 (дата звернення: 22.02.2026).
4. Constitution of Norway 1814. Constitute project. URL: https://constituteproject.org/constitution/Norway_2016 (дата звернення: 22.02.2026).
5. Constitution of New Zealand 1852. Constitute project. URL: https://constituteproject.org/constitution/New_Zealand_2014 (дата звернення: 22.02.2026).
6. Constitution of Sweden 1974. Constitute project. URL: https://constituteproject.org/constitution/Sweden_2012 (дата звернення: 22.02.2026).
7. Constitution of Republic of Moldova 1994. Constitute project. URL: https://constituteproject.org/constitution/Moldova_2016 (дата звернення: 22.02.2026).
8. Constitution of Namibia 1990. Constitute project. URL: https://constituteproject.org/constitution/Namibia_2014 (дата звернення: 22.02.2026).
9. Constitution of Germany 1949. Constitute project. URL: https://constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2014 (дата звернення: 22.02.2026).
10. Constitution of Ireland 1937. Constitute project. URL: https://constituteproject.org/constitution/Ireland_2019 (дата звернення: 22.02.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 20.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

М. Б. Стиранка, кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0007-6523-0586

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ЦИФРОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Стаття присвячена визначенню змісту та меж участі штучного інтелекту (ШІ) у цифрових правовідносинах шляхом розмежування технічної автономності й юридичної суб'єктності. Показано, що пропозиція запровадити категорію «електронної (цифрової) особи» має розглядатися не як прирівнювання до людини, а як обмежена правова фікція для ідентифікації систем, адресації наслідків алгоритмічних дій та організації відшкодування шкоди. Узагальнення доктрини демонструє зсув дискурсу від метафізики «свідомості» до інституцій підзвітності: реєстрів високоризикових систем, прозорості моделей і даних, аудиту життєвого циклу, страхування та розподілу ризиків між розробником, власником платформи, оператором і користувачем. Обґрунтовано мінімальний стандарт «електронної особи»: стабільний ідентифікатор; реєстрація відповідального куратора з обов'язками контролю, страхового покриття та компенсації; журнали подій і протоколи перевірок; процедурні «вимикачі» та механізми відкликання делегованих повноважень. За цих умов можливе надання системі вузько окресленої дієздатності (мікрооперації, виконання смарт-угод у лімітах), тоді як деліктоздатність реалізується через персоналізовану відповідальність людських і корпоративних носіїв рішень. Проаналізовано європейський тренд: від ідеї «електронної особи» (рекомендаційні підходи 2017 р.) до ризик-орієнтованої моделі регулювання (вимоги до безпеки, даних, прозорості та оцінки відповідності, процесуальні презумпції причинного зв'язку). Запропоновано рамку для України – «Карту правових реформ використання ШІ»: поетапне впровадження реєстрів, обов'язкових звітів про вплив, незалежного аудиту, процесуальних правил доступу до технічних доказів та галузевих стандартів комплаєнсу.

Ключові слова: штучний інтелект, цифрові правовідносини, цифрова (електронна) особа, правосуб'єктність, відповідальність, аудит.

M. B. Styranka. Artificial Intelligence in Digital Legal Relations

The article is devoted to defining the content and limits of the participation of artificial intelligence (AI) in digital legal relations by distinguishing between technical autonomy and legal subjectivity. It is shown that the proposal to introduce the category of “electronic (digital) person” should not be considered as an equalization to a person, but as a limited legal fiction for identifying systems, addressing the consequences of algorithmic actions and organizing compensation for damage. The generalization of the doctrine demonstrates a shift in discourse from the metaphysics of “consciousness” to institutions of accountability: registers of high-risk systems, transparency of models and data, life cycle audit, insurance and risk sharing between the developer, platform owner, operator and user. The minimum standard of an “electronic person” is substantiated: a stable identifier; registration of a responsible curator with responsibilities for control, insurance coverage and compensation; event logs and audit protocols; procedural “switches” and mechanisms for revoking delegated powers. Under these conditions, it is possible to provide the system with narrowly defined capacity (microtransactions, execution of smart contracts within limits), while tortious capacity is implemented through the personalized responsibility of human and corporate decision-makers. The European trend is analyzed: from the idea of an “electronic person” (recommended approaches of 2017) to a risk-oriented regulatory model (requirements for security, data, transparency and conformity assessment, procedural presumptions of causation). A framework for Ukraine is proposed – “Map of legal reforms of the use of AI”: phased implementation of registers, mandatory impact reports, independent audit, procedural rules for access to technical evidence and industry compliance standards.

Key words: artificial intelligence, digital legal relations, digital (electronic) person, legal personality, liability, audit.

Постановка проблеми. Сьогоднішня хвиля цифрових інновацій справді виходить за рамки чинних доктрин і потребує уточнених нормативних меж. Пропозиція запровадити категорію «електронної особи» покликана надати правовій системі гнучкий інструмент для врегулювання участі автономних технічних систем у правовідносинах. Йдеться не про механічне прирівнювання до фізичної особи, а про функціоналізовану правосуб'єктність, обсяг якої визначається цілями застосування системи, рівнем її автономності, перевірваністю рішень і можливістю покладання відповідальності. У цьому підході штучний інтелект може співіснувати у двох режимах: як об'єкт права (майно/технологія під контролем власника або оператора) і як «цифрова особа» для виконання вузько окреслених дій, коли потрібна юридична адресація наслідків алгоритмічних операцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дискурс про ШІ в цифрових правовідносинах еволюціонує від питання «суб'єктності» до інституцій підзвітності. Антропоцентричну позицію, що заперечує повну правосуб'єктність ШІ, обґрунтовують S. M. Solaiman, а також А. Гончарова й Д. Мурач, С. В. Залевський: вони вказують на ризик розмивання персональної відповідальності та конфлікт із правами людини.

© М. Б. Стиранка, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Функціоналістський підхід розвивають S. Chopra та L. White, а також F. Andrade, P. Novais, J. Machado, J. Neves: пропонується «обмежена» технічна суб'єктність для автоматизованих дій за умови трасованості рішень і фіксації відповідального бенефіціара. Аналогію з юридичною особою тлумачать обережно: С. О. Стефурак підкреслює похідний, інструментальний характер такої конструкції під людським контролем. В українському полі О. А. Баранов, О. В. Харитонova та Є. О. Харитонов акцентують на ідентифікації систем, аудиті, страхуванні ризиків і адміністративному нагляді; М. Карчевський аналізує «соціалізацію» ШІ; Ю. О. Легеца, В. М. Олійник, І. М. Олійченко – інформаційне забезпечення публічної влади. Нерозв'язаними лишаються стандарти доказування в «чорних скриньках», моделі компенсації та єдині критерії ризику; консенсус схиляється до режиму відповідального використання замість «електронної особи».

Метою наукової статті є визначення штучного інтелекту у цифрових правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Ключем до практичної реалізації є встановлення мінімального стандарту правосуб'єктності електронної особи: стабільний ідентифікатор; реєстрація відповідального куратора (розробника, власника чи провайдера), на якого покладаються обов'язки контролю, страхового покриття та відшкодування; вимоги прозорості та аудитуваності (журнали подій, протоколи верифікації, пояснюваність рішень); процедурні механізми негайного зупинення й відзиву делегованих повноважень. За цих умов «цифрова особа» отримує обмежену дієздатність у наперед визначених відносинах (наприклад, укладення мікрооперацій у цифрових сервісах, виконання смарт-угод у межах лімітів), тоді як деліктоздатність матеріалізується через персоніфіковану відповідальність оператора цифрових технологій.

Такий двопозиційний режим знімає хибну дихотомію «або об'єкт, або повна особа» й уникає розмивання відповідальності фізичної чи юридичної особи. Він дозволяє правопорядку підтримувати інновації, одночасно зберігаючи принципи належної правової процедури, ефективного захисту прав людини та відшкодування шкоди. Подальший розвиток концепції має зосереджуватися на уніфікації матеріальних і процесуальних критеріїв визнання електронної особи, колізійних прив'язках для транскордонних операцій і узгодженні стандартів прозорості та аудиту з галузевими регуляціями даних, конкуренції та кібербезпеки [1].

Теза про те, що «на міжнародному рівні роботи вже позиціонуються як суб'єкти права», коректніше описується як науково-політична гіпотеза, а не чинна норма. Європейський парламент у Резолюції 2017 року про цивільно-правові правила робототехніки справді запропонував до обговорення ідею «цифрової (електронної) особи» для найскладніших автономних систем, одночасно окресливши рамки реєстрації, страхування, прозорості алгоритмів і механізмів «вимикача». Документ мав рекомендаційний характер і не створював юридичної особи для роботів; відтоді регуляторний фокус ЄС змістився від персоніфікації машин до ризик-орієнтованого регулювання та відповідальності людей і організацій, які розробляють, впроваджують або експлуатують системи ШІ. Прийнятий у ЄС комплекс актів щодо штучного інтелекту пішов саме цим шляхом: встановлено вимоги до безпеки, управління даними, прозорості, наглядовості та оцінки відповідності, а питання відшкодування шкоди вирішується через оновлення режимів відповідальності виробника і процесуальні презумпції причинного зв'язку у справах, пов'язаних із ШІ. У більшості юрисдикцій світу правосуб'єктність роботів не визнана; натомість діє конструкція «керованої делегації»: робот може вчиняти технічно автономні дії у межах наперед визначеного мандату, але правові наслідки та обов'язок відшкодування покладаються на ідентифікованих людських або корпоративних кураторів. Отже, ідея «робота-агента», що має власне майно, відповідає за зобов'язання й виступає стороною процесу, залишається предметом дискусії та експериментального моделювання, а не усталеною міжнародною практикою; ключовим трендом є не надання машинам статусу юридичної особи, а забезпечення прозорості, аудиторності й персоніфікованої відповідальності за їх використання [2]. Документ містить загальні положення, що стосуються юридичної відповідальності за шкоду, завдану роботами, розвитку роботів і штучного інтелекту, етичні засади розроблення й використання роботів.

Нерідко для кваліфікації інтелекту на «людському» рівні, тобто на рівні, релевантному для суб'єктності у праві, посилаються на тест Тюрінга. Запропонований Аланом Тюрінгом у 1950 році, цей підхід слугує операційним критерієм виявлення інтелектуальної поведінки: система вважається інтелектуальною, якщо у процесі стандартизованої взаємодії здатна виконувати завдання на рівні людини й у такий спосіб вводити в оману експерта-спостерігача щодо власної природи [3]. Відповідно виходять із припущення, що сучасні та найближчі за розвитком об'єкти ШІ можуть демонструвати результати, співмірні з вимогами цього тесту, тобто досягати функціональної еквівалентності «людському» рівню в окремих комунікативних і когнітивних сценаріях.

У такому ракурсі ШІ трактується як клас технічних систем, зорієнтованих на імітацію раціональної поведінки людини – як із пізнавальною метою (моделювання людського інтелекту), так і з прикладною метою створення агентів, здатних автономно діяти у складних, змінних умовах. Репрезентативною реалізацією цієї парадигми виступає робототехнічний агент: робот можна визначити як автономну штучну систему, наділену інтелектуальними функціями, що дозволяють сприймати середовище, приймати рішення в межах заданих цілей і виконувати юридично релевантні дії у матеріальному чи цифровому просторі [4].

Принципово важливо розрізнити: з одного боку, – надання правової допомоги із застосуванням ШІ як інструмента підтримки (пошук норм, аналіз текстів, підготовка проектів документів) і з іншого – здійснення

юридично значущих дій (ухвалення владних або приватно-правових рішень, що породжують права та обов'язки). Друге належить виключно людині чи колективним людським утворенням (державним органам, підприємствам, установам). Наділення робота «юридичною компетентністю» підміняє суб'єкт права об'єктом і розмиває персоніфікацію відповідальності; відповідати за наслідки використання систем мають їхні розробники, власники, оператори та користувачі.

Поширена аналогія з юридичною особою як «юридичною фікцією» не вирішує проблеми. Юридична особа має нормативно визначені органи волевиявлення, майнову відокремленість і процесуальні канали притягнення до відповідальності. Робот таких властивостей не має: його «рішення» є результатом алгоритмічно зумовленої обробки даних і зовнішніх налаштувань. Навіть у договірній сфері, де інколи пропонують застосовувати за аналогією норми про юридичних осіб, правовідносини вимагають здатності до волевиявлення, погодження умов, висунення та прийняття зустрічних вимог – тобто правової волі й дієздатності, що притаманні лише людським суб'єктам. Тому коректною моделлю є використання роботів як технічних агентів у межах делегованого мандату з покладенням усієї юридичної відповідальності на визначених особових носіїв контролю – фізичних чи юридичних осіб.

Іноземні автори вказують, що штучним агентам може бути надано моральне підґрунтя для правосуб'єктності тоді, коли вони демонструють справжню автономність дій і наявність значущого, набутого або запрограмованого, суб'єктивного досвіду [5]. Водночас такі системи не лише виконують закладені алгоритми, а й здатні навчатися на власних помилках і результатах, модифікуючи поведінку під впливом когнітивних, реактивних та проактивних процесів [6].

Попри це, дизайн, цілі та межі поведінки ШІ визначаються людьми, незалежно від рівня його складності чи «автономності». Разом із тим, зі зростанням технічної спроможності окремі системи набувають рис, подібних до людських, зокрема здатності до самостійних міркувань і оперування складними абстракціями [7]. Отже, якщо визнання «цифрової (електронної) особи» ґрунтується не на суто юридичній доцільності вирішення окремих практичних проблем, а на атрибутах самого юніта, це ставить питання про перегляд базових підходів до правосуб'єктності загалом.

У сучасній науковій дискусії про можливість надання штучному інтелекту статусу «цифрової (електронної) особи» акцент зсувається з технічних характеристик на соціально-правові аспекти.

Термін «особа» історично пов'язаний із соціальними та правовими ролями людини. Якщо ж цифрові агенти починають виконувати частину таких ролей (наприклад, в обслуговуванні, управлінні інформацією чи навіть у сфері креативних практик), виникає питання, чи можна їх «персоніфікувати» в межах правового поля. Дослідники вказують: XXI століття характеризується трансформацією соціальних ролей, і штучні інтелекти здатні виконувати нові функції у суспільстві, тому юридична термінологія також потребує перегляду.

Ключове питання – чиї інтереси здатен представляти робот: власника (як майнового суб'єкта, що володіє системою); розробника (як носія авторських чи суміжних прав); користувача (який фактично делегує повноваження системі для виконання завдань). Для врегулювання цієї проблеми потрібні чіткі механізми делегування повноважень, що може бути спеціальний договір або реєстраційна процедура, де фіксуються обсяг і межі дій, які ШІ має право виконувати від імені людини чи організації. Складнішим є питання, чи може робот мати власні правові інтереси. У класичному розумінні інтерес пов'язаний із потребами та цінностями особи. Якщо ШІ розглядається лише як інструмент, його «інтереси» зводяться до технічних цілей, закладених розробником чи користувачем. Проте якщо визнається можливість набуття «суб'єктивного досвіду» (навчання, самокорекція, автономна поведінка), тоді постає дискусія про формування інтересів, які не завжди збігаються з намірами людини.

Надання ШІ правосуб'єктності неминуче вимагає глобального перегляду традиційних концепцій особи у праві, що означає, що законодавець має відповісти на низку принципових питань: що означає персоніфікація в цифрову епоху, яким чином оформлюється представництво від імені ШІ, і чи можна говорити про «власні інтереси» алгоритмічного суб'єкта. Без вироблення системних рішень у цих площинах формальне закріплення «електронної особи» може залишитися лише декларативною конструкцією [7].

Сучасні системи штучного інтелекту дійсно демонструють високий рівень аналітичних та когнітивних можливостей, але всі вони залишаються системами вузького (спеціалізованого) інтелекту, що означає, що їхні функції обмежені певною сферою – обробкою природної мови, розпізнаванням зображень, оптимізацією логістики тощо. Жодна з відомих систем не наближається до рівня загального інтелекту, властивого людині, який охоплює універсальність, адаптивність і свідомість.

Ідея надання ШІ часткової правосуб'єктності розглядається як можливість регулювати їхню участь у правовідносинах у межах конкретних завдань (наприклад, укладення «розумних контрактів», виконання автоматизованих операцій). Такий підхід дозволяє врегулювати юридичну відповідальність і встановити межі делегованих повноважень без ототожнення ШІ з людиною. Повна правосуб'єктність, аналогічна правосуб'єктності фізичної чи юридичної особи, наразі неможлива, оскільки вона передбачає: наявність свідомості та волі, що дозволяють усвідомлювати та контролювати свої дії; здатність до комплексного соціального функціонування – участь у різних сферах суспільного життя, де потрібна моральна та правова відповідальність; самостійне формування інтересів і цінностей, що є невіддільними від людської природи [8].

Тому сучасні дослідження сходяться на тому, що хоча штучний інтелект може виступати об'єктом правового регулювання і навіть отримати обмежений статус суб'єкта права для виконання технічних і правових функцій, але прирівнювати його до людини як до повноцінної особи немає ані практичних, ані концептуальних підстав.

Законодавець повинен встановити чіткі критерії, і одним із ключових має стати здатність нести юридичну відповідальність. У класичному теоретичному розумінні застосування відповідальності передбачає наявність свідомості, волі та здатності прогнозувати наслідки своїх дій. У контексті визначення відповідальності ШІ постає питання: чи може система, що здатна навчатися та змінювати свою поведінку, відповідати за дії, які навіть розробник не міг повністю передбачити? Відповідь, яку нині пропонує наука і політика, полягає у запровадженні проміжних моделей – наприклад, «відповідальності через посередництво» (responsibility-by-proxy), де фактичну відповідальність несуть власники, розробники чи користувачі системи.

У пункті АІ Резолюції Європейського парламенту 2017 року «Про правовий статус роботів» прямо зазначено, що існуючі директиви ЄС не враховують ситуацій, коли роботи нового покоління здатні до постійного самонавчання, а отже їхня поведінка і взаємодія з третіми особами не можуть бути заздалегідь передбачені. Саме тому Резолюція поставила питання про перегляд підходів до відповідальності – чи слід створювати окремий режим, де робот (або цифрова технологія) сам стає носієм відповідальності, чи залишати фізичну чи юридичну особу як суб'єкта відповідальності за дії ШІ, але із запровадженням спеціальних механізмів страхування, фондів відшкодування шкоди або обов'язкового «кураторства» за такими системами.

Отже, сьогоденні міжнародна практика схиляється до того, що: повна самостійна юридична відповідальність ШІ поки що є радше теоретичною конструкцією; більш реалістичним є варіант «розподіленої відповідальності», де відповідальність ШІ оформлюється через власників чи розробників, а спеціальні юридичні інструменти (страхування, реєстрація, аудит) мінімізують ризики для третіх осіб [7].

У зазначеному положенні констатується факт відставання правового регулювання від суспільних відносин, що розвиваються і потребують такого регулювання. Це положення Резолюції обґрунтовується випадками збою робототехніки, що почастишали і призвели до нещасних випадків. Нині в цей час гостро постає питання, пов'язане з тим, хто має нести юридичну відповідальність за несправність транспортного засобу, вчинення дорожньо-транспортної пригоди, заподіяння смерті або шкоди здоров'ю іншим особам. Так, ще 2016 року в США автомобіль Tesla Model S скоїв аварію, внаслідок якої людина, яка перебувала в ньому, загинула. У 2017 році в США автономний автомобіль Uber збив на смерть пішохода. 2018 року в США автомобіль Tesla Model S знову потрапив в аварію, зіткнувшись із поліцейською машиною. При цьому винну особу у скоєнні зазначених вище правопорушень так і не було покарано.

Заподіяння смерті роботами – тема, що заслуговує на всебічне дослідження правовою спільнотою. Зі збільшенням автоматизації виробничих процесів випадки загибелі людей з «вини» роботів зростають, і за останні кілька років заподіяння смерті роботами на виробництві налічує вже близько десяти випадків. Нещасні випадки відбувалися переважно через порушення коректного функціонування робота, роботу всупереч правилам функціонування робота, роботи всупереч заданим налаштуванням, нездатності робота відрізнити робітника від об'єктів, з якими вони працюють. При цьому подібні події кваліфікуються лише як нещасні випадки на виробництві, але не кримінально каране діяння. Випадки автомобільних катастроф через збій у роботі автопілотованих автомобілів, смертей на виробництві, завданих роботами, свідчать про досягнення такої автономії роботизованими системами, яка унеможливила контроль над їх функціонуванням і, як наслідок, виключення юридичної відповідальності їхніх розробників або власників. Правова спільнота вже сьогодні зіткнулася з проблемою визначення винної особи та покладення юридичної відповідальності за збій автономної роботизованої системи.

Також за критерій можна взяти проблему здатності роботами ухвалювати правові рішення, бути вирішальною інстанцією в праві.

З юридичного погляду штучний інтелект залишається складним об'єктом, що лише опосередковує правовідносини між реальними суб'єктами – людьми чи організаціями. Він не володіє такими необхідними ознаками суб'єкта права, як здатність самостійно набувати й реалізовувати права та обов'язки, несе відповідальність чи ухвалювати правові рішення. Надання системам ШІ статусу юридичного суб'єкта створило б небезпечну ситуацію: це фактично ставило б людей у залежність від створених ними ж об'єктів і могло б породжувати прогалини в праві, якими скористалися б для уникнення відповідальності справжні винуватці правопорушень.

Отже, хоча автоматизація юридичної практики вже відбувається і приносить практичні результати, правовий статус таких систем має залишатися в межах інструментальної ролі, а відповідальність за використання – покладатися на їхніх розробників, власників та користувачів.

Перевагами використання ШІ у праві необхідно виділити: швидкість та обсяг обробки інформації (алгоритми здатні опрацювати великі масиви нормативних актів, судових рішень і доктринальних джерел упродовж секунд, що значно перевищує можливості людини, що особливо корисно при пошуку прецедентів, аналізі масових спорів чи формуванні судової практики); автоматизація однотипних завдань

(складання типових договорів, позовних заяв, процесуальних документів може бути покладено на системи ШІ, що зменшує навантаження на юристів і дозволяє їм зосередитися на більш складних питаннях); підвищення доступності правових послуг (використання чат-ботів і експертних систем робить юридичну допомогу доступнішою для широкого кола громадян, зокрема для тих, хто не може дозволити собі традиційні юридичні консультації); аналітика і прогнозування (системи здатні моделювати ймовірність певних рішень у судах, що допомагає визначати ризики та формувати стратегії ведення справ).

Ризиками використання ШІ у праві необхідно виділити: відсутність юридичної суб'єктності (цифрові технології залишаються лише об'єктом і не може нести відповідальність за помилки чи неправомірні дії, що створює ризик уникнення відповідальності з боку реальних суб'єктів (розробників, користувачів); обмеженість у складних справах (нейронні мережі добре працюють у стандартних ситуаціях, проте у випадках із нестандартними обставинами вони не здатні забезпечити належний рівень правової аргументації чи врахування соціального контексту); можливість упередженості (bias) (якщо навчальні дані містять системні помилки чи упередження, то рішення ШІ будуть їх відтворювати, що особливо небезпечно у сфері кримінального права чи трудових спорів); загроза конфіденційності та безпеки даних (використання цифрових технологій передбачає обробку великих обсягів персональних даних, що породжує ризики витоку, зловживання або несанкціонованого доступу); ризик «юридичного формалізму» (надмірна автоматизація може звести право до механічного застосування норм без урахування справедливості, принципів верховенства права та ціннісного виміру).

Таким чином, переваги ШІ у праві полягають у підвищенні ефективності та доступності юридичних послуг, але ризики вимагають чіткої системи контролю, прозорості алгоритмів та обмеження ролі ШІ до інструментальної функції. Юридична відповідальність і ключові рішення повинні залишатися за людиною.

Доцільно чітко розрізняти роботизовані об'єкти й роботів, що імітують людину [9; 10]. Перші функціонують у режимі технічної допомоги та залежать від безпосереднього людського управління чи нагляду. Показовим є напівавтономний комплекс IBM Watson, який виконує завдання в дослідженнях ДНК, освіті, агротехнологіях, але отримує інструкції від оператора. Аналогічні системи застосовуються в промисловості, медицині (зокрема молекулярні нанороботи), обороні, спостереженні, авіації (дрони) тощо. Їх правове врегулювання спирається на статус традиційних суб'єктів: розробників, власників, операторів і користувачів, які визначають мету, параметри та межі застосування і несуть відповідальність за наслідки.

Наразі жоден із відомих зразків не досяг рівня «суперінтелекту» – інтелекту, що перевершує людський у всіх сферах (наукова творчість, практична мудрість, соціальна компетентність). Потенційна поява таких систем стане викликом для держави й права, адже автономна самоevolюція й самоналаштування поза межами людського контролю ставлять під сумнів дієвість класичних механізмів регулювання, нагляду та відповідальності.

Водночас зближення цифрових технологій і біотехнологій висуває на порядок денний гібридні форми – «напівлюдину / напівробота» – не лише як зовнішню імітацію, а як інтеграцію обчислювальних і біологічних компонентів. Утворення надрозумних біоцифрових систем поки що є гіпотезою, однак швидка еволюція автономних агентів свідчить про поступ до складніших форм. Для правопорядку визначальною є не матеріальна «фізика» носія (електронна або органіко-хімічна), а наявність перевірюваних критеріїв суб'єктності: ідентифікованість, простежуваність причинно-наслідкових зв'язків, підконтрольність і можливість ефективного покладення відповідальності.

Отже, на сучасному етапі регуляторно виправданою є модель, у якій роботизовані системи визнаються інструментами підвищеної небезпеки з режимом контрольованої делегації дій: фіксований ідентифікатор, вимоги до прозорості та аудитуваності, страхове покриття шкоди, призначення відповідального куратора, ведення журналів подій і наявність процедурних «вимикачів». Лише за дотримання цих умов можливе безпечне масштабування автономних функцій без підризу засад персоніфікованої відповідальності й належної правової процедури.

Таким чином, цифровізація та інтеграція систем штучного інтелекту у повсякденні практики, а також у взаємодію людини, суспільства й держави висувають до національного права вимогу адаптації до нових інформаційно-комунікаційних умов. За наявності технологічних ризиків і загроз необхідно, з одного боку, сформувати ефективний правовий інструментарій охорони гуманістичного змісту права, його базових інститутів і принципів демократії, гарантій прав і свобод людини. З іншого боку, слід цілеспрямовано використовувати сучасні технології для підвищення якості та передбачуваності регулювання, оптимізації процедур публічного управління й правозастосування, а також для забезпечення узгодженої й безпечної взаємодії особи, суспільства та держави в умовах цифрової трансформації.

Список використаних джерел:

1. Попович Т. П. Правосуб'єктність штучного інтелекту: майбутнє чи ілюзія? *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2025. Випуск 89. Частина 1. С. 144–170.
2. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html

3. Turing A. M. Computing machinery and intelligence. 1950. P. 433–460. URL: Downloads/turing.pdf
4. Alexandre F. A. The Legal Status of Artificially Intelligent Robots: Personhood, Taxation and Control. 2017. 68 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2985466
5. Andrade F., Novais P., Machado J., Neves J. Contracting agents: legal personality and representation. *Artificial Intelligence and Law*. 2007. № 15. P. 357–373. URL: <http://www4.di.uminho.pt/~pjn/Projectos/AIRJ/Docs/2007%20-%20Journal%20AILAW.pdf>
6. Carbo JPedraza JMolina J(2025)Agents preserving privacy on intelligent transportation systems according to EU law *Artificial Intelligence and Law* 10.1007/s10506-024-09391-033:2(437-470)
7. Dahiyat E. Law and software agents: Are they “Agents” by the way? *Artificial Intelligence and Law*. 2021. 129:1(59-86) Online publication date: 1-Mar-2021. DOI: doi.org/10.1007/s10506-020-09265-1.
8. AI And The Law – Navigating The Future Together. URL: <https://unu.edu/article/ai-and-law-navigating-future-together>
9. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html
10. Бочкова І. І. Біотехнологія як засіб вирішення глобальних проблем сучасності: нормативно-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: Право*. 2012. № 2 (6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12biinpa.pdf>

Дата першого надходження статті до видання: 21.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, докторка юридичних наук,
професорка кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
та прав людини Чернівецького навчально-наукового
юридичного інституту Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0003-3125-4655

В. В. Грисюк, доктор філософії в галузі 081 «Право»,
викладач Чернівецького фахового коледжу
Київського університету інтелектуальної власності та права
ORCID: 0009-0005-9036-0222

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МЕТОДІВ ДОКУМЕНТУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті проаналізовано правові засади цифрової трансформації методів документування воєнних злочинів у контексті сучасних збройних конфліктів та розвитку інформаційних технологій. Здійснено комплексне осмислення змін у підходах до фіксації, збирання, збереження та перевірки відомостей про грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права, що відбуваються під впливом цифровізації доказової діяльності. Визначено, що в умовах обмеженого фізичного доступу до місць подій, масштабних руйнувань та високої динаміки бойових дій цифрові методи набувають системного значення й формують нову модель створення доказової бази, здатної забезпечити процесуальну стійкість і надійність зібраних матеріалів.

У межах дослідження здійснено аналіз механізмів, які дозволяють трансформувати інформацію технічного походження у юридично значущі докази за умови дотримання вимог автентичності, цілісності та простежуваності. Визначено роль процедур контролю за обігом цифрових матеріалів як ключового чинника забезпечення довіри до результатів документування та недопущення втрати або спотворення інформації. Окрему увагу приділено взаємозв'язку між національними підходами та міжнародними стандартами, що сприяють уніфікації практик цифрового документування та підвищенню ефективності правозастосування.

Також здійснено узагальнену характеристику використання відкритих інформаційних ресурсів і спеціалізованих цифрових систем у процесі фіксації воєнних злочинів. Визначено, що такі інструменти розширюють можливості встановлення обставин подій, ідентифікації причетних осіб і відтворення просторово-часових параметрів злочинних дій без безпосередньої присутності на місці події. Зроблено висновок, що ефективність цифрової трансформації методів документування безпосередньо залежить від рівня нормативної узгодженості, методологічної визначеності та інтегрованості цифрових рішень у загальну систему кримінального правосуддя. Такий підхід створює передумови для посилення спроможності правових механізмів реагувати на виклики сучасних конфліктів і забезпечувати невідворотність відповідальності за воєнні злочини.

Ключові слова: документування, воєнні злочини, електронні документи, документальна інформація, верифікація документальної інформації, міжнародне правосуддя, відкриті джерела інформації, інформаційно-документаційні системи.

Yu. V. Tsurkan-Saifulina, V. V. Hrysyuk. Legal regulation of digital transformation of war crimes documentation methods

The article analyzes the legal principles of the digital transformation of the methods of documenting war crimes in the context of modern armed conflicts and the development of information technologies. A comprehensive understanding of changes in approaches to recording, collecting, preserving, and verifying information on gross violations of international humanitarian law norms that occur under the influence of digitization of evidentiary activities has been carried out. It was determined that in the conditions of limited physical access to the places of events, large-scale destruction and high dynamics of hostilities, digital methods acquire systemic importance and form a new model of creating an evidence base capable of ensuring the procedural stability and reliability of the collected materials.

Within the framework of the study, an analysis of the mechanisms that allow transforming information of technical origin into legally significant evidence, provided that the requirements of authenticity, integrity and traceability are met. The role of control procedures for the circulation of digital materials is defined as a key factor in ensuring trust in the results of documentation and preventing the loss or distortion of information. Particular attention is paid to the relationship between national approaches and international standards, which contribute to the unification of digital documentation practices and increase the effectiveness of law enforcement.

A generalized characterization of the use of open information resources and specialized digital systems in the process of recording war crimes was also carried out. It was determined that such tools expand the possibilities of establishing the

© Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, В. В. Грисюк, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

circumstances of the events, identifying the persons involved and reproducing the spatio-temporal parameters of criminal acts without being directly present at the scene. It was concluded that the effectiveness of the digital transformation of documentation methods directly depends on the level of regulatory coherence, methodological certainty and integration of digital solutions into the general system of criminal justice. This approach creates prerequisites for strengthening the capacity of legal mechanisms to respond to the challenges of modern conflicts and ensure the inevitability of responsibility for war crimes.

Key words: *documentation, war crimes, electronic documents, documentary information, verification of documentary information, international justice, open sources of information, information and documentation systems.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена суттєвими трансформаціями, що відбуваються у сфері документування воєнних злочинів під впливом стрімкого розвитку цифрових технологій та ускладнення характеру сучасних збройних конфліктів. Традиційні методи фіксації та збирання доказів дедалі частіше виявляються недостатніми для забезпечення повноти, об'єктивності й оперативності розслідувань, особливо в умовах обмеженого доступу до територій, високої динаміки бойових дій та активного використання інформаційних маніпуляцій. За таких обставин цифрові засоби документування набувають визначального значення, оскільки дозволяють акумулювати значні масиви інформації з різних джерел, забезпечувати їх збереження та подальшу процесуальну обробку. Водночас ефективне застосування таких інструментів потребує належного правового врегулювання, здатного гарантувати трансформацію технологічних даних у юридично значущі та допустимі докази.

Додаткову актуальність дослідження зумовлює необхідність узгодження національних підходів до цифрового документування воєнних злочинів із загальновизнаними міжнародними стандартами правосуддя. В умовах зростання ролі цифрових доказів у кримінальному переслідуванні за найтяжчі міжнародні злочини особливої ваги набувають питання правової визначеності, дотримання процесуальних гарантій, забезпечення автентичності та цілісності інформації. Відсутність системного наукового осмислення правової регламентації цифрової трансформації методів документування може призвести до фрагментарності правозастосовної практики та зниження ефективності розслідувань. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у комплексному дослідженні правових засад використання цифрових технологій у процесі фіксації воєнних злочинів як необхідної умови забезпечення принципу невідворотності відповідальності.

Мета статті полягає у дослідженні правової регламентації цифрової трансформації методів документування воєнних злочинів, визначенні її ключових принципів та напрямів розвитку, а також у з'ясуванні ролі цифрових технологій у формуванні процесуально придатної доказової бази в національному та міжнародному кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація методів документування воєнних злочинів у сучасних збройних конфліктах постає як фундаментальний зсув у парадигмі міжнародного кримінального правосуддя, який безпосередньо впливає на ефективність реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності за найтяжчі порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права. В умовах збройної агресії РФ проти України, а також у контексті інших сучасних конфліктів, традиційні засоби збирання доказів, що ґрунтуються переважно на показаннях свідків, матеріалах огляду місця події та судово-медичних експертизах, дедалі частіше виявляються недостатніми з огляду на масштабність руйнувань, обмежений доступ до окупованих територій та зони бойових дій, систематичне знищення матеріальних слідів злочинів та динамічність бойових дій, інформаційних атак ворога і поширення рейкових повідомлень та ін. За таких умов цифровізація процесу документування воєнних злочинів набуває не допоміжного, а системоутворювального значення, трансформуючи його у високотехнологічну, багаторівневу та юридично верифіковану модель формування доказової бази.

Основним фундаментом реалізації концепції цифрової трансформації у сфері міжнародного правосуддя є розбудова чіткої та несуперечливої правової регламентації, яка б дозволяла трансформувати технологічні дані у юридично значимі докази. В умовах повномасштабної агресії, яку здійснює росія, правове регулювання документування воєнних злочинів в Україні зазнало суттєвої еволюції, що відображається у гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами.

Правову основу цього процесу складають положення ст.ст. 9 та 99 Кримінального процесуального кодексу України, які у своїй сукупності легітимізують використання інноваційних технологій у кримінальному судочинстві. Зокрема, ст. 9 КПК України встановлює обов'язок всебічного та неупередженого дослідження обставин провадження, що в сучасних реаліях вимагає залучення супутникового спостереження, аналізу відкритих джерел інформації та тривимірного моделювання місць руйнувань для забезпечення повноти доказової бази. Важливим елементом є визнання пріоритету міжнародних договорів та практики Європейського суду з прав людини, що дозволяє інтегрувати передові світові стандарти цифрової криміналістики, такі як Берклійський протокол, у національну юридичну практику [1]. В свою чергу, процесуальне закріплення цифрових даних реалізується через ст. 99 КПК України, яка визначає комп'ютерні дані, матеріали фотозйомки та відеозапису як повноцінні доказові документи [1]. Ключовою новелою у законодавстві є прирівнювання відображення електронного документа до його оригіналу та визнання копій комп'ютерних даних, виготовлених із залученням спеціалістів, автентичними доказами, що дозволяє ефективно

використовувати технологію блокчейн для захисту метаданих та гарантувати незмінність цифрового ланцюга збереження доказів від моменту фіксації до винесення судового вироку. Таким чином, інституціоналізація цифрових методів документування згідно зі ст.ст. 9 та 99 КПК України створює стійку правову модель, яка забезпечує невідворотність покарання за найтяжчі міжнародні злочини шляхом формування неспростовної та верифікованої доказової бази.

Важливо підкреслити, що правова регламентація охоплює не лише факт фіксації даних, але й суворий порядок їх збереження та верифікації. У теорії права такий порядок отримав назву «ланцюг збереження доказів» (chain of custody), що передбачає обов'язкову фіксацію кожного етапу поводження з цифровим об'єктом – від моменту його виявлення на електронному носії або у мережі Інтернет до представлення у судовому засіданні. Як підкреслює М. Пашковський ланцюг зберігання є «методом забезпечення хронологічної нерозривності законного володіння (збирання, збереження, подальшого поводження, зокрема переміщення та розпорядження) уповноваженими особами доказами у кримінальному провадженні з моменту їх (як потенційних доказів) виявлення або отримання до їх (доказів) поточного статусу і місцеперебування» [2, с. 159].

Правова регламентація використання цифрових методів базується на положеннях Берклійського протоколу (Протокол Берклі) щодо розслідувань у відкритих джерелах, який, хоч і не є нормативно-правовим актом у класичному розумінні, фактично став універсальним стандартом для українських правоохоронних органів та міжнародних інституцій в сфері фіксації воєнних злочинів в ході російсько-української війни. Протокол Берклі щодо розслідувань із використанням відкритих цифрових даних є першим універсальним міжнародним стандартом, спрямованим на врегулювання процесів використання інформації з відкритих джерел як доказів у розслідуваннях порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, і встановлює комплексні вимоги до пошуку, збирання, збереження, перевірки та аналізу цифрового контенту, зокрема фотографій, відеозаписів, матеріалів соціальних мереж і супутникових знімків, з урахуванням професійних, правових та етичних принципів. Його значення полягає у формуванні єдиних підходів до онлайн-розслідувань без прив'язки до конкретних технологічних інструментів, що забезпечує адаптивність до стрімкого розвитку цифрових технологій та сприяє процесуальній придатності таких доказів у міжнародному кримінальному судочинстві. Практична ефективність стандартів Протоколу підтверджується досвідом їх застосування у діяльності міжнародних слідчих механізмів, зокрема при документуванні мови ненависті у М'янмі та фіксації ймовірних злочинів проти людяності в Південному Судані за допомогою супутникових знімків, що свідчить про зростаючу роль відкритих цифрових даних у подоланні інформаційної ізоляції зон конфлікту [3]. Особливого значення Протокол Берклі набуває в контексті збройної агресії РФ проти України, оскільки дозволяє широкому колу суб'єктів, включаючи правозахисників, юристів, правоохоронців та журналістів, здійснювати фіксацію воєнних злочинів із дотриманням міжнародних стандартів безпеки та достовірності, сприяючи формуванню стійкої доказової бази для притягнення винних до відповідальності, що концептуально перегукується з історичною традицією використання новітніх технологій у кримінальному процесі, започаткованою ще під час Нюрнберзького трибуналу, де вперше було визнано відеозапис як допустимий доказ.

Крім того, правова регламентація цифрової трансформації методів документування воєнних злочинів включає використання спеціалізованих реєстрів, таких як Інформаційно-аналітична система «Злочини, вчинені в умовах збройного конфлікту», яка дозволяє акумулювати дані з різних джерел у єдиному захищеному цифровому просторі. Наприклад, Офіс Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами створили ресурс WarCrimes.gov.ua для належного документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, скоєних російською армією в Україні [4]. WarCrimes.gov.ua є інституційно оформленим механізмом збору та збереження доказів злочинів проти людяності й воєнних злочинів, що функціонує відповідно до міжнародних стандартів кримінального правосуддя та спрямований на забезпечення належної доказової бази як для національних судів, так і для Міжнародного кримінального суду та майбутнього спеціального трибуналу. Даний інструмент поєднує в собі елементи цифрового приймання, верифікації та захисту інформації і свідків, забезпечуючи можливість для громадян передавати фото-, відеоматеріали та інші відомості про факти вбивств і поранень цивільного населення, катувань, сексуального насильства, незаконних депортацій, використання «живих щитів», знищення цивільної, культурної та релігійної інфраструктури, нападів на медичний і гуманітарний персонал, а також інші грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права. Передбачена ресурсом структурована форма подання інформації, що включає дані про час, місце, характер події, потерпілих, свідків та можливих виконавців, а також відомості щодо засобів ведення війни, сприяє уніфікації процесу фіксації злочинів і підвищує процесуальну придатність зібраних матеріалів, інтегруючи цифрові механізми документування у загальну систему кримінального переслідування та формуючи важливу складову сучасної моделі подолання безкарності за найтяжчі міжнародні злочини [4].

Правова регламентація документування воєнних злочинів на міжнародному рівні в т.ч. базується на положеннях Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут), який створює гнучку та технологічно адаптивну правову рамку для збору доказів. Зокрема, ст. 54 Римського статуту, яка визначає обов'язки та повноваження прокурора під час проведення розслідування, у відповідності до яких прокурор зобов'язаний поширювати розслідування на всі факти і докази, що мають відношення до

визначення кримінальної відповідальності, що в умовах сучасних конфліктів безпосередньо передбачає залучення цифрових доказів. Наприклад, положення ч.3 ст. 54 надає прокурору право укладати спеціальні угоди або домовленості, що не суперечать Статуту, для полегшення збору інформації, що дозволяє залучити технологічні ресурси приватних компаній (як-от Maxar Technologies або Planet Labs) та неурядових організацій, які спеціалізуються на цифровій розвідці.

Отже, узагальнюючи викладене, слід констатувати, що цифрова трансформація методів документування воєнних злочинів, легітимізована синергією національного законодавства та міжнародно-правових норм, формує принципово нову архітектуру правосуддя. Інституціоналізація цифрових стандартів забезпечують процесуальну трансформацію технологічних даних у неспростовну доказову базу через механізм суворого дотримання «ланцюга збереження доказів». Такий комплексний підхід гарантує об'єктивність розслідувань у зонах конфлікту та становить дієвий інструмент подолання стратегій заперечення фактів, створюючи передумови для невідворотного притягнення винних до відповідальності в національних та міжнародних судових інстанціях.

У контексті цифрової трансформації методів документування воєнних злочинів розвідка на основі відкритих джерел (Open Source Intelligence, далі – OSINT), як приклад практичного застосування сучасних технологій, посідає особливе місце. Вона демонструє механізм, за допомогою якого інформація, що формально перебуває у публічному доступі, трансформується у юридично значущий доказ у кримінальному провадженні щодо найтяжчих міжнародних злочинів. Сутність OSINT полягає у системному, цілеспрямованому та методологічно вивіреному збиранні, перевірці та аналізі даних із загальнодоступних інформаційних ресурсів з метою встановлення фактичних обставин подій, ідентифікації осіб, визначення часу, місця та способу вчинення злочину. На відміну від класичних розвідувальних практик, цей метод не пов'язаний із таємним проникненням у інформаційні системи чи використанням прихованих засобів отримання інформації, а ґрунтується виключно на легальних джерелах: матеріалах соціальних мереж, супутникових знімках, відкритих державних реєстрах, публікаціях у медіа та повідомленнях локальних спільнот. Саме ця обставина зумовлює особливу цінність OSINT для правозастосовної діяльності, оскільки мінімізує ризики визнання доказів недопустимими з процесуальних підстав.

Практичне значення OSINT у документуванні воєнних злочинів проявляється передусім у можливості здійснення прецизійної геолокації та хронолокації подій, що дозволяє з високим ступенем точності встановлювати просторово-часові параметри злочинних дій. Аналіз відеозаписів, розміщених у соціальних мережах, із урахуванням архітектурних особливостей будівель, розташування дорожніх знаків, характеру ландшафту або напряму падіння тіней, дає змогу співвіднести зафіксовані події з конкретною місцевістю та моментом часу, що, зокрема, має вирішальне значення для доведення факту присутності певних осіб або підрозділів збройних сил росії у місці вчинення злочину. У цьому аспекті технологія OSINT фактично розширює інструментарій сучасної криміналістики, інтегруючи її класичні методи з цифровою аналітикою та геоінформаційними системами.

Окрему роль відіграє ідентифікація осіб, причетних до воєнних злочинів, яка здійснюється шляхом зіставлення зображень, оприлюднених у відкритих джерелах, із профілями у соціальних мережах та іншими цифровими слідами. У контексті збройної агресії росії проти України саме методи OSINT неодноразово дозволяли встановлювати персональні дані військовослужбовців, які брали участь у розстрілах цивільного населення, катуваннях або депортаціях, навіть за відсутності їхнього фізичного затримання. Аналіз типів озброєння за фрагментами, зафіксованими на фото, дозволяє не лише встановити характер застосованої сили, але й визначити напрямок обстрілу та тип підрозділу, що має безпосереднє значення для доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями конкретних військових формувань росії та заподіяною шкодою.

Показовими є практичні кейси, які отримали міжнародне визнання та суттєво вплинули на формування стандартів використання цифрових доказів. Зокрема, міжнародна дослідницька група Bellingcat («незалежний міжнародний колектив дослідників, слідчих і громадянських журналістів, які використовують відкриті джерела та соціальні мережі для розслідування» [5]), спираючись на інструментарій OSINT, змогла реконструювати маршрут пересування зенітно-ракетного комплексу, за допомогою якого було збито літак рейсу MH17. Аналогічно, під час розслідування масових убивств у місті Буча супутникові знімки та записи з камер відеоспостереження були використані журналіста The New York Times для спростування дезінформації росії про інсценування злочинів. Такі приклади свідчать, що розвідка на основі відкритих джерел здатна не лише доповнювати традиційні слідчі дії, але й заміщати їх у ситуаціях, коли фізичний доступ до місця події є неможливим.

Висновки. Цифрова трансформація методів документування воєнних злочинів сформувала якісно новий підхід до фіксації та опрацювання відомостей про порушення норм міжнародного гуманітарного права. Поєднання сучасних інформаційних технологій із правовими механізмами забезпечує можливість оперативного збирання, збереження та перевірки даних у ситуаціях, коли традиційні інструменти виявляються обмеженими або недоступними. Сформована правова рамка дозволяє інтегрувати цифрову інформацію з різних джерел у кримінально-процесуальну діяльність за умови дотримання вимог автентичності, цілісності та простежуваності, що є необхідною передумовою її процесуальної придатності. У цьому

контексті цифрові методи перестають виконувати допоміжну функцію й набувають системного значення у формуванні доказової бази щодо найтяжчих міжнародних злочинів.

Сучасна модель правового регулювання цифрового документування орієнтована на узгодження національних підходів із міжнародними стандартами та практиками, що сприяє уніфікації процедур і підвищенню рівня довіри до зібраних матеріалів. Використання відкритих цифрових джерел, спеціалізованих інформаційних систем і аналітичних інструментів розширює можливості встановлення обставин подій, ідентифікації причетних осіб та подолання інформаційної ізоляції зон конфлікту. Такий підхід створює передумови для ефективного кримінального переслідування та реалізації принципу невідворотності відповідальності, водночас актуалізуючи потребу подальшого розвитку цілісного й послідовного правового забезпечення цифрових процесів у сфері міжнародного правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1140> (дата звернення: 15.01.26).
2. Пашковський М. Ланцюг зберігання доказів (chain of custody): процесуальна форма. *Інноваційна наука: пошук відповідей на виклики сучасності* : матеріали конференції МЦНД, (06.12.2024; Могилів-Подільський, Україна), С. 157–161. URL: <https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/385> (дата звернення: 03.01.26).
3. Протокол Берклі щодо розслідування із використанням відкритих цифрових даних. *ЮрФем*. URL: <https://jurfem.com.ua/protokol-berkli-schodo-rozsliduvannia-iz-vykorystannyam-zyfrovych-danych/> (дата звернення: 08.01.26).
4. Документуємо воєнні злочини російської федерації в Україні. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://warcrimes.gov.ua/> (дата звернення: 20.01.26).
5. Офіційна веб сторінка Bellingcat. URL: <https://www.bellingcat.com/> (дата звернення: 11.01.26).

Дата першого надходження статті до видання: 19.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

НОТАТКИ

Науковий журнал

Правова позиція

№ 1 (50) / 2026

Коректура: Н. С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка: В. О. Грицик

Адреса редакції: вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000

Телефон редакції: +38 (099) 729 63 79

Електронна адреса: editor@legalposition.umsf.in.ua

Сайт видання: www.legalposition.umsf.in.ua

Формат 60×84/8 мм. Папір офсетний.

Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 13,02.

Наклад 100 прим. Замовлення № 0326/248.

Дата розміщення онлайн: 23.03.2026.

Дата друку: 30.03.2026.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.